



C.T. de Leau

Begeleider: G. van Oenen

Tweede lezer: A.W. Prins

Leerstoelgroep: Praktische Filosofie

Master Filosofie van de Maatschappij- en Gedragwetenschappen

Aantal studiepunten: 18 ects; aantal woorden: 36.500

# Kansrijk

Over de relatie tussen kansspel en publieke ruimte





## Voorwoord

In dit voorwoord zal ik trachten mijn persoonlijke fascinatie voor zowel het werk van Richard Sennett als het kansspel te verklaren. Om dit te doen dien ik het te hebben over de Rotterdamse stadscultuur waar ik als Brabander in ben beland. Hoe anders is het zuidelijke thuisland van de polonaise! Niet voor niets gaan veel van de in Rotterdam woonachtige Brabanders en Limburgers nog regelmatig terug naar de plek waar hun *echte* vrienden zich aan het alleen in het zuiden brandende vuur warmen. Met vrienden die vrijwel allemaal uit Brabant kwamen en een familie die grotendeels in Limburg woonde waren er genoeg mensen die dachten dat het ‘Randstadleven’ niets voor mij zou zijn. Niets bleek echter minder waar. Dit wordt begrijpelijk wanneer men mijn loopbaan als middelbare scholier beschouwt; deze werd getekend door bijbaantjes die door veel Brabanders als ‘vernederend’ werden bestempeld. Meest treffend daarbij is mijn baan als promotiemedewerker, waarbij ik in het publieke domein mensen aansprak om lid te worden of een aankoop te doen. Deze rol was voor mij een geweldige uitdaging. Later heb ik gewerkt voor discotheken en casino’s, waarbij ik ook altijd gemotiveerd werd door dit dynamische rollenspel. Ik vermoed dat juist deze dynamiek de aantrekkingskracht vormt die het stadsleven op mij heeft; alleen hier wordt het rollenspel, dat nodig is om de diversiteit aan mensen met elkaar in contact te brengen, zo intensief gespeeld.

Mijn ouders hebben mij in de bovenstaande ontwikkeling geholpen, door hun vroegere verlangen naar de stad en het belang van zelfredzaamheid uit te spreken, ruim voordat ik uit mijn ouderlijk huis zou vertrekken. Met dit in het achterhoofd is het wellicht minder verrassend dat mijn vader me op vroege leeftijd kennis heeft laten maken met de rol van speler van een kansspel door bijvoorbeeld met mij te poken, te toepen of allerhande weddenschappen af te sluiten. De rol van speler heeft mij altijd gefascineerd en vormt een logische verklaring voor latere bijbaantjes bij Holland Casino en Assissa (specialist in aan kansspel gerelateerde verslavingsproblematiek). Deze scriptie gaat, in tegenstelling tot de vorige, niet over een dergelijk bijbaantje. Wel gaat het over de herwaardering van het publieke rollenspel zoals die bij veel van deze baantjes kwam kijken. Ik heb mij daarbij gefocust op een auteur die het publieke rollenspel op een zeer originele manier geïnterpreteerd heeft, Richard Sennett. Het kansspel is een interessante manier waarop dit spel gespeeld kan worden.

Dankzij de begeleiding van Gijs van Oenen, die mij met het werk van Sennett in contact heeft gebracht, heb ik de zojuist genoemde koppeling kunnen leggen. Zijn cursus en boek over ‘Interactieve Metaalmoedigheid’ zijn inspiratiebronnen geweest gedurende het gehele scriptietraject. Daarbij heb ik veel respect voor zijn persoonlijke manier van begeleiding gekregen. Dank ook aan tweede lezer Awee Prins, voor de uitgebreide en uitdagende feedback die hij binnen een kort tijdsbestek leverde.

Verder gaat mijn dank uit naar mijn stagebegeleider, Pieter Remmers, de oprichter, directeur en mede-eigenaar van Assissa, die onbaatzuchtig zijn kennis en ervaring op het gebied van kansspelen heeft gedeeld en mij daarnaast ook nog eens voorzien heeft van een zeer interessante opdracht over loterijen en verslaving. Deze werd extra leuk door de prettige samenwerking met Ynze, Gerard en Nathalie. Zoals ik al zei, waren mijn ouders een belangrijke inspiratiebron bij het ontstaan van deze thematiek. Ook speelden zij een grote rol bij de grammaticaal correcte verwoording ervan. Zij vormen samen het meest betrouwbare en veerkrachtige vangnet wat je als kind maar kan wensen.

Tot slot gaat mijn grootste dank uit naar Annemiek, het allerliefste en allermooiste meisje dat ik ken. Annemiek, ik vrees dat ik alleen met jouw private liefde kan blijven schrijven over zaken als ‘publieke intimiteit’. Hopelijk vergeef je me deze hypocriete stoerdoenerij.

# Inhoudsopgave

<b>Voorwoord</b> .....	<b>2</b>
<b>Inhoudsopgave</b> .....	<b>4</b>
<b>Hoofdstuk 1: Inleiding</b> .....	<b>6</b>
§ 1.1 Aanleiding.....	6
§ 1.2 Probleemstelling.....	7
§ 1.3 Relevantie.....	7
§ 1.3.1 Kansspelen.....	7
§ 1.3.2 Publieke ruimte .....	8
§ 1.4 Verdere structuur van de scriptie.....	9
<b>Hoofdstuk 2: De essentie van het kansspel</b> .....	<b>10</b>
§ 2.1 Inzet en kans.....	10
§ 2.1.1 Kans... ..	11
§ 2.1.2 Inzet... ..	11
§ 2.1.3...zonder ervaring? .....	13
§ 2.2 Het spel van de speler .....	13
§ 2.2.1 Een levenskunst... ..	13
§ 2.2.2... zonder 'post-fatefulness'?.....	15
§ 2.3 Het maatschappelijk speelveld .....	16
§ 2.3.1 Een functionele handeling... ..	16
§ 2.3.2... en niets meer dan dat? .....	17
§ 2.4 Een prehistorisch perspectief .....	18
§ 2.5 Conclusie .....	19
<b>Hoofdstuk 3: Een historisch perspectief</b> .....	<b>21</b>
§ 3.1 Het perspectief van Sennett .....	21
§ 3.1.1 Thema's, historie en theorie.....	21
§ 3.1.2 Relevantie .....	22
§ 3.2 De publieke ruimte .....	23
§ 3.2.1 Publiek gedrag voor de 18 <sup>de</sup> eeuw en de verstoring van de balans. ....	24
§ 3.2.2 Het ontstaan van de publieke ruimte in de 18 <sup>de</sup> eeuw: het tonen.....	24
§ 3.2.3 Publieke ruimte in de 19 <sup>e</sup> en 20 <sup>e</sup> eeuw: tonen wordt vertonen .....	25
§ 3.3 Een solide methodologie? .....	26
§ 3.3.1 Kritieken .....	26
§ 3.3.2 Aanvullingen .....	27
§ 3.4 Conclusie .....	28
<b>Hoofdstuk 4: Tot de 18<sup>e</sup> eeuw</b> .....	<b>30</b>
§ 4.1 Het kansspel als uitdrukking van de natuurlijke orde .....	30
§ 4.2 Kansberekening als afbreuk van de natuurlijke orde.....	31
§ 4.2.1 Wiskundige onkunde .....	31
§ 4.2.2 Kansen en de katholieke kerk .....	32
§ 4.2.3 Secularisering .....	34

§ 4.3 De Venetiaanse bron .....	35
§ 4.3.1 Publieke ruimte .....	36
§ 4.3.2 Het deviante kansspel.....	37
§ 4.3.3 Spel, ernst en inzet .....	38
§ 4.4 Conclusie .....	40
<b>Hoofdstuk 5: De 18<sup>e</sup> eeuw .....</b>	<b>41</b>
§ 5.1 Parijs en Londen .....	41
§ 5.2 Het Palais Royal .....	42
§ 5.2.1 Het grootste casino.....	43
§ 5.2.2 Een gelijktijdig begin, een gelijktijdig einde .....	44
§ 5.3 Moraliserende teksten .....	45
§ 5.3.1 Van zonde naar gedrag .....	45
§ 5.3.2 Van gedrag naar (onopgevoed) persoon .....	46
§ 5.4 Van adellijk paleis, via publiek koffiehuis, naar elite club.....	48
§ 5.4.1 Een transformatie .....	48
§ 5.4.2 Een verfijning .....	49
§ 5.5 Conclusie .....	50
<b>Hoofdstuk 6: Na de 18<sup>e</sup> eeuw .....</b>	<b>51</b>
§ 6.1 Een persoonlijke ontwikkeling.....	51
§ 6.1.1 Van dom persoon naar zieke .....	51
§ 6.1.2 Van zieke naar crimineel.....	53
§ 6.2 Het echte zelf.....	54
§ 6.2.1 De psychoanalyse .....	54
§ 6.2.2 Selfishness .....	55
§ 6.2.3 Goffmans ' <i>self</i> ' .....	57
§ 6.3 Essentie in het debat .....	58
§ 6.3.1 Een persoonlijke taxatie .....	58
§ 6.3.2 <i>Self</i> en ziel.....	59
§ 6.4 Nieuwe publieke ruimten/kansspelen.....	60
§ 6.5 Conclusie .....	62
<b>Hoofdstuk 7: Samenvatting, conclusie en verder onderzoek.....</b>	<b>63</b>
These en methode.....	63
Oudheid - 19 <sup>e</sup> eeuw.....	63
19 <sup>e</sup> eeuw - heden .....	65
Conclusie.....	67
Verder onderzoek.....	69
<b>Literatuurlijst .....</b>	<b>70</b>

## Hoofdstuk 1: Inleiding

In deze scriptie staat de relatie tussen de historische ontwikkeling van kansspelen en de historische ontwikkeling van de publieke ruimte centraal. Omdat dit geen vanzelfsprekende combinatie van thema's is wordt in dit hoofdstuk kort de aanleiding voor het doen van onderzoek naar kansspelen geschetst. De beschrijving van de aanleiding vormt een aanzet tot het formuleren van de probleemstelling, welke uiteenvalt in verschillende deelvragen. Vervolgens wordt de relevantie van de thematiek aangetoond. Tot slot is er een korte toelichting op de verdere structuur van deze scriptie.

### § 1.1 Aanleiding

De relatie tussen kansspelen en publieke ruimte is oorspronkelijk ontstaan vanuit de wens om 'iets maatschappelijk relevants over kansspelen te schrijven'. Mijn fascinatie voor dit specifieke thema, welke ik reeds in het voorwoord beschreven heb, is wellicht uitzonderlijk, vooral voor Nederlandse begrippen.<sup>1</sup> Nederlanders worden namelijk over het algemeen niet gezien als 'natuurlijke gokkers'.<sup>2</sup> De hieruit af te leiden neiging naar zekerheid is wellicht een jammerlijk iets. Juist het (kans)spel bevat filosofisch interessante thematiek; 'keuzevrijheid', 'inzet' en 'spel' zijn zomaar wat thema's die bovendien wanneer filosofen aan een roulettetafel staan. Hoewel dit laatste nogal eens het geval blijkt te zijn bij noemenswaardige filosofen, hebben slechts weinigen zich beziggehouden met de betekenis van dit kansspel.<sup>3</sup> Zelf was ik lang geleden al gefascineerd geraakt door de manier waarop het kansspel betekenis gaf aan het laten rollen van een balletje of dobbelsteen; ik wilde de essentie van het kansspel op papier vatten. Helaas kon ik door deze fixatie mijn interesse voor het kansspel lange tijd niet op een productieve manier inzetten bij het schrijven van papers, tot het moment dat ik door mijn docent, inmiddels mijn scriptiebegeleider, in contact werd gebracht met het werk van Richard Sennett.

Welke rollen Sennetts methodologie en onderzoeksresultaat in mijn scriptie spelen zal in de loop van dit hoofdstuk en in de verdere scriptie beschreven worden. Voor nu kan ik stellen dat Sennetts historische perspectief op de publieke ruimte mij de ogen heeft geopend; ik kreeg in de gaten dat mijn louter essentialistische perspectief het onmogelijk maakte om tot een productief verhaal te komen. Van een essentialistisch perspectief ging ik naar een perspectief waarbij ik onderzocht welke betekenis het kansspel in het verleden had en hoe deze betekenis zich historisch verhoudt tot de manier waarop het spel gespeeld werd. Hierbij ontdekte ik zeer opmerkelijke parallellen tussen de manier waarop de publieke ruimte zich ontwikkeld heeft en de manier waarop het kansspel dat heeft gedaan. Ik nodig de lezer graag uit om een vergelijkbare reis te maken.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Dat de redenen voor deze fascinatie niet louter persoonlijke zijn maar ook voor het publiek relevante zal ik in § 1.3 proberen te verduidelijken.

<sup>2</sup> Denk hierbij aan termen van met name Amerikanen, die termen als een '*Dutch book*' (een situatie waarin men niet kan verliezen) en '*Dutch courage*' (alleen onder invloed een gok durven wagen) hanteren.

<sup>3</sup> Een van de beroemdste gokkende filosofen/romanschrijvers is natuurlijk Fjodor Dostojevski, die zelfs een boek heeft geschreven over de beleving van het kansspel (1866). Veel minder bekend als gokkers, maar desalniettemin bloedfanatiek, waren filosofen als René Descartes (1596-1650), David Hume (1711-1776) en François-Marie Arouet (1694-1778), beter bekend als Voltaire.

<sup>4</sup> Dit kan zowel door de hoofdstukken van mijn scriptie achtereenvolgend te lezen als door zelf onderzoek te doen (zie p. 70 voor verder onderzoek).

## § 1.2 Probleemstelling

De probleemstelling voor deze scriptie luidt als volgt:

‘De historische ontwikkeling van de publieke ruimte is in zoverre verbonden met de historische ontwikkeling van kansspelen dat erkenning hiervan belangrijke elementen toevoegt aan de hedendaagse discussie rondom zowel de moderne publieke ruimte als het moderne kansspel.’<sup>5</sup>

De probleemstelling kan worden opgesplitst op basis van de achterliggende methodologie. Er ontstaan twee deelvragen die elk een wat Sennett (1974, p. 6) theoretisch en een historisch perspectief zou noemen:

1. Wat is de essentie van het kansspel?
  - a. Wat leren bestaande theorieën over de essentie van het (kans)spel ons? (2.1)
  - b. Wat leren bestaande theorieën over de essentie van de beleving van het kansspel ons? (2.2)
  - c. Wat leren bestaande theorieën over de essentie van de functionaliteit van het kansspel ons? (2.3)
  - d. Valt er een essentie af te leiden van het kansspel? (2.4)
2. Hoe verhoudt de ontwikkeling van onze omgang met het kansspel zich tot de ontwikkeling van onze omgang met de publieke ruimte zoals Sennett die voor ons schetst?
  - a. Hoe heeft onze omgang met de publieke ruimte zich door de jaren heen ontwikkeld? (3)
  - b. Hoe heeft onze omgang met het kansspel zich door de jaren heen zich ontwikkeld? (4, 5 & 6)
  - c. In hoeverre kan de ontwikkeling van het kansspel worden gezien als een onderdeel van de ontwikkeling van de publieke ruimte?
    - i. In hoeverre heeft de ontwikkeling van het kansspel een rol gespeeld bij de ontwikkeling van de publieke ruimte? (4 & 5)
    - ii. In hoeverre heeft de ontwikkeling van de publieke ruimte een rol gespeeld bij de ontwikkeling van het kansspel? (5 & 6)

## § 1.3 Relevantie

In feite zou men de probleemstelling ook kunnen opsplitsen op basis van thematiek. In dat geval zijn twee thema's te onderscheiden: één over de invloed van de specifieke omgang met kansspelen op de ontwikkeling van de publieke ruimte, en een tweede over de invloed van de door Sennett waargenomen privatisering van de publieke ruimte op de ontwikkeling van het kansspel. Van beide thema's zal in deze paragraaf het potentieel worden aangetoond.

### § 1.3.1 Kansspelen

De kansspelervaring heeft de afgelopen jaren een belangrijke verandering doorgemaakt. De belangrijkste wijziging is wellicht dat het gebruik van de kansspelautomaat zich in de afgelopen 40 jaar heeft ontwikkeld van een nichemarkt tot de belangrijkste inkomstenbron van hedendaagse casino's (Ernkvist, 2009). Het beeld van de gokker die uren alleen achter de kansspelautomaat zit zonder daarbij een woord te zeggen verschilt in belangrijke mate van het beeld dat we bijvoorbeeld tegen-

---

<sup>5</sup> Hierbij wordt dus open gelaten of het om een positief of negatief, dan wel eenzijdig (waarbij de richting ook een issue is) of wederzijds verband gaat.

komen in het werk van Dostojevski (1866), waarbij er duidelijk sprake is van intensieve communicatie tussen de omstanders van de tafel. Een vergelijkbare ontwikkeling is de recente komst van het grensoverschrijdende gokken op internet. Daar momenteel al 560.000 Nederlanders weleens een gokje wagen op het internet zal deze verandering duidelijke gevolgen hebben voor het karakter van het kansspel. We zien immers een nog grotere fysieke afstand ontstaan tussen de deelnemers aan het kansspel die bij zich in Dostojevskis verhaal nog verdrongen rondom de tafel waar gespeeld werd, vergelijkbaar met de vorm waarmee het kansspel vandaag de dag nog op het platteland van de Filipijnen gespeeld wordt (zie voorblad).

Een andere relevante ontwikkeling is dat spelers steeds vaker als verslaafden worden beschouwd.<sup>6</sup> Enerzijds is dit te verklaren door de eerder besproken opkomst van kansspelautomaten. Onderzoek toont aan dat in de landen waar de kansspelautomaten aanwezig zijn, de meeste gokverslaafden voorkomen (Ferentzy, 2013, p. 152; Counter & Davy, 2006). Ook bestaan er genoeg wetenschappelijke publicaties waarin de verslavingsrisico's van het gokken op internet worden beschreven. Tegelijkertijd kunnen we vragen stellen bij deze, zo zullen we zien, zeer recente fixatie op 'gokverslaafden' of 'risicospelers'. Zo werd pas in 1980 de term 'pathologisch gokken' opgenomen in de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM, destijds III). Zeer recentelijk is gokverslaving onder de categorie 'Verslaving en aan verslaving gerelateerde stoornissen' komen te staan in de vernieuwde DSM 5 (2013/14). Daarmee is het de eerste 'aan verslaving gerelateerde stoornis' die niet op middelen gebaseerd is. De reikwijdte van termen als risicospelers of probleemspelers lijkt steeds verder te worden uitgebreid. Uit een grootschalig onderzoek van Bieleman et al. (2011) genaamd 'Gokken in Kaart' bleek dat er in Nederland in 2011 naar schatting tussen de 20.000 en 59.000 van deze probleemspelers zijn en dat 92.000 mensen als een risicospeler beschouwd worden. Hoeveel er daarvan aan een stoornis leiden moet nog worden onderzocht. De genoemde ontwikkelingen in de kansspelwereld zijn zeer actueel en roepen vragen op over de rol die het toch sterk aanwezige kansspel in de hedendaagse samenleving speelt. Het is daarmee een relevant onderwerp om te bestuderen.

### § 1.3.2 Publieke ruimte

De waarde van een productieve conversatie laat zich het beste beschrijven door een simpel persoonlijk voorbeeld. Een psycholoog in opleiding vertelde mij eens dat hij *Shutter Island* een voorspelbare film vond. Hij zag vanaf het begin al dat de hoofdpersoon in feite de schizofrene moordenaar was. Ik dacht dat hij hiermee beweerde dat de 'ware aard' van DiCaprio ervoor gezorgd had dat hij zijn latere rol verklapte. De hoofdrolspeler kon naar mijn mening echter niet 'door de mand vallen' (bijvoorbeeld door zich freudiaans te verspreken) omdat deze acteur 'in het echt' geen schizofrene moordenaar is. Later realiseerde ik me dat ik deze uitspraak verkeerd geïnterpreteerd had. Mijn gesprekspartner probeerde waarschijnlijk duidelijk te maken dat de hoofdrolspeler te veel hints gaf, waardoor de kijker al vroeg in de film vermoedens kreeg van zijn dubbelrol. Of wellicht bedoelde hij dat de acteur gewoon te vaak voor schizofrene rollen werd gevraagd, waardoor het voorspelbaar werd. Wanneer ik het zo interpreteerde, was het gesprek gegaan over de oorzaak van onze vermoedens en werden we uitgedaagd om deze te verifiëren bij anderen. Richard Sennett (geb. 1943) zou stellen dat mijn oorspronkelijke interpretatie echter private kenmerken bevatte die kenmerkend zijn voor de manier waarop men tegenwoordig met elkaar omgaat. Deze privatisering verstoort het publieke domein; men stelt zich voortdurend de vraag 'wie' of 'wat' er achter 'het masker' zit en kan krijgt

---

<sup>6</sup> Dit punt geldt overigens niet alleen voor kansspelproblematiek; steeds meer handelingen worden tegenwoordig geduid als verslaving (zie ook Sedgwick, 1992).



daardoor niet de kans om het publieke rollenspel spelen. Sennett heeft uitgebreid historisch onderzoek gedaan naar het ontstaan van deze privatisering in de sociologisch-filosofische werken *The Fall of Public Man* (1974), *The Conscience of the Eye* (1990), *Flesh and Stone* (1996) en in de roman *Palais Royal* (1980). Deze twee centrale thema's uit deze boeken zijn:

1. het verlies van het besef van de waarde van het theatrale en
2. het verlies van de daarvoor benodigde geografische ruimtes waarin mensen zich op een theatrale manier tot elkaar kunnen verhouden.

De waarde van het theatrale staat hier tegenover de waarde van het zogenaamde private (persoonlijke). Door de fixatie op het laatste wordt activatie via het publieke domein onmogelijk, aldus Sennett.<sup>7</sup> Sennett is niet de enige die het door hem geschetste gebrek aan een actieve houding ten opzichte van de samenleving, opmerkt. Ook in Nederland begint de hieruit resulterende passiviteit een steeds grotere rol te spelen, denk hierbij aan kiesverzuim, leegloop van de partijen en bestuurlijk onvermogen (Van Reybrouck, 2013a). Deze problematiek lijkt ook te worden opgemerkt door de politiek, die steeds meer aanstuurt op zaken als 'burgerparticipatie', 'actief burgerschap' en meest recent: 'maatschappelijke zelforganisatie' (Van der Steen, Van Twist, Chin-A-Fat & Kwakkelstein, 2013). Het recente boek van Van Oenen (2011) laat zien dat bepaalde elementen van Sennetts theorie verrassend toepasbaar zijn op deze Nederlandse situatie. Om deze problematiek beter te begrijpen zal de ontwikkeling van een specifiek element uit de samenleving onderzocht worden, in dit geval kansspelen. Vervolgens wordt deze afgezet tegen de ontwikkeling van de publieke ruimte zoals die door Sennett is geschetst. Door een fenomeen te bestuderen dat op bepaalde vlakken een vergelijkbare ontwikkeling heeft doorgemaakt en hiermee samenhangt, wordt een bijdrage geleverd aan meer begrip van de oorzaken van de hierboven genoemde kwalen.

## § 1.4 Verdere structuur van de scriptie.

In deze scriptie staat de relatie tussen kansspelen en het publieke domein centraal. Om deze relatie te bestuderen dienen we eerst te begrijpen waar beide begrippen betrekking op hebben. Het eerste hoofdstuk zal bestaan uit een verzameling van zoektochten die het begrip 'kansspel' meer inhoud zullen geven. Uiteindelijk zal blijken dat veel van deze theorieën terugvallen op een *essentie* van spel en speler. Deze concepties zijn zeker interessant, maar ook wringen zij, daar veel van deze kansspelen willen reduceren tot één perspectief.<sup>8</sup> In het derde hoofdstuk introduceer ik de methodologie van Sennett, als alternatief voor deze methoden. Zijn methode is een combinatie van theoretische analyses, zoals in hoofdstuk twee, met historische analyses, die in de hoofdstukken vier, vijf en zes op chronologische wijze beschreven zullen worden.

---

<sup>7</sup> Dit wordt in meer detail uitgelegd in hoofdstuk 3.

<sup>8</sup> Het lijkt wellicht wat vreemd om onze zoektocht in het volgende hoofdstuk te starten met een definitiekwestie die niet in lijn lijkt te zijn met het gedachtegoed van Sennett, die alles in een specifieke historische context plaatst. Toch is dit zeker geen 'verloren oefening'. Door deze kennis later in een historische context te plaatsen en daarmee te beschouwen als één van de mogelijke perspectieven, kunnen we deze kennis wel degelijk een productieve rol in het theoretisch kader van Sennett laten spelen. Niet voor niets bestaat Sennetts methode uit een meer theoretisch en een meer historisch deel. De keuze om niet te beginnen met Sennetts analyse is echter voornamelijk didactisch gemotiveerd; met deze indeling wil ik bereiken dat de lezer eenzelfde reis doormaakt als die ikzelf heb ondergaan bij het schrijven van de scriptie, en daarbij hopelijk ook tot de conclusie komt dat Sennetts perspectief een zeer relevante is.

## Hoofdstuk 2: De essentie van het kansspel

Veel auteurs zijn tot de conclusie gekomen dat wanneer men iets over de rol van het kansspel wil zeggen, er bepaalde elementen zijn, denk aan beleggingen, investeringen, en bezigheden als raden ('zonder enige vorm van inzet'), die hier intuïtief wellicht niet onder vallen, maar die problematisch worden wanneer men het onderwerp tracht af te bakenen. In plaats daarvan, stelt een groot deel van deze auteurs dat het eenvoudiger is om te zoeken naar een algemene definitie, een verzameling van kansspelen als uitgangspunt. Dit omdat de activiteiten die zich in het casino afspelen afzonderlijk over familiegelekenissen beschikken die niet eenduidig of onmogelijk te definiëren zijn.<sup>9</sup> Hoewel het verleidelijk is om in deze redenering mee te gaan, hoop ik te laten zien dat het bestuderen van generaliserende concepten iets kan toevoegen aan de anders wel erg fragmentarische discussie over de verschillende kansspelen, mits deze in hun historische context worden geplaatst. Bij de enkelen die zich wel aan de lastige taak wijdde om iets zinnigs te schrijven over 'het kansspel', zijn er ruwweg drie verschillende perspectieven te onderscheiden van waaruit dit fenomeen besproken wordt.<sup>10</sup> Het eerste perspectief betreft een taalkundige, analytische variant. Hierbij worden de perspectieven van de cultuurcriticus Johan Huizinga en filosoof Roger Caillois belicht. Het tweede perspectief is gericht op de ervaring van het kansspel. Hierbij komen theorieën van onder andere Erving Goffman terug. Het derde, maatschappelijk perspectief, geeft een functionalistische interpretatie van het kansspel. De ongepubliceerde thesis van Edward Devereux Jr. (1949) speelt hierbij een grote rol.

### § 2.1 Inzet en kans

Iemand die veel aandacht heeft besteed aan het taalkundig analyseren van het spelconcept is de Nederlandse historicus Johan Huizinga (1872-1945). Volgens Huizinga bant (als in: 'in de ban zijn') en boeit het spel de mens. Het spel is een betekenis gevend drama, wat voorafgaat aan de menselijke cultuur, vandaar zijn terminologie '*homo ludens*', de spelende mens. Een cruciaal element van spel is de daarbij horende ernst van het spel. Huizinga zoekt naar het 'echte, zuivere spel', de uitdrukking van de menselijke vrijheid, omdat het zijn doel in zichzelf heeft en zich afspeelt "*buiten en boven de sfeer van het nuchtere leven van nooddrift en ernst*" (1950 [1938], p. 8).

Op basis van Huizinga's gedachtegoed maakt socioloog en filosoof Richard Caillois (1913-1978) in 1962 een onderscheid tussen verschillende spelen en culturen die volgens hem gebaseerd zijn op verschillende elementen uit de spel filosofie van Huizinga. Hierbij gebruikt hij het onderscheid tussen *Agôn* en *Alea* (David et al., 1976 & Dunkley, 1985). *Agôn* is het competitieve element, waarbij het draait om de individuele prestatie van de deelnemers. Hierbij is het belangrijk om een situatie te creëren die zo min mogelijk door toevalsfactoren wordt bepaald, het zou idealiter alleen gaan om de *inzet* van de deelnemers.<sup>11</sup> Bij *Alea* gaat het juist om het element van *kans* (het toeval), men is passief ten opzichte van zijn prestaties en geeft zich volledig over aan het lot. Beide vormen zijn te beschouwen als manieren om een situatie van gelijkheid te creëren die in het dagelijks leven niet voorkomt, al verschilt de manier waarop dit verwezenlijkt wordt.<sup>12</sup> Het kansspel lijkt inderdaad altijd elementen van *Alea* te hebben. In vakliteratuur wordt dan ook gesteld dat er bij alle kansspelen twee

<sup>9</sup> Zie bijvoorbeeld Munting, 1996, p. 3 & Van 't Veer, 1998, p.1.

<sup>10</sup> Een indeling die ook wordt gemaakt door Downes et. al (1976, 2006) en Dunkley (1985).

<sup>11</sup> Denk hierbij aan de lengte van renbanen bij de 200 meter sprint: wij zouden het als vervelend ervaren als de loting voor de renbanen voor een groot deel zou bepalen op welke plek iemand zou eindigen omdat ze niet even lang/vlak/recht/etc. zijn.

<sup>12</sup> Men zal bij *Agôn* zo veel mogelijk proberen elkaars capaciteiten gelijk te trekken, denk hierbij aan een handicap bij een partijtje golf, terwijl men bij *Alea* de hogere risico's zal belonen (Caillois, 1962, p. 17-19).

cruciale elementen te onderscheiden zijn: een vorm van *inzet* en de *kans* welke uiteindelijk bepaalt wat met deze inzet gebeurt.<sup>13</sup>

### § 2.1.1 Kans...

De verhouding tussen prestatie en kans binnen het kansspel is complex. Een zeer strenge interpretatie van het kansspel zou inhouden dat het om pure *Alea* moet gaan, zonder *Agôn*. In onderzoek wordt echter meestal getracht verschillende soorten poker en blackjack te integreren. Zo kan men steun vinden bij het feit dat zelfs de best presterende pokerspeler niet met volledige zekerheid kan voorspellen wat een ander mens gaat doen wanneer hij een ‘bluf’ speelt. In die zin is poker een vorm van *Alea* te noemen. Van de andere kant zou degene dat ook niet weten als hij de ander zojuist 100.000 euro had beloofd om hem dit potje te laten winnen. Zo zou men ook niet kunnen spreken van enige mate van relationele zekerheden op andere gebieden; overal is het element van kans aanwezig.<sup>14</sup>

Men kan echter ook bedenkingen hebben bij bovenstaande strenge definitie, juist omdat die het beleggen uitsluit. Het kopen van een aandeel heeft namelijk maar zeer weinig effect op de koers van het aandeel. Daartegenover staat echter dat het *gezamenlijke* effect van alle losse aandeelkopers wel degelijk effect heeft op de waarde van het aandeel; deze wordt daar namelijk (in ideale omstandigheden) door bepaald. Dit in tegenstelling tot de roulette: geen enkele inzet verandert de koers van het balletje.<sup>15</sup> Toch zijn er ook tal van voorbeelden in de geschiedenis geweest die afbreuk doen aan het ideaal van een door vraag gestuurde economie. Deze gebeurtenissen zullen dan wellicht ook tot het domein van het gokwezen behoren, ondanks dat deelnemers dit wellicht niet als zodanig zien. Dit is tevens de kracht van een in zoverre op zichzelf staande definitie; het biedt ruimte voor conflict met gevestigde indelingen op basis van de *common sense*.<sup>16</sup>

### § 2.1.2 Inzet...

Het lijkt onnodig om een definitie van het kansspel te beperken tot het louter inzetten van geld. Zo was het in de middeleeuwen niet ongebruikelijk dat men een lot kocht door een goed in te leveren.<sup>17</sup> Men kan echter ook een spel spelen om diensten, of om de eer. Om element te zijn van de *ernst* van Huizinga gaat het niet zozeer om het wel of niet zijn van een materiële inzet, maar veeleer om het effect dat de inzet heeft op het karakter van het spel.<sup>18</sup> Er staat altijd iets ‘op het spel’; zonder ernst is de handeling betekenisloos voor de menselijke beschaving en cultuur. Daar staat tegenover dat er ook geen sprake mag zijn van een ernst die leidt tot een spel-dodend fanatisme. Dit laatste kan volgens Huizinga ook niet wanneer men zeer ernstig is over het feit dat het gedrag uiteindelijk onderdeel van ‘een spelletje’ is. Om een kansspel als bridge een waarlijk spel te laten zijn, moet men in het spel ‘weer kind’ kunnen worden, en niet meegaan met de ‘verernstiging’ (1950, p. 230).

---

<sup>13</sup> Vrij naar Kerssemakers (1992, p. 11).

<sup>14</sup> Men zou zelfs kunnen stellen dat het ‘Gettier probleem’ ervoor zorgt dat we helemaal nooit kunnen spreken over ware, zekere kennis, waarmee alles in feite een gok is (Bernecker, 2006).

<sup>15</sup> Vrij naar Munting, R. (1996 p. 3).

<sup>16</sup> Zie ook § 2.3 en § 3.3.2.

<sup>17</sup> Op die manier beschikte de loterij-organisator al snel over rentebrieven, obligaties en dingen als ‘*een paer swarte gebreyde hosen*’ (Koppenol, 1990). Natuurlijk geldt deze beperking niet als men ervan uitgaat dat de betekenis van een definitie historisch bepaald is en dus kan veranderen.

<sup>18</sup> Vandaar ook dat de bespreking van de elementen onherroepelijk verbonden is met een bespreking van het spel zelf. Overigens stelt Huizinga wel dat een spel nooit ‘om pepernoten gaat’ (2009 [1933], p. 136).

Huizinga's gebruik van de term 'ernst' ontwikkelt zich in de aanloop naar zijn *'Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel element der cultuur'* (1938) maar blijft ook in dit werk complex en enigszins dubbelzinnig.<sup>19</sup> Door gebruik te maken van definities uit de kansspelwereld kunnen er twee soorten ernst worden onderscheiden. De eerste vorm draait om het besef dat de uitslag volledig los staat van de inzet en niet alleen daarom onbelangrijk is; het spel staat immers *'boven de ernst'* (p. 8). Men speelt hierbij volgens Huizinga als een kind, dat beseft dat het speelt en de dat het niet 'menens' is (p. 36). Een tweede vorm van ernst is die waarmee professionals kijken naar de gewenste uitkomst en op basis daarvan de inzet bepalen. Deze ernst is enerzijds noodzakelijk, 'men speelt niet om pepernoten' (2009, p. 136), anderzijds is zij spel-dodend (1950, p. 229). Om verwarring te voorkomen zal deze laatste vorm van ernst, die samenhangt met het belang dat wordt gehecht aan inzet in plaats van spel zelf, in deze scriptie 'gewichtigheid' worden genoemd. Dus ondanks het feit dat zowel 'ernst' als 'gewichtigheid' vertaald zou kunnen worden in het 'serieus' nemen van het spel, moet duidelijk zijn dat de ernst van het besef van het gewicht van het spel niet dezelfde is als de ernst waarmee de professional te werk gaat, ze staan zelfs tegenover elkaar (1950, p. 222 & 230).<sup>20</sup>

Wanneer spelen louter om gewichtigheid draaien en ernst ontberen veranderen zij volgens Huizinga in *sui generis* handelingen; spelen die geen waarde hebben voor de cultuur (1950, p. 229). Met de steeds toenemende professionalisering en disciplineren van het spel gaat op den duur iets van het zuivere spelgehalte verloren. Zo benoemt Huizinga het moderne schaken en de moderne kaartspelen als spelen die het grootste gedeelte van haar spelgehalte verloren hebben door een tekort aan ernst. Ze missen het zeer belangrijke spelelement terwijl dit wel haar bestaansoorzaak is, het zijn geen 'echte spelen' meer (p. 90). Het feit dat Huizinga voor twee kansspelen, dobbelspel en het primitieve schaakspel, expliciet een uitzondering maakt vanwege hun sacrale elementen, laat denken dat de overige kansspelen tot de *sui generis* categorie behoren. Huizinga is echter zeer voorzichtig met het invullen van zijn definities, zoals ook blijkt wanneer hij het over een element heeft dat nog schadelijker is voor het ludieke karakter van de beschaving, het puerilisme.<sup>21</sup> Hoewel het puerilisme veelal als kinderachtigheid wordt vertaald, is het duidelijk dat Huizinga's term een bredere strekking heeft dan de context waarin deze term vandaag de dag voor gebruikt wordt: '[...] *het warmlopen op een woord, de verregaande ergdenkendheid en onverdraagzaamheid tegenover nietgroepsgeenoten, de mateloze overdrijving in lof en blaam, [en] de toegankelijkheid voor elke illusie die de eigenliefde of het beroepsbesef vleit [...]*' zijn enkele onderdelen (1950, p. 237). Zowel het *sui generis* spel als het puerilisme lijkt te ontstaan door handelingen die worden gedreven door de gewichtigheid, zonder dat daarbij plaats is voor ernst.

Door een onderscheid te maken tussen ernst en gewichtigheid als twee verschillende vormen van inzet kunnen we met meer precisie bepalen wanneer sprake is van een kansspel. Hoewel inzet in de vorm van gewichtigheid cruciaal is voor ieder spel, zal er ook een vorm van (sacrale) ernst aanwezig moeten zijn (Huizinga, 1950, p. 79). Hier ligt een waardevol criterium voor het zijn van een kansspel. Er is alleen sprake van een kansspel wanneer de inzet een bepaalde mate van betekenis heeft voor

---

<sup>19</sup> Huizinga spreekt in 1933 al over de problematische verhouding tussen ernst als tegenstelling van het spel.

<sup>20</sup> Dit onderscheid moet niet verward worden met het onderscheid dat Van Hoorn (2013, p. 3) maakt tussen 'ernst in het spel', en 'ernst van het spel', waarbij alleen de eerste bij het spel hoort.

<sup>21</sup> Wanneer men ook deze elementen onder kinderachtigheid zou scharen, kan men zich afvragen wat de grenzen van deze categorie zijn: is bijvoorbeeld het (voortdurend) opmerken dat iemand kinderachtig is ook kinderachtig? Wordt met een dergelijke vraag deze grens van spel versus niet-spel niet dunner? Zie ook Otterspeer (2010).

degenen die spelen. Deze waarde/betekenis moet zodanig hoog zijn dat het spel de potentie heeft om geen spelletje meer te zijn. Dat is het, als er grotendeels sprake is van gewichtigheid en in minde-  
re mate van ernst. Maar wanneer is dat? Hier ervaren we een belangrijke beperking van het kansspel  
zoals gedefinieerd door Huizinga en Caillois; er wordt niet stilgestaan bij wat het kansspel *betekent*  
voor de gokker.

### § 2.1.3...zonder ervaring?

Huizinga lijkt vrij expliciet de categorie 'kansspelen' tegenover 'echte spelen' te zetten wanneer hij  
stelt dat dobbelen en het primitieve schaakspel tot de laatste categorie spelen behoren daar deze  
over sacrale ernst beschikken (1950, p. 90). Daar staat tegenover dat hij wel degelijk de oude wed-  
kampen tot cultuur creërende spelen rekent (p. 86 & 165).<sup>22</sup> Tijdens het slot van een oratie waarin  
Huizinga voortdurend benadrukt dat de grenzen van ernst en spel schijnen te lopen in het onbe-  
naderbare, suggereert deze dat spel wellicht het beste gedefinieerd kan worden als 'dat wat in hoog-  
ste zinrijkheid alles wat ernst (in onze termen: gewichtigheid) is in zich opheft' (Huizinga, 2009, p.  
151-152). Ondanks de eigen problemen die gepaard gaan met de zoektocht naar een juist analytisch  
begrip van het kansspel is het wellicht mogelijk om op een vergelijkbare manier de volgende definitie  
uit de bovenstaande paragrafen af te leiden voor het moderne kansspel: *'een spel waarin elementen  
van Alea en/of Agôn verwerkt zitten en dat door haar gewichtigheid, in de vorm van geld, goederen  
of diensten, de ernst mist om deze in zich op te heffen [en daarmee geen spel meer kan zijn]'*.

Toch zijn er evidente problemen met een zo 'droge' analyse van kansspelen, daar een studie naar  
kansspelen ook iets zal moeten zeggen over de menselijke *ervaring* van deze spelen. Dit zien we het  
duidelijkste terugkomen in de noodzaak om een inhoudelijke dimensie te geven aan de term 'ernst'  
of 'gewichtigheid', die voor ieder persoonlijk zullen zijn. De theorie van sociaalpsycholoog Erving  
Goffman (1922-1982) kan een alternatief bieden voor het perspectief van Caillois en Huizinga.

## § 2.2 Het spel van de speler

Erving Goffman heeft, net als ik, in een casino gewerkt en van deze ervaringen geprofiteerd bij het  
schrijven van zijn theorieën (Burns, 1992). Door zijn, en later Geertz' theorieën te analyseren wordt  
getracht recht te doen aan het actieve element en ervaringskennis in de spelanalyse. Met deze per-  
spectiefwisseling wordt dan ook ingezet op een heuse 'antropologische wending' in de spelanalyse.  
Het maken van de wending naar de kansspelervaring van het individu gaat gepaard met de bespre-  
king van enkele beperkingen van deze menselijke ervaring.

### § 2.2.1 Een levenskunst...

Goffmans theoretisch kader wordt door meerdere auteurs gebruikt als raamwerk voor hun theoreti-  
sche inzichten over het kansspel. Dit komt voornamelijk doordat Goffman zich tot de jaren '60 on-  
derscheidde van de overige Amerikaanse auteurs, die het destijds in grote delen van America illegale  
spel met een zeer normatieve blik benaderden (David et al. 1976). Vanwege mijn opleiding crimino-  
logie kende ik Goffman vooral van zijn analyse van het begrip 'stigma' (1963) en het idee van het  
drama als synoniem voor de (reflexieve/criminele) identiteit (De Mul, 2002 & Goffman, 1959). Hoe-  
wel de focus overduidelijk ligt bij het kansspel (Goffman, 1967, p. 186), bevatte zijn analyse in *'Where*

---

<sup>22</sup> Met deze interpretatie wordt afgeweken van Downes et. al: "[In] *Huizinga's Homo Ludens gambling is given short shrift as a parasitic, materialistic and entirely negative activity: the dark side of play.*" (1976, p. 11).

*the Action Is'* (1967) een totaal nieuwe kijk op deviant gedrag.<sup>23</sup> Echter, bovenal is Goffmans theorie een waardevolle aanvulling op de bovenstaande gedachtegang daar het ons in staat stelt om inzicht te verkrijgen in wat een bepaalde handeling voor een speler betekent. Dit doen we door te bezien hoe de actor zichzelf presenteert in een bepaalde setting en zich daarmee verwezenlijkt.

Het onderwerp van Goffmans essay is de relatie tussen twee uitersten wat het kansspel kan betekenen voor een speler. Hij of zij kan zijn karakter middels het kansspel verwezenlijken, maar het kan ook leiden tot het verliezen van controle op (het herhalen van) die handeling. Goffman zou deze laatste situatie definiëren als het punt van *fatefulness* (p. 27). Hoewel hij het zelf niet zo stelde kan betoogd worden dat Goffman het kansspel zag als een investering in wat Sennett bij uitstek een publieke rol zou noemen.<sup>24</sup> De verklaring van Goffman voor de voorkeur van het kansspel in plaats van een andere dramatische voorstelling siert door haar bijna vanzelfsprekende logica:

*"The distinctive property of games and contests is that once a bet has been made, the outcome is determined and payoff awarded all in the same breath of experience."* (p. 156).

Het kansspel heeft hiermee de *tonende* functie die men ook bij Huizinga terugvond, ware het niet dat Goffman ingaat op wat dit tonen voor de spelende actor betekent. Volgens Goffman wordt deze betekenis grotendeels bepaald door omstanders aan de tafel. Hierbij zijn directe associaties te leggen met een element dat is voortgekomen uit een zeer interessant etnografisch onderzoek van Jan de Jong naar Marokkaanse straatcultuur, genaamd *Kapot moeilijk* (2008). De Jong (p. 159) stelt dat, om 'kapot moeilijk' (ideaalbeeld van veel jongeren, vergelijkbaar met 'cool/hip/sjiek') te worden, je 'ballen moet tonen'. Het is de definitie van dit masculiene gedrag die mij zeer interesseert en die later nog terug zal komen:

*"Een jongen kan laten zien dat hij 'ballen' heeft door confrontaties niet uit de weg te gaan, uit zichzelf 'kansen te nemen' (bewust risico lopen) of in te gaan op uitdagingen van andere jongens. De waarde die wordt gehecht aan 'ballen' tonen, lijkt overeen te komen met de waarde die wordt gehecht aan voor zichzelf en voor anderen opkomen en aan hard zijn. 'Ballen' tonen is echter als een aparte waarde te onderscheiden, omdat risico's nemen of ingaan op uitdagingen door de jongens wordt gewaardeerd, ook als er geen sprake is van een (gewelddadige) confrontatie [...]. Onnodige 'lompe' (domme) risico's nemen of 'acties zetten' die geen enkele kans van slagen hebben, wordt echter niet gezien als 'ballen' tonen, maar als een teken dat iemand gek is of zich teveel laat beïnvloeden [...]"*.

Het gaat met andere woorden om het risico op zich, om de gok, als sociaal 'bewijsmateriaal'. Hierbij gaat het niet (alleen) om het inzetten van geld en het daarmee lopen van een financieel risico. Wij gokken namelijk bovenal met ons karakter, aldus Goffman. Eenieder weet namelijk dat het rot is om te verliezen en dat de verleiding er dan is voor degene om het geld proberen terug te winnen. De (levens)kunst is echter om te laten merken dat het karakter het spel overheerst, en men dus kan inschatten of de risico's het nog wel waard zijn. Doordat wij uitgaan van het ideaal van het 'karakter' (of 'ballen' of 'ruggengraat' tonen, zoals vooral Amerikanen plegen te zeggen), zijn we geneigd onze levenskunsten te bewijzen in kansspelen aldus Goffman. Dit betekent niet dat het geld zelf geen

---

<sup>23</sup> Later zal de relevantie van het deviante karakter van het kansspel worden aangetoond. Zie ook Frey, die stelt: *"Goffman's work clearly demonstrates the potential of gambling activity for further sociological research, particularly at the interactional, phenomenological level."* (1984, p. 114).

<sup>24</sup> In je reflexieve identiteit, zou de Mul (2002, 200-201) later stellen.

betekenis kent. De studie naar de hanengevechten op Bali door Clifford Geertz (1972) kan worden gezien als het schoolvoorbeeld van een dergelijke studie op het gebied van kansspelen. De relatie tussen inzet en ervaring vindt plaats binnen een *focused gathering*; een verzameling mensen die middels de symbolische waarde van een fenomeen met elkaar verbonden raken (Goffman, 1961, p. 9-10). Geertz laat zien dat het hanengevecht niet zo maar te kwalificeren is als 'Deep Play', spellen die een dermate hoge inzet hebben dat geen enkele rationele man zou meedoen, een term ontleend aan Bentham (1789, voetnoot op p. 106). 'Een Balinees', schrijft Geertz, 'zet met zijn haan zijn publieke zelf op het spel'; het zelf wordt in wezen de sociale structuur die men aldaar geschapen heeft, als deel van een communicatief proces' (vgl. Mead & Morris, 1934, p. 140; De Mul, 2002, p. 200).

Goffman en Geertz voegen dus een belangrijk element toe aan ons begrip van het kansspel, namelijk de betekenis van het kansspel voor de speler. Maar toch zou ik hier direct kanttekeningen bij willen plaatsen, onder andere omdat Goffmans ervaring in zijn tijd als blackjackdealer in een casino in Las Vegas op een paar zeer belangrijke punten verschillen met mijn ervaring als degene die ervoor moest zorgen dat er geen gokverslaafden Holland Casino binnenkwamen.

### § 2.2.2... zonder 'post-fatefulness'?

Ons zelfbeeld, ons 'eigen karakter', dat bij Goffman per definitie aan een sociale component gekoppeld is, maakt het aan de roulettetafel staan een betekenisvolle handeling. Wij zien onszelf dan, volgens Herbert Mead, een auteur waar Goffman veel van heeft geleend, door de ogen van de anderen in een gunstige positie staan. Maar is deze verklaring voldoende voor degenen die jarenlang elke dag geld in 'hun' machine blijven stoppen?

Tegenwoordig is het bij behandelaars en psychologen gebruikelijk om naast een verliezende/ problematische fase, die veel overeenkomsten heeft met het risicogebied van Goffman, ook een wanhopige/verslaafde fase te kennen, waarbij het al lang niet meer gaat om het terugwinnen van het verloren geld of karakter, maar er sprake is van een verslaving (Kerssenmakers, 1992). Het bijbehorende gedrag, dat volgens Kerssenmakers in Nederland gemiddeld pas na zeven jaar spelen in de verliezende fase ontstaat, komt niet terug in het essay van Goffman. De mogelijke redenen hiervoor zijn divers. Een eerste is dat Goffman het bovenstaande gedrag wellicht niet als het deviant gedrag zag waar hij in eerste instantie zijn pijlen op richtte toen hij zijn essay schreef voor het *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Een andere verklaring voor de afwezigheid van de wezenloze gokker in Goffmans verhaal is zijn plek vanwaar hij etnografisch onderzoek verrichtte: de Blackjacktafel. Dit is bij uitstek een spel met elementen in de zin van de hierboven genoemde *Agôn*.<sup>25</sup> Casino's drijven tegenwoordig veeleer op het *Alea* van de kansspelautomaten, welke steeds meer de zo masculiene tafelspelen en paardenraces lijken te verdringen (Eadington, 2003). Dit valt ook James Cosgrave (2008) op, die de conclusie deelt dat Goffman zich te veel heeft gericht op het kansspel vanuit de 'ruggengraat'/'ballen'. Hij voorziet ons van de altijd onweerlegbare conclusie dat Goffman zich hier 'een kind van zijn tijd' toont. Toen Goffman zijn essay schreef was er zoals gezegd een groot-schalig verbod op alle vormen van kansspelen in de Verenigde Staten op bepaalde, zeer selectieve plekken als casino's na. Hierdoor stelt Cosgrave dat het bijzondere van deze acties, het nieuwe risico, van enorm belang was voor de constitutie van het ego. Vandaag de dag is het kansspel echter *mainstream* geworden. Hierdoor zijn er veel spelers niet te kenmerken als mensen die iets op het spel

---

<sup>25</sup> Weliswaar kan je, behalve door vals te spelen / kaarten te tellen, nooit op lange termijn winnen van de bank, je kan er wel degelijk slecht in zijn (vraag maar eens 18 keer om een kaart).

zetten, omdat het spelelement verdwenen lijkt te zijn. Hiermee bevinden ze zich in een stadium dat wellicht het beste 'post-fatefulness' genoemd kan worden.

Niet de ernst, niet het spelen, 'wezenloos' gokken lijkt de plaats in te nemen van het zo spannende punt van *fatefulness* (Cosgrave, 2008, p. 86).<sup>26</sup> Cosgrave ziet dit vooral terugkomen door het toenemende gebruik van kansspelautomaten en internetkansspelen in plaats van typische *agôn*-spelen als blackjack en live poker. Hierbij zou men vooral ook het masculiene element in Goffmans analyse kunnen aanstippen. Dit is geen feministische kritiek op de theorie Goffman, die juist vanwege zijn elementen waarin gender als *performance* wordt opgevat een uitgelezen kans vormt om van traditionele stigma's af te komen (Butler, 1990 & De Mul, 2002).<sup>27</sup> Goffman zou middels zijn eigen theorieën over stigma, het lot en identiteit allerlei mogelijkheden kunnen bedenken om het zijn en blijven van een gokverslaafde te verklaren, hetgeen sommigen dan ook voor hem gedaan hebben (zie Cosgrave, 2008, p. 88). Ik denk echter dat de theorieën van Goffman zich niet eenvoudig laten vertalen in termen van verslaving. In de loop van de scriptie hoop ik duidelijk te maken dat de oorzaak van deze onverzoenlijkheid wellicht gekenmerkt kan worden als de grootste toegevoegde waarde van Goffmans theorieën over kansspelen.

Het blijft vooralsnog onduidelijk is of er sprake is van een gemis aan de term 'post-fatefulness' in Goffmans theorie. Wat echter voor zowel Huizinga's als Goffmans theorie geldt, is dat zij het kansspel onterecht duiden als een scène met een tijdloze betekenis. In zijn bespreking van de publieke ruimte voegt Richard Sennett (1974, p. 35-36 & § 6.2.3) eenzelfde kritiek op Goffman. Om de leemte te vullen, voegt Sennett historische dimensies toe aan Goffmans kader. Voordat ik eenzelfde poging ga wagen voor het thema kansspelen, is het eerst van belang om nog een derde perspectief te bezien dat de maatschappij als uitgangspunt neemt.

## § 2.3 Het maatschappelijk speelveld

De betekenis van het spel voor de speler verschilt in belangrijke opzichten van de betekenis die het spel heeft binnen een maatschappelijke context. De discussie over de hoeveelheid winst die de Staat maakt met het Nederlandse kansspel, welke in deze paragraaf kort aan de orde zal komen, is een goed voorbeeld van iets wat meer op het beleidsniveau speelt dan op het individuele niveau van de speler. Dit laatste perspectief spreekt wat meer tot de verbeelding dan de beleidsmatige, hetgeen ook opvalt wanneer men kijkt naar de hoeveelheid beschikbare literatuur. Waar men bij de voorgaande perspectieven kon kiezen uit een aantal auteurs om de zoektocht mee te beginnen, is men voor macropsychologische en macrosociologische theorieën aangewezen op een destijds ongepubliceerde thesis van Edward C. Devereux Jr.: *Gambling and the social structure : a sociological study of lotteries and horse racing in contemporary America* uit 1949.<sup>28</sup>

### § 2.3.1 Een functionele handeling...

Devereux (1949) analyseerde het kansspel met behulp van het concept van de spanning (*strain*) die ons door de kapitalistische maatschappij voortdurend wordt opgelegd, in de zin dat we moeten werken om te overleven maar vooral ook meer moeten bezitten dan onze buurman. In het kansspel kunnen we het beste zien hoe deze spanning als plezierig kan werken, daar hier de noodzakelijke

---

<sup>26</sup> Op de kwalificering 'wezenloos' zal in § 6.2.3 nog worden teruggekomen.

<sup>27</sup> We kunnen echter wel constateren dat inmiddels in Nederland een aanzienlijk deel van degenen die wij als 'gokverslaafd' kenmerken uit vrouwen bestaat (Bieleman et al., 2011).

<sup>28</sup> Het lijkt erop dat David et al. (1976) deze auteur destijds hebben 'herontdekt'.



verlossing (rood, zwart of groen op de roulette) het dichtst bij het moment van inzetten zit. Devereux (1949) thesis draait om het feit dat de morele verwerpelijkheid van het kansspel functioneert ten behoeve van het kapitalistische systeem, dat zich eromheen ontwikkelt. Hij combineert daarbij Freuds terminologie met het gedachtegoed van Parsons. Devereux stelt dat zowel in onze kapitalistische samenleving als in het casinospel exact dezelfde waarden terugkomen. Het casinospel heeft echter een status apart gekregen. Dit omdat het kansspel functioneert als een veiligheidsventiel en schokdemper (p. 781). Wanneer de spanning te hoog wordt binnen het kapitalistische systeem, dan zal de samenleving volgens Devereux naar het kansspel grijpen om de illusie te versterken dat er nog een bepaalde mate van eenvoudige controle is over het handelen ('vandaag heb ik drie honden gezien dus het getal drie gaat mij veel geld opleveren'). De basis van het kansspel is echter *kans en bijgeloof*, welke als niet-ethisch of zelfs tegengesteld aan ethisch kunnen worden beschouwd op basis van de rationaliteit van de kapitalistische maatschappij (David, 1976, p. 24, zie ook Reith, 2007 & Binde, 2007). Volgens Devereux is de paradox dat de kapitalistische samenleving exact op deze waarden gebaseerd is. De hypocriete afkeuring van deze waarden is echter een noodzakelijk onderdeel van het succes van ditzelfde systeem, dat zichzelf door een uitsluiting van bepaalde elementen in stand houdt. Simpel gezegd komt het erop neer dat de samenleving het kansspel van de aandeelhouders toelaat, omdat men de 'echte' gokkers op een hypocriete manier onderscheidt van hetgeen op de aandelenmarkt gebeurt.<sup>29</sup>

Natuurlijk zijn er ook meer voor de hand liggende functies voor de samenleving denkbaar. Zo is het volgens velen een feit dat de overheid een enorm financieel belang heeft bij het legaliseren van casino's en evenementen als de trekking van de Staats-, Postcode- en Sponsorbingoloterijen.<sup>30</sup> We dienen de centrale vraag van dit hoofdstuk echter niet te vergeten: niet waarom we vandaag nog steeds kunnen participeren aan een kansspel, maar wat de essentie van dit begrip is. Het kansspel duiden als iets wat louter een financiële functie heeft voor de (kapitalistische) staat lijkt onjuist. Zo zullen we in § 2.4 zien dat waarschijnlijk lang voordat er sprake was van een organisatievorm die iets op onze staatsvorm lijkt, er sprake was van kansspelen. Ook zijn er algemene problemen met een functionalistische verklaring die we dienen te bespreken.

### § 2.3.2... en niets meer dan dat?

Een groot voordeel van Devereux perspectief is dat deze, in tegenstelling tot de Goffman en Huizinga, een tijdsgebonden betekenis genereert, in plaats van eentje die gebonden is aan een ahistorisch mensbegrip. Een nadeel is dat hij het kansspel louter zag als functionerend ten behoeve van de kapitalistische maatschappij, en daarbij een zeer beperkte functionalistische uitleg gaf aan een zeer complex fenomeen. De fixatie op kapitalistische functionaliteit wordt begrijpelijk wanneer men kennis neemt van Devereux' begeleider, de beroemde Robert Merton. Merton staat vandaag de dag nog steeds bekend om zijn pionierswerk op het gebied van de *strain*-theorie, een concept dat Devereux overneemt zonder er kritisch op te reflecteren. In die zin toont ook Devereux zich een kind van zijn tijd; waar Talcott Parsons' universele functionalisme in de jaren '40 en '50 een grote populariteit kende, staat het tegenwoordig meer bekend om haar problemen dan om haar oplossingen. De tautologische en de functionalistische elementen in Devereux' theorie (waarom is het voortbestaan van A

---

<sup>29</sup> De vraag of de laatstgenoemde als kansspel gekwalificeerd kan worden is steeds meer opgekomen met de crises. Op Nederlandse bodem is deze zelfs vrij expliciet gesteld in een documentaire van De Boer (2012).

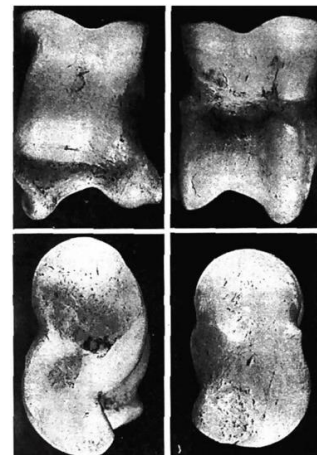
<sup>30</sup> Ook hier zou dus sprake zijn van een hypocriete relatie wanneer men beschouwt dat de overheid met name zegt kansspelen te belasten zodat het *minder* aantrekkelijk wordt. Overigens wordt het financiële voordeel door enkelen betwist, zie hiervoor bijvoorbeeld Goodman (1995).

een goede/de beste reden voor continuïteit van een fenomeen B?) lijken vergelijkbare problemen te veroorzaken. Tegenwoordig pleiten velen voor een theoretisch kader waarin niet alles te begrijpen is als een functie voor het overleven van een bepaald type samenleving. Het functionalisme is één van vele methoden die naast andere kunnen bestaan, en eenzelfde fenomeen kan op heel uiteenlopende wijzen ‘functioneel’ zijn (zie Joas, 2009, p. 55-67). Op zichzelf zal een functionalistische uitleg nooit het ontstaan van een fenomeen kunnen verklaren, hetgeen in dit geval ook terugkomt in het feit dat het kansspel al lang voor enige kapitalistische samenleving ontstaan is.<sup>31</sup>

Ondanks de te beperkte visie op functionalistische argumenten, bevat Devereux’ theorie waardevolle concepten, zoals ook de terminologie van Huizinga en die Goffman dat hadden. Daarnaast zijn er nog meer relevante parallellen te vinden tussen de methodologie van Devereux en die van Sennett dan alleen de historische dynamiek. Tot slot zal een belangrijke kracht van een theorie als die van Devereux een centrale rol gaan spelen in een kritiekpunt op de theorie van Sennett: de afbakening van grenzen van wat nog functioneel genoemd kan worden.

## § 2.4 Een prehistorisch perspectief

Alan Wykes (1964), schreef dat bij alle zes de menselijke ‘rassen’ er bewijs bestaat voor ‘enige vorm van kansspelen’ in de vroegste stadia van hun bestaan. Hij vindt bewijs van vier/drie millennia voor Christus, waaronder in het oude Egypte, waar het gokken tussen Djehoety en de maan de verklaring was voor het verloop van de kalender. Volgens Schwartz (2006) waren de eerste menselijke vormen van symbolische handelingen versies waaruit moest blijken welke optie het beste was. Daarbij werden er dingen geworpen, zoals stenen, planten en stokken, om vervolgens te bezien in welke richting deze vielen. Afhankelijk van de val werden bepaalde handelingen ondernomen. Uit deze behoefte ontstonden waarschijnlijk ook de eerste dobbelstenen; archeologen hebben verscheidene malen prehistorische schapenbotten gevonden die gebruikt werden als dobbelsteen (*astragalia*, zie hiernaast) ook wel ‘Bikkels’ of ‘Bikkeltjes’ genoemd.



Deze konden slechts op vier zijden rusten. De oudste zeszijdige dobbelsteen die gevonden is, is ongeveer 5000 jaar oud.

De vaagheid van de handelingen waarmee ‘de essentie/natuur van het kansspel’ uit de oertijd moet worden vastgesteld geeft te denken. Het zijn gedragingen die prehistorische lieden niet als zodanig geduid zullen hebben en die ver afstaan van wat wij vandaag de dag onder kansspelen verstaan. Deze zaken hadden namelijk op het eerste gezicht geen directe *competitieve insteek*. Om de discussie nog wat vager te maken: ik zeg hierbij ‘direct’, omdat men recent onderzoek van Duke University zou kunnen aanhalen waaruit blijkt dat ook primaten soms liever een risicovolle onderneming starten dan dat zij alleen in levensonderhoud voorzien middels een veilige methode.<sup>32</sup> Een Darwinist zou daarbij stellen dat het wellicht loont om risicovol gedrag te vertonen, om de kansen ten opzichte van de concurrentie te verbeteren en de voortplanting te vergemakkelijken in plaats van alleen te voorzien in je eigen levensonderhoud. Wanneer men echter op deze wijze doorredeneert, zou men al het

<sup>31</sup> En bovendien volgens sommigen destijds nog populairder was ook (zie § 2.4 en 4.2).

<sup>32</sup> Zie McCoy A. N. & Platt, M.L. (2005). Hoewel er ook onderzoek bestaat dat exact het tegenovergestelde beweert van Bonobo's, hetgeen ook aangeeft hoe lastig dergelijke claims op basis van empirische gegevens zijn: Rosati, A.G. & Hare, B. (2013).

gedrag als functioneel voor de voortplanting kunnen interpreteren. Dit maakt ook weer twijfelachtig of we kunnen spreken van een *spel*. Enerzijds lijkt het spel per definitie een bepaald risico te vormen. Men kan ook stilzitten en niets doen daar het spel nooit een noodzaak is voor een bepaald resultaat. Het risico van het kiezen om een spel te spelen is dus in die zin ook automatisch een gok. Anderzijds kan een spel, maar ook het niet-spelen, volgens een Darwinistische visie altijd weer geherinterpreteerd worden als een competitieve noodzakelijkheid. Ook kan men zich afvragen, en dit hangt eveneens samen met de vraag naar het zijn van een spel, of het niet hebben van een materiële *inzet* en de mogelijkheid tot materiële *winst* bij het kansspel hoort. Het onderscheid tussen kansspelen en ‘normale’ spelen als bijvoorbeeld hardlopen werd pas in de twintigste eeuw gemaakt. Daarvoor was de voornaamste reden waarom atleten betaald kregen gelegen in het feit dat anderen konden inzetten op hun prestaties; gokken was daarmee vaak inherent aan het spel (Schwartz, 2006, p. 338). Zo is schaken jarenlang als een kansspel gezien en wordt het daarom vandaag de dag nog steeds verboden door sommige Moslims. Hier onderbreek ik deze ahistorische en daarom essentialistische exercitie over wat het kansspel nu exact is, omdat duidelijk is geworden dat deze verzandt in discussies die weliswaar productief zijn wanneer zij in een historisch perspectief worden gezet, maar die op zichzelf weinig houvast bieden. Dit houvast is nodig willen we de stelling van deze scriptie dat “de historische ontwikkeling van kansspelen in zoverre verbonden is met de historische ontwikkeling van de publieke ruimte dat erkenning hiervan belangrijke elementen toevoegt aan de hedendaagse discussie rondom zowel de moderne publieke ruimte als het moderne kansspel” kunnen ontcrachten dan wel bevestigen. Ditzelfde geldt voor het begrip ‘publieke ruimte’; hierover had eenzelfde ‘verdwaalhoofdstuk’ geschreven kunnen worden. Gelukkig zal uit het volgende hoofdstuk blijken dat dit niet meer nodig is.

## § 2.5 Conclusie

Er zijn een aantal theorieën besproken in dit hoofdstuk. Elk van deze tracht het kansspel te definiëren binnen één essentie. Huizinga duidt op het pure spel als daar waar we weer kind kunnen zijn. Hij beschouwt de mogelijkheden die (kans)spelen kunnen bieden voor de schepping van een beschaving, maar beschrijft ook de gevaren wanneer deze spelen *sui generis* of puerilisme worden. In dat geval vervullen ze niet meer de scheppende, sacrale functie. Het moderne kansspel kent ook deze gevaren. Callois voegt het onderscheid tussen de pure kans, *Alea*, en pure prestatie, *Agôn*, hieraan toe. Goffman en Geertz duiden op de betekenis van het kansspel. Bij Goffman staat de duiding van masculie-ne karaktertrekken centraal, iets wat men kan tonen door zich op het punt te begeven waarop men weliswaar risico loopt de controle over de handelingen te verliezen, maar dit uiteindelijk niet doet. Waar Goffman zich focust op dit risicovolle punt van *fatefulness*, zal Geertz met name wijzen op de symbolische waarde van een dergelijk fenomeen voor de groep, zijnde een *focused gathering*.

Van zowel het perspectief van Goffman als dat van Callois kan worden gesteld dat geen aandacht besteed is aan de mogelijkheid dat het kansspel door de jaren heen een *andere* betekenis heeft gekregen, eentje die niet eenvoudig te reduceren valt tot één essentie. Los van de vraag of een ontologische basis toch op enige manier mogelijk is,<sup>33</sup> kunnen de concepten van Huizinga en Goffman een productieve rol spelen. Hiervoor is wel een historisch perspectief nodig.

---

<sup>33</sup> Bijvoorbeeld door een biologische basis te leggen via empirische tests met primaten, of door te verdedigen dat een bepaalde mate van *inzet* (de relatie met Heideggers ‘*Da-sein*’ kan wellicht interessante resultaten opleveren), *kans* (Calvert, 1999, p. 518) of *spel* (als een arendtiaanse antropologische basiscategorie) een typisch menselijke basiscategorie vormt van het zijn.

Devereux stelt, in tegenstelling tot de hierboven genoemde perspectieven, dat het hedendaagse kansspel op een complexe manier functioneert als een *veiligheidsventiel* van een specifieke vorm van samenleving, namelijk het westerse kapitalisme. Hij geeft daarbij echter een beperkte functionalistische uitleg, die het hedendaagse kansspel reduceert tot een functioneel bijproduct van het kapitalisme. Ook voor de theorie van Devereux geldt dat de concepten een productieve rol kunnen krijgen wanneer zij in een historische context worden geplaatst. Om deze productieve rol te kunnen innemen zullen we eerst een ander theoretisch kader moeten hebben, welke in het volgende hoofdstuk geïntroduceerd zal worden.

## Hoofdstuk 3: Een historisch perspectief

In het vorige hoofdstuk is aangetoond dat het definiëren van ‘het kansspel’, ‘de gokker’/ ‘gokver-slaafde’ of ‘de publieke ruimte’ vanuit de genoemde perspectieven belangrijke nadelen kent. Voor een analyse van de ontwikkeling van kansspelen en de publieke ruimte zal een definitie van beide echter wel noodzakelijk zijn. Het is van belang om *historisch* te duiden hoe mensen zich tot deze onderwerpen hebben verhouden. In dit hoofdstuk wordt eerst de thematiek en methodologie van Sennett besproken en verdedigd. Daarna wordt ingezoomd op een specifiek deel van zijn thematiek, de publieke ruimte, en methodologie, de combinatie theorie-historie uit *The Fall of Public man* (1974). Op die manier is één onderdeel van onze probleemstelling, de publieke ruimte, vanuit Sennetts perspectief behandeld, en is de methodologie voor het bestuderen van het kansspel uiteengezet. De latere hoofdstukken zullen zowel het perspectief op de publieke ruimte als de gehanteerde methodologie verder verfijnen.

### § 3.1 Het perspectief van Sennett

Uit het vorige hoofdstuk bleek dat het onmogelijk was om de essentie van het kansspel in kaart te brengen. Een korte introductie in Sennetts werk zal laten zien dat hij bij uitstek iemand is die bepaalde begrippen vanuit een historisch perspectief onderzoekt.<sup>34</sup> Daarna zullen de redenen worden besproken die de lezer ervan moeten overtuigen dat het werk van Sennett een uiterst productief stuk gereedschap kan zijn voor de toetsing van de probleemstelling.

#### § 3.1.1 Thema's, historie en theorie

Sennetts werk kan ruwweg worden verdeeld over twee thema's, die beide sterk door het werk van Hannah Arendt zijn geïnspireerd: enerzijds de stedelijke ervaring, de viering van de interactie in het openbare leven, anderzijds de interactie zoals die in de arbeid plaatsvindt (De Haan, 2010). Zowel *The Fall of Public Man* als *The Conscience of the Eye* zijn onderdeel van de ‘stedelijke trilogie’, waarbij de laatstgenoemde volgens Sennett een combinatie is van de eerstgenoemde en een roman, *Palais Royal* (1980). Deze roman, die hij opdraagt aan Michel Foucault, staat weliswaar vol interessante persoonlijke inzichten maar biedt minder aanknopingspunten voor ons methodologisch kader dan zijn reeds genoemde studies. Dat is tevens de reden waarom *Palais Royal* in dit hoofdstuk niet besproken zal worden. Omdat het gebouw wat het centrale thema vormt, het Palais Royal, een lange tijd als het belangrijkste casino van de wereld bekendstond zal het later nog terugkeren wanneer het kansspel centraal staat. Ook enkele, meer thematische inzichten uit werk dat niet specifiek over de publieke ruimte gaat, zoals *Flesh and Stone* (1994), zullen later nog aan de orde komen vanwege specifieke kansspel-gerelateerde onderwerpen die in het werk van Sennett terugkomen.<sup>35</sup>

---

<sup>34</sup> Soms brengt Sennett zijn lezers echter in verwarring door bijvoorbeeld te stellen over een bepaalde definitie van publieke ruimte: ‘[...] this definition has no necessary bounds of time and place [...]’ (1974, p. 87). Dergelijke uitspraken staan lijnrecht tegenover zijn ideeën over natuurrechten en persoonlijkheid (1974, p. 96 & 313-315). Ondanks deze opmerkelijke en verwarrende uitspraak gaat dit werk over een specifiek gebruik van publieke ruimte, of wellicht beter gezegd: over een bepaald politiek gedrag uit de 18e eeuw. Ook de manier waarop hij de term ‘publieke ruimte’ historisch situeert doet vermoeden dat bovenstaande uitspraak vooral bedoeld is om het debat over het spel als een arendtiaanse antropologische basiscategorie open te laten, Hannah Arendt is voor Sennett een enorm belangrijke inspiratiebron is geweest. Vanwege zijn verwantschap met een andere filosoof, Michel Foucault, vermoed ik dat in zijn nog te schrijven derde deel uit de homo faber-trilogie, over het stadsleven, geen ruimte zal zijn voor dergelijke uitspraken.

<sup>35</sup> Daar mijn onderzoek zich richt op de publieke ruimte, een thema waar Sennett het volledige TFPM aan wijdt en er later alleen nog in relatie tot zijn hoofdthema, de stadservaring, over zal spreken, is het werk dat gaat

Om een historisch onderzoek te doen dat recht doet aan Sennetts methodologie dienen we een kenmerkend element te hanteren, namelijk *postholing*. Dit is het grondig bestuderen van een klein deeltje historische informatie om generaliserende uitspraken te doen over een langere periode. Sennett zet zijn onderzoek duidelijk af tegen uitgebreide, holistische studies als *The City in History* van Lewis Mumford (1961):

*“My learning is lesser, my sights are narrower, and I have written this history in a different way, by making studies of individual cities at specific moments – moments when the outbreak of a war or a revolution, [...] or the publication of a book marked a significant point in the relation between people’s experience of their own bodies and the spaces in which they lived.”* (1994, p. 22)

Hier zien we duidelijke verbanden tussen het al eerder genoemde archeologische werk van Foucault, dat ook vaak vergeleken wordt met het doen van proefboringen of ‘verticale’ geschiedschrijving (Kusch, p. 10-11). Sennetts onderzoek leidt soms tot conclusies die niet in overeenstemming zijn met de *common sense*. Op een dergelijk moment vormt de methode van *postholing* een risico: men zal geneigd zijn te stellen dat een dergelijke conclusie alleen voortkomt uit het selectief bestuderen van bronnen en dus niet *representatief* is. Voordat dergelijke kritiekpunten besproken kunnen worden, dienen we eerst helder te hebben welke voordelen Sennetts methodologie heeft.

### § 3.1.2 Relevantie

Voor het bestuderen van de kansspelthematiek via het perspectief dat Sennett gebruikt in zijn onderzoek naar de publieke ruimte geef ik een drietal redenen. Ten eerste biedt Sennetts perspectief op de ontwikkeling van de steeds ‘privater’ wordende publieke ruimte verfrissend vergelijkingsmateriaal wanneer we de kansspelwereld bezien. Dit geldt bijvoorbeeld voor zijn definities ‘privaat’ versus ‘publiek’, hierbij wordt *niet* bedoeld op de overname van (semi)overheidsinstellingen als Holland Casino door het bedrijfsleven. In plaats daarvan kan deze voor nu wellicht het beste begrepen worden als een verlies van zowel het besef van de waarde van het theatrale spel als de daarvoor benodigde geografische ruimte, de al genoemde centrale thema’s in een reeks van werken van Sennett. Het ontbreken van het theatrale lijkt toepasbaar op het hedendaagse kansspel, zoals dat in twee paragrafen terug is beschreven. Deze nieuwe dimensie zal hopelijk leiden tot een rijkere discussie over het kansspel.

Een tweede reden voor de keuze voor Sennetts methodologie vormt Sennetts heldere uiteenzetting over de herkenbare problematiek die met het gemis van de publieke ruimte samengaat. Hierbij geeft Sennett een zeer bruikbare analyse van deze ontwikkeling, die in de volgende paragraaf besproken wordt, waardoor deze scriptie zich kan richten op het afzetten van eigen onderzoek tegen dat van Sennett.

De laatste, en wellicht belangrijkste reden voor Sennetts kader betreft een methodologische kwestie: Sennett suggereert dat zijn definitie van ‘publieke ruimte’ mogelijk door de gehele geschiedenis van de mensheid toepasbaar is, maar hij fixeert zijn analyse op een zeer bepalende periode uit de publieke ruimte, de 18<sup>e</sup> eeuw. Wanneer wij ons buigen over de oorsprong en aard van het kansspel, hetgeen in het volgende hoofdstuk gebeurt, zullen we zien dat we ook ‘het kansspel’ boven alles een *historische* betekenis moeten geven (in plaats van een essentialistische), en dat de door Sennett

---

over arbeid helaas onbesproken gebleven. De relatie tussen ‘werken’ en gokken is er één die uitnodigt tot verdere studie.

besproken periode er bij uitstek één is die het beeld van het moderne kansspel heeft bepaald.<sup>36</sup> Sennetts methodologie kan daarmee worden vergeleken met Foucaults archeologische onderzoek. De kritieken op deze methode zullen nog worden besproken in § 3.3. De vergelijking met Foucault is om nog een reden relevant, namelijk dat deze scriptie eerder te vergelijken is met een perspectief uit Foucaults latere leven (grotfweg na de jaren 70), dan uit zijn archeologische periode. Het machtsspel achter de kansrekening, de verslavingsdiagnostiek en de effecten van de deviante classificatie van het kansspel zijn hier de belangrijkste uitwerking van. Deze genealogische karakterisering staat echter niet in de weg van een overname van het meer archeologische werk van Sennett, het kan worden gezien als een belangrijk perspectief wat men nodig heeft om de geschiedenis van kansspelen op een functionele wijze te vertalen naar de hedendaagse maatschappij.<sup>37</sup>

### § 3.2 De publieke ruimte

In *The Conscience of the Eye* (1990) bespreekt Sennett de relatie tussen de stedelijke ruimte en de stedelijke samenleving. Volgens Sennett is er na de oudheid een heel andere visie op de stad ontstaan. Het innerlijke leven wordt daarin niet meer gescheiden van het publieke, het theatrale. Door het problematische christelijke onderscheid tussen innerlijk en uiterlijk, dat is ontstaan na de dood van Augustus, is de hedendaagse stad geschapen naar het ideaal van de mystieke ervaring (Sennett, 1974, p. 3). De omgang met de openbare ruimte, een indirect gevolg van deze architectuur, leidt volgens Sennett tot een hedendaags gebrek aan sociale motivatie binnen de publieke ruimte. 'Onpersoonlijke' zaken bewegen ons niet meer. Dat doen ze pas wanneer wij ze, onterecht, als 'persoonlijk' gaan beschouwen (1974, p. 6), terwijl het publiek gedrag juist gedefinieerd wordt als:



*'... a matter, first, of action at a distance from the self, from its immediate history, circumstances, and needs; second, this action involves the experiencing of diversity.'* (1974, p. 87).

Sennett wil laten zien dat deze methodiek in haar ontwikkeling van het ancien régime<sup>38</sup> naar onze hedendaagse maatschappij tot een tirannie van intimiteit leidt. Alleen als iets in termen van écht/persoonlijk kan worden uitgedrukt heeft het waarde voor ons (1974, p. 337). Maar hoe meer zaken in persoonlijke termen dienen te worden uitgedrukt, hoe minder motivatie iemand zal hebben om met een kritische, afstandelijke blik naar bepaalde machtshebbers te kijken. In plaats van een evaluatie op basis van belangen en vermogens, hechten we waarde aan hun persoonlijke leven. Vandaag de dag waarderen we de stad onvoldoende als een succesformule voor een onpersoonlijk, publiek leven, juist omdat we bang zijn geworden voor het onpersoonlijke. Later zou Sennett deze angst met name projecteren op de lichamelijke ervaring (1994, p. 355-376). In plaats van zich te fixeren op wat hun 'échte' wens/identiteit/gevoelens zijn, moeten mensen in het publieke domein weer leren

<sup>36</sup> Uiteraard lopen beide ontwikkelingen niet volledig parallel, dat zou te toevallig zijn geweest. In hoofdstuk 6 is er daarom ook ruimte voor een bespreking van de voor het kansspel zeer relevante 20<sup>e</sup> eeuw.

<sup>37</sup> Kusch stelt zelfs dat beide foucaultiaanse methodologieën naadloos in elkaar kunnen overlopen (1991, p. xiv, 115 & 116).

<sup>38</sup> Onder het begrip ancien régime wordt hierbij verstaan: de periode in de 18<sup>e</sup> eeuw waarbij de opkomende commerciële bureaucratie naast het feodale leenstelsel bestond in verschillende landen.

om te spelen met hun belangen (1974, p. 339). Sennetts centrale boodschap wordt wellicht het beste verwoord door een Goethe die Sennett citeert in *The Conscience of the Eye* (1990, p. ii):

*“From early on I have suspected that the so important sounding task “Know thyself” is a ruse of a cabal of priests. They are trying to seduce man from activity in the outside world, to distract him with impossible demands; they seek to draw him into a false inner contemplation. Man only knows himself insofar as he knows the world - the world which he only comes to know is himself and himself only in it.”* (Goethe, 1982 [1831], XIII, p. 38).

### § 3.2.1 Publiek gedrag voor de 18<sup>de</sup> eeuw en de verstoring van de balans.

In dit hoofdstuk zijn we op zoek een werkzame betekenis van de publieke ruimte, hetgeen we met name zullen vinden in Sennetts eerdere werk: *The Fall of Public Man*. Omdat hij in zijn latere werk ook nog onderzoek heeft gedaan naar de periode daarvoor, zelfs tot aan de oude Grieken, is het de moeite waard om uit deze literatuur de voor ons relevante passages te selecteren.

Voor Sennett is de hedendaagse negatieve ervaring van de diversiteit en complexiteit van het stadsleven een product van het christelijke geloof in het innerlijke bewustzijn. Dat wat later als het ‘innerlijke’ beschouwd werd, zoals het gezinsleven of erotiek, was in de Griekse oudheid veel minder radicaal gescheiden van de openbaarheid. De Christelijke goden waren echter goden van ‘tijd’ en niet van ‘plaats’. Steden die werden gebouwd met de christelijke ideologie misten een duidelijke indeling. Dit is begrijpelijk wanneer men het a-instrumentele karakter van de christelijke religie kent; de spirituele ervaring laat zich niet simpelweg leiden door handelingen, maar is een ‘persoonlijke’ en ‘magische’ waarbij men zich altijd dient terug te trekken om de meest pure ervaring te hebben. De plek waar dit diende te geschieden was eerst de kathedraal. Later, in de seculiere maatschappij zou het idee van het ‘thuis’, en later slechts een deel hiervan zoals de slaapkamer, deze plaats innemen (1990, p. 24-26). Hiermee wordt ‘de buitenwereld’ tot het oppervlakkige, of zelfs het ‘onechte’.

Het ideaal van ‘het echte’ heeft volgens Sennett haar sporen nagelaten in de hedendaagse architectuur, waarbij architecten verwoed streven naar het ‘perfecte’ type wijk of gebouw. Dit ideaal is in strijd met de natuur van de stad, die bij uitstek dynamisch en complex is (1990, p. 201). De ruimte voor complexiteit en diversiteit, welke beide op contingentie zouden kunnen duiden en dat in dit geval ook doen, staat in een interessante verhouding met het kansspel en de kansrekening, omdat Sennett ons overtuigt dat het juist de contingentie is die in de christelijke architectuur bestreden wordt.

### § 3.2.2 Het ontstaan van de publieke ruimte in de 18<sup>de</sup> eeuw: het tonen

Volgens Sennett had men in het verleden andere opvattingen over dat wat we vandaag als het onpersoonlijke kwalificeren. Hij ziet de oplossing in de ervaring van de stad, waar volgens hem ook in de 18<sup>e</sup> eeuw dé oplossing ontstond, namelijk de publieke ruimte. Om dit te toetsen start hij zijn historische analyse in Parijs en Londen. De economie werd hier op bepaalde punten competitiever en de steden werden steeds groter en onoverzichtelijker, waardoor men steeds vaker met vreemden te maken had (1974, p. 58). De ervaring van de ander was niet meer te duiden als een resultaat van een voor ieder vanzelfsprekende standenmaatschappij, maar kreeg iets instrumenteels. Dit is te vergelijken met de situatie in het theater, Sennetts belangrijkste vergelijkingsmateriaal. Ook daar heeft men te maken met een vreemd publiek dat men moet overtuigen van het rollenspel. Het gaat daarbij niet om de vraag wie de acteur oorspronkelijk is, maar louter om het beeld wat deze tracht over te brengen. Om dit te bereiken vervingen de emotionele, structurele ordes de afgenomen materiële. Deze



ordes waren alleen mogelijk doordat men anders ging denken over het lichaam. Kleren begonnen los te staan van stand, waardoor ze het mogelijk maakten voor anderen om te handelen naar hetgeen iemand letterlijk *uitdraagt*. Sennett karakteriseert dit als het verschil tussen een teken en een symbool, waarbij de laatste iets symboliseert, terwijl het teken al van zichzelf betekenis kan hebben (1974, 68 & 76). Negatief geformuleerd zou men kunnen stellen dat de manier waarop over kledij en spraak werd gedacht in de Verlichting wordt gekenmerkt door de afwezigheid van het idee dat er nog iets échts achter de maskers school (1974, p. 87). Dergelijke uitspraken waren pas 80 jaar na 1750 mogelijk, volgens Sennett (1974, p. 114).

Net als in het theater werd spontaniteit een artificieel product; men hechtte waarde aan een bepaalde publieke, *civiele* expressiviteit ten opzichte van het private, *natuurlijke* gezinsleven. Hierdoor was de verhouding tussen publiek en privaat gedurende de Verlichting in balans, aldus Sennett (1974, p. 19). Toch school ook in deze verhouding van publiek en privaat een zeer problematische verhouding die letterlijk van oorsprong ‘opvoedkundig’ is. De culturele publieke ruimte moest de natuurlijke private staat in toom houden (1974, p. 91). Wanneer men, aldus Sennett, accepteert dat de ‘natuurlijke klasse’ net zo goed variabel is, ziet men dat de relatie tussen publiek en privaat eerder andersom was: de ‘natuurstaat’ legde verplichtingen op aan het gedrag in het publieke domein (1974, p. 96). Het hiervoor geschetste ideale beeld van de private ruimte ontstond niet zomaar, het hing volgens Sennett samen met het ideaal van de opvoeding van een kind, als ‘puur’ wezen dat recht had op bescherming tegen de culturele invloeden. Tot aan de 17<sup>e</sup> eeuw was er weinig verschil tussen kinderspelen en (kans)spelen voor volwassenen (1974, p. 93).

### § 3.2.3 Publieke ruimte in de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw: tonen wordt vertonen

De balans die in de 18<sup>e</sup> eeuw bestond tussen publiek en privaat werd verstoord door chaotische kapitalistische ontwikkelingen. Chaotisch, omdat Sennett ons duidelijk maakt dat zelfs de economisch meest succesvolle adel tot 1860 werkelijk geen idee had hoe zij aan hun succes kwamen (1974, p. 140). Het toeval speelde dus een grote rol, en deze zorgde volgens Sennett voor een toenemende chaos. Deze chaos verklaarde waarom het publieke domein in stand werd gehouden, men had immers een ruimte nodig om met deze vervreemding om te gaan, ondanks lokalisering van de kapitalistische handel (1974, p. 135). De technologische ontwikkelingen op het gebied van productieprocessen voor de kapitalistische handel leidden tot een *mystificatie* van de producten die door hun massaproductie niet meer te onderscheiden waren. Er werden persoonlijke, voorheen private karaktertrekken aan producten toegedicht, die de keuze en verschillen in prijzen tussen de ene aankoop en de andere moesten legitimeren. Ook zorgde de kapitalistische verkoopstrategie ervoor dat verkopers niet meer gebonden waren aan de publieke prijsonderhandeling. Het idee kwam op dat deze onderhandeling een *privézaak* was. Er ontstond een angst voor het tonen van bepaald gedrag in het publieke domein omdat dit niet gepast leek (1974, p. 149).

Vervolgens spreekt Sennett over een secularisering van de samenleving. Het ‘vluchten van de goden’ heeft geleid tot een fixatie op de immanente beleving; een reflectie van de mens op zichzelf. Hierdoor ontstond het idee van persoonlijkheid als een natuurlijk fenomeen, iets wat aan mensen afgelezen kon worden. Eenieder werd geacht bewust te zijn van hetgeen hun kleding, spraak en hun gezichtsuitdrukking over hun ‘echte’ persoonlijkheid vertelde (1974, p. 164 & 172). Het leidt tot een verheerlijking van simpele, makkelijk beheersbare vormen van gezinsleven als uitdrukking van menselijke wil in plaats van een natuurlijke orde: ‘[...] *regularity and purity of feeling are the price for having a self* [...].’ (1974, p. 182). Naast de hierboven genoemde angst voor het vertonen van publiek

gedrag en het toepassen van private handelingscriteria in het publieke domein, zorgt de secularisering er ook voor dat mensen trachten hun gevoelens te onderdrukken. Ze nemen een passiviteit over om te voorkomen dat de gevoelens blootgelegd worden. Deze passiviteit zorgt ervoor dat mensen op straat voornamelijk bezig zijn met anderen te observeren (1974, p. 194). Het overschot aan observanten maakte dat het stil werd in de publieke domeinen. Dit werd volgens Sennett ook gestimuleerd door de adel; van pratende mensen kwam toch alleen maar onrust. De weinige mensen die wel een publieke rol vervulden werden op basis van hun kracht om te shockeren gewaardeerd. Hierdoor disciplineerden deze acteurs de observanten, in de zin dat zij lieten blijken dat men op zoek moest naar de 'ware persoonlijkheid' (1974, p. 212). Deze onrealistische zoektocht maakt dat mensen tegenwoordig voortdurend onbevredigende antwoorden formuleren op 'wie iemand is' in plaats van dat er kritisch en afstandelijk wordt gekeken naar het nut van een bepaalde interactie (1974, p. 220). Ons naïeve geloof in een gemeenschap waar we helemaal 'onszelf' moeten zijn voorkomt dat we overgaan tot publieke handelingen, het wordt alleen maar een publiek samenzijn (1974, p. 223). Het essentie-denken voorkomt daarmee eventuele opstanden: mensen moeten 'zichzelf' dan tonen zonder gebruik te maken van 'neppe' spelregels. Ze raken dan onverbiddelijk teleurgesteld, noemen het minachtend een 'vertoning', waardoor het waarschijnlijk is dat ze zich slechts verenigen in op drijfzand gebouwde, elkaar uitsluitende verenigingen (1974, p. 255).<sup>39</sup> Het grootste probleem met deze narcisten is dat zij de regels van het spel niet meer kunnen problematiseren. In plaats daarvan gaat ieder zich identificeren met zijn of haar handelingen (1974, p. 333).

Sennett komt tot de conclusie dat de publieke ruimte tegenwoordig niets meer betekent dan de ruimte die men moet overbruggen om van het ene punt naar het andere te komen. Het publieke wordt gezien als 'onpersoonlijk' en kan ons niet meer motiveren. Alles moet tegenwoordig 'persoonlijk' zijn, voor de productieve rollenspelen is tegenwoordig volgens Sennett geen plek meer.

### § 3.3 Een solide methodologie?

De bovenstaande analyse van onze huidige maatschappij en dan met name de publieke ruimte roept natuurlijk ook vragen op. In deze paragraaf staan we stil bij veel gehoorde kritieken op het werk van Sennett, waarna ingegaan wordt op een mogelijke aanvulling op het gedachtegoed van Sennett.

#### § 3.3.1 Kritieken

Veruit de meeste kritiek die op Sennetts historische analyses wordt geleverd slaat op zijn 'nostalgische' houding ten opzichte van het verleden.<sup>40</sup> Het is zeker waar dat Sennett soms duidelijk voordelen noemt in de mentaliteit uit de Griekse oudheid en de 18<sup>e</sup> eeuw. Dit terwijl er wel degelijk mensen buitengesloten raakten die niet voldeden aan de onpersoonlijke normen. Volgens Ebisch (1978, p. 278-279) verdienen ook de betogen van romantici als Rousseau wat meer applaus dan dat ze in het werk van Sennett krijgen; een beroep op een persoonlijk gevoel dat iedereen heeft sloot wellicht minder mensen buiten dan dat regeltjes dat deden. Veel critici missen daarbij echter de zeer praktische vertaalslag die Sennett maakt met betrekking tot de toepassing van houdingen en praktijken uit de antieke tijd of de 18<sup>e</sup> eeuw; hij zou zeker niet terug willen naar een dergelijke tijd en benoemt dit ook expliciet (1974, p. 7). De regelconstructie uit de 18<sup>e</sup> eeuw was wellicht niet zaligmakend voor eenieder, maar Sennett schrijft zijn betoog met het oog op de 20<sup>e</sup>/21<sup>e</sup>

---

<sup>39</sup> Sennett gaat verder met een meer theoretische analyse. Deze zal in § 3.4 dermate uitgebreid besproken worden dat het hier vermelden overbodig is.

<sup>40</sup> Zie bijvoorbeeld Harvey (1977, p. 238) & Khansari (2012, p. 7).

Een dieper probleem vormt het vraagstuk of Sennett wel recht doet aan de waarde van de publieke ruimte met zijn analyse van slechts twee/drie eeuwen in slechts twee steden. Als eerste het tijdsbestek: de twee eeuwen die Sennetts analyse bestrijken vormen alleen een probleem wanneer men *alles* over het publieke domein wil zeggen. Sennett is echter zeer bescheiden in zijn opzet, en behandelt slechts enkele thema's.<sup>41</sup> Ook laat hij in zijn latere werk zien dat hij wel degelijk bedreven is in het analyseren van verschillende tijdperken. De keuze voor de 18<sup>e</sup> eeuw werd niet gedreven door een gebrek aan kennis van de overige. Ook de keuze voor Parijs en Londen als snelst groeiende, niet industriële steden uit deze periode wordt voldoende gelegitimeerd. Zijn thematische bespreking zorgt ervoor dat eenieder voor zichzelf kan bepalen in hoeverre deze elementen voor zijn/haar stad/land/continent van toepassing zijn.

Enkele recensies bevatten verwijzingen naar de tautologische verbanden die Sennett legt tussen elementen uit de geschiedenis (Fischer, 1978, p. 164). Zoals in § 2.3 aan de orde is gekomen, zijn functionalistische verklaringen op zichzelf onvoldoende om het ontstaan van een fenomeen te kunnen verklaren. Wel denk ik, en ik volg hierin Kincaid (1990), dat zij een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan verklaringen voor de verspreiding en de in stand houding van een bepaald gedrag. Zo zullen kleine gezinnen en flamboyante jurken niet 'ontstaan' omdat zij sociale cohesie bevorderen. Wel zullen sociale actoren iets leren van, en reageren op, de reflectie die zij ondergaan wanneer zij zich in een scene bevinden.<sup>42</sup> Er zijn ook recensies die stellen dat de conclusies die Sennett trekt in strijd zijn met de '*common sense*'. Hierbij wordt vaak gewezen wordt op de essayistische structuur van Sennetts boek. Dat Sennett bij het schetsen van een geschiedenis als overtuigend verhaal gebruik kan maken, en daarmee onderdeel is, van een genealogische structuur wordt in de volgende paragraaf verduidelijkt.

### § 3.3.2 Aanvullingen

De kritiek dat de essayistische vorm waarin Sennett zijn verbanden schetst strijdig zou zijn met de door wetenschap gestuurde '*common sense*' wordt binnen de criminologie veel op het werk van Foucault toegepast.<sup>43</sup> Zijn essayistische vorm van schrijven lijkt Sennett over te nemen wanneer hij in 1986 plots een roman uitbrengt, en deze opdraagt aan Foucault.<sup>44</sup> Het feit dat beide veel contact hadden laat denken dat Sennett eenzelfde verweer zou voeren als Foucault: dat het verschil met de zogenaamde *common sense* alleen maar de relevantie van een niet essentialistisch begrip van de concepten die we analyseren aantoonde. Dit zou in nog belangrijkere mate gelden voor Foucaults latere genealogie, een perspectief waar Sennett in zijn latere werk weliswaar iets meer naar neigt, maar dat hij zeker niet volledig zou overnemen.<sup>45</sup>

De ontwikkeling die Sennett schetst van de vroege 18<sup>e</sup> eeuw tot aan de late 20<sup>e</sup> eeuw richt zich met name op de redenen voor het pervers worden van een reeds ontstaan fenomeen; de publieke ruim-

---

<sup>41</sup> Sennett heeft het over zijn geschetste ontwikkeling als één mogelijke uitleg van een ongetwijfeld nog veel complexer plaatje (1974, p. 127).

<sup>42</sup> Juist het feit dat Goffman hier geen notie van geeft is volgens Sennett een belangrijk kritiekpunt (1974, p. 35)

<sup>43</sup> Ik zou willen betogen dat hier een groot methodologisch verschil aan ten grondslag ligt (De Leau, 2011), dat frappante parallellen vertoont met het eerder genoemde verschil tussen Geertz' *Focused Gathering* en het *Deep Play* van de vader van de criminologie, Jeremy Bentham (zie § 2.2.1).

<sup>44</sup> In die optiek is het tekenend dat de vorm waarin Sennetts tweede boek over publieke ruimte verschijnt, een roman genaamd *Palais-Royal* (1986) is. Later (1990, p. xiv) zou hij stellen dat dit het tweede deel van een voor hem destijds nog onbewuste trilogie was.

<sup>45</sup> Zie § 3.1.

te. Hoewel Sennett de introductie van de stad noemt als de belangrijkste voorwaarde voor zijn publieke ruimte, gaat hij daarbij enigszins voorbij aan de hegeliase tendensen die onder zijn werk schuilen. De 19<sup>e</sup>-eeuwse factoren die uiteindelijk zijn publieke ruimte zouden vernietigen, (het industriële kapitalisme, de omgang met secularisering en daarna het zien van de publieke ruimte als privaat leertraject), delen belangrijke eigenschappen met de 18<sup>e</sup>-eeuwse ontstaanskenmerken van de publieke ruimte (het competitiever worden van marktmechanismen en het verlies van de standenmaatschappij). Dit zou relatief eenvoudig als een hegeliase beweging van *these-antithese-synthese* kunnen worden gedefinieerd. Mogelijk problematisch is dan dat Sennett zowel het optimisme over de uitkomst van dit proces als de noodzakelijkheid ervan niet deelt met de Duitse verlichtingsfilosoof. Integendeel zelfs, Sennett richt zich op negatieve aspecten van het heden ten opzichte van het verleden en de mogelijkheden om deze te veranderen. De methodologie om de machtsdynamieken te bestuderen die de contingente geschiedenis achteraf gezien haar structuur geven worden geleend van (de late) Foucault. Door genealogische methoden toe te voegen aan de archeologische basis van Sennett ben ik bijvoorbeeld in staat te analyseren welke krachten ervoor hebben gezorgd dat de publieke ruimte in de 19<sup>e</sup> eeuw haar publieke functie verloor. Ook kan ik bestuderen hoe bepaalde krachten reeds in het begin van de 18<sup>e</sup> eeuw aanwezig waren en daarmee ook belangrijk waren voor het ontstaan van de publieke ruimte. De effecten van de manier waarop mensen gebruikt maakten van kansspelen op de ontwikkelingen binnen de publieke ruimte (en omgekeerd) kunnen vervolgens in meer detail bestudeerd worden.

Hoewel Sennett zich in later werk als *Flesh and Stone* zou wagen aan meer genealogische thema's, is het tot slot de vraag in hoeverre we, net als Foucault bij Nietzsche, gerechtigd zijn om *The Fall of Public Man* (1974) te laten 'knarsen en schreeuwen'.<sup>46</sup> Hoewel het eerbetoen van mij aan Sennett anders zal zijn dan de Foucaultiaanse aan Nietzsche, vermoed ik dat Sennett een dergelijk productief gebruik van zijn werk niet zou afkeuren.

### § 3.4 Conclusie

Na de analyse van Sennetts werken kunnen we concluderen dat het onderwerp en methodologie die hij hanteert in *The Fall of Public Man* beide goed aansluiten op de onderzoeksvraag in deze scriptie. Het onderwerp van dit boek bestaat uit een bespreking van de 18<sup>e</sup>- en 19<sup>e</sup>-eeuwse publieke ruimte. De methodologie waarmee Sennett de functie en de ontstaansgeschiedenis van de publieke ruimte tracht te definiëren bestaat, net als deze scriptie, uit een meer theoretisch en een meer historisch gedeelte. Voor Sennett is de hedendaagse negatieve ervaring van de diversiteit en complexiteit van het stadsleven een product van het christelijke geloof in het innerlijke bewustzijn. Volgens Sennett had men met name in de stedelijke omgeving van de 18<sup>e</sup> eeuw heel andere opvattingen over dat wat we vandaag als het onpersoonlijke kwalificeren. Het publieke wordt tegenwoordig gezien als 'onpersoonlijk' en kan ons niet meer motiveren. Sennett ziet de oplossing in de ervaring van de stad, waar volgens hem ook in de 18<sup>e</sup> eeuw de publieke ruimte ontstond.

Sennetts analyse van de publieke ruimte is er een die we zullen afzetten tegen de analyse van het kansspel. De theoretische inventarisatie van het kansspel is reeds voltooid in het tweede hoofdstuk,

---

<sup>46</sup> Vrij naar een inmiddels beroemd antwoord van Foucault in een interview over Nietzsche: 'Het enige eerbetoen dat men aan het denken van iemand [(]als Nietzsche[)] kan betuigen is nu juist het te gebruiken, te vormen, het te laten knarsen en schreeuwen. Als anderen stellen dat ik recht of onrecht doe aan Nietzsche, heeft dat geen enkele betekenis.' Het eerste gedeelte van deze vertaling is afkomstig uit Oosterling & Prins (1991, p. 35).

hetgeen dit hoofdstuk behalve een didactisch ook een inhoudelijk karakter geeft. De historische analyse van het kansspel zal in de komende hoofdstukken centraal staan. Zijn methodologie is zeer bruikbaar in deze context omdat deze ons in staat stelt via proefboringen een relevant beeld te scheppen van een bepaalde periode. Zijn functionalistische verklaringen voor de opkomst van fenomenen is veelzijdig en nooit absoluut; Sennett zou nooit claimen dat zijn uitleg de enige uitleg is. Sennetts aversie jegens bepaalde moderne communicatiemiddelen neigt soms naar een conservatisme, maar dit is niet zodanig dat het een productieve en kritische toepassing van historische concepten in de weg staat. De ontwikkelingen die Sennett daarbij schetst zouden eenvoudig als hegeliaans gekenmerkt kunnen worden ware het niet dat hij het vooruitgangsoptimisme van deze zeer late verlichtingsfilosoof mist. Methodologisch vallen dan ook eerder de parallellen op tussen het werk van Sennett en dat van de vroege Foucault. Om de machtsdynamiek die achter de hegeliaans ogende ontwikkelingen gepaard gaan te begrijpen, zullen we enige elementen toevoegen die typerend zijn voor het latere werk van deze interessante filosoof.

## Hoofdstuk 4: Tot de 18<sup>e</sup> eeuw

In het vorige hoofdstuk hebben we Sennetts begrippen van publiek en privaat, en tevens de methodologie waarmee hij deze begrippen heeft geduid, verhelderd. Deze methodologie bestond uit twee delen; een theoretisch deel, waarmee we in hoofdstuk twee reeds hebben kennisgemaakt en een historisch deel, dat in deze en de hierop volgende hoofdstukken centraal zal staan. Tijdens de historische analyse in dit hoofdstuk krijgt de invloed van het begrip van het kansspel (beleid) op de secularisering, en de weer daaruit resulterende ontwikkeling die Sennett schetst van publiek naar privaat, een grote rol. Het zal de lezer opvallen dat we hierbij nagenoeg niet spreken over de publieke ruimte. Dit komt niet omdat we denken dat er dan nog geen 'publieke ruimtes' waren, het zou goed kunnen dat deze volgens sommige definities al in de steentijd bestonden. Sennetts vorm van publieke ruimte ontstond echter in de 18<sup>e</sup> eeuw en is ten onder gegaan in de 19<sup>e</sup>. Het spreekt na het lezen van § 4.2 hopelijk voor zich dat men de Griekse en Romeinse periode niet aan een ahistorische analyse kan onderwerpen, alsof de publieke ruimte een eeuwig begrip zou zijn. Toch gaan we in § 4.3 bezien of Sennetts conceptie van de volgens hem 18<sup>e</sup>-eeuwse publieke ruimte niet aanwezig is in het zo kanspelrijke Venetië van de late renaissance.

### § 4.1 Het kansspel als uitdrukking van de natuurlijke orde

De oorsprong van Sennetts theorie over het publieke domein heeft twee 'wortels', het kapitalisme en de secularisering, die beiden aarden in de 18<sup>e</sup> eeuw. Hoewel *The Fall of Public Man*, het boek waarin Sennett specifiek de publieke ruimte behandelt, vrijwel volledig over deze 18<sup>e</sup> en 19/20<sup>e</sup> eeuw gaat, begint Sennett ook dit verhaal met een vergelijking van de huidige maatschappij met de publieke ruimte in het Romeinse Rijk. Dit is niet zo vreemd, daar Sennett zich in zijn boek expliciet verweert tegen het mogelijke verwijt dat hij het ontstaan van een plek waar interactie plaatsvindt tussen vreemden in de 18<sup>e</sup> eeuw zou situeren. Wel denkt hij dat de publieke ruimte een andere betekenis heeft gekregen in dit tijdperk, en wellicht dacht hij destijds dat een diepere analyse van het Romeinse tijdperk ons alleen maar af zou leiden van dit belangrijke punt. In later werk uit 1990, dat volgens hem als een direct vervolg zou kunnen worden gelezen op het eerdere werk over de publieke ruimte, gaat Sennett echter wél in op een analyse uit het Romeinse tijdperk. De reden dat hij dit in zijn eerste boek niet deed heeft waarschijnlijk te maken met de zeer brede en lastig in te kaderen thematiek die Sennett behandelt. In dat opzicht spreekt 'de publieke ruimte' wellicht wat minder tot de verbeelding dan 'het kansspel', hoewel we in het tweede hoofdstuk hebben gezien dat ook dit begrip zeer lastig is af te kaderen. Daar het kansspel een enorm belangrijke rol heeft gespeeld in zowel de Griekse als de Romeinse Staat, is het belangrijk om ook kort iets over deze periode te vermelden; te meer omdat zal blijken dat hun visies op kansspelen radicaal verschilden met de latere, 18<sup>e</sup> eeuwse.

Schwartz (2006) baseert zich op de historicus Herodotus (circa 485-425 v. Chr.) wanneer hij stelt dat de eerste bikkels, munten, gok- en balspelen uit het koninkrijk Lydië komen.<sup>47</sup> Het verhaal gaat dat tijdens een ernstig voedseltekort, de Lydiërs bedacht hadden dat zij om de dag zouden eten/werken en spelen. Op die manier trachtte men de honger vergeten. De mythe wil dat na achttien jaren van afwisseling tussen eten en spelen, de vorst inzag dat de situatie niet verbeterde maar eerder ver-

---

<sup>47</sup> Herodus wordt tevens als de uitvinder van de geschiedschrijving beschouwd.

slechterde. Hij verdeelde daarop de natie in twee helften en besliste op basis van een kansspel wie verbannen zou worden uit het nu gehalveerde Lydië.<sup>48</sup>

Toen de Romeinen aan hun opmars begonnen namen ze de Griekse kansspelen al snel over. Deze bestonden voornamelijk uit het raden van de hoeveelheid knikkers in de hand van de tegenstander en het omhoog gooien van objecten om vervolgens te kijken welke zijde bovenop belandde. In het Romeinse rijk kreeg het kansspel een enorm belangrijke rol. Romeinen hielden loterijen wanneer zij belangrijke posities te vergeven hadden en maakten daarnaast zeer veel gebruik van het 'lezen' van ingewanden van verschillende dieren. Ook motiveerde Julius Caesar uiteindelijk met de woorden '*de teerling (dobbelsteen) is geworpen*' zijn leger om, na de terugkeer uit Gallië in 49 voor Christus, zijn plek in Rome met geweld te heroveren. David (1962) stelt dat de prominente plek van kansspelen in de Griekse en Romeinse maatschappij vooral te maken had met het feit dat zij meerdere goden hadden, en dus niet eenvoudig konden beslissen welke god zij moesten volgen. Dit zou later veranderen door de monotheïstische geloofsleer.

## § 4.2 Kansberekening als afbreuk van de natuurlijke orde

De hierboven genoemde kansspelen lijken al veel meer op hetgeen waar wij dagelijks mee te maken krijgen in de casino's dan de prehistorische varianten uit § 2.4. Toch zou ik willen beweren dat er nog steeds een zeer belangrijk verschil zit tussen de manier waarop de Grieken en Romeinen hun kansspelen ervoeren, en de manier waarop wij dit vandaag de dag doen. Dit verschil zit hoofdzakelijk in het besef van de kansberekening; om tot het hedendaagse kansspel te komen is er een hevige strijd gevoerd die alles te maken had met de statistiek. Uiteindelijk zullen we dit relateren aan Sennetts genoemde afbreuk van de natuurlijke orde.

### § 4.2.1 Wiskundige onkunde

Geruime tijd voordat men wetmatigheden ging formuleren rondom de dobbelsteen en de '*fairness*' die hiermee gepaard ging was men al met kansspelen bezig. De verklaring voor het gemis aan statistiek in de oudheid is niet eenzijdig. De Grieken hadden weliswaar fantastische wiskundige vondsten gedaan, maar konden/wilden net als de Romeinen geen adequate voorspellingen doen over een kansberekening. Dit is wellicht te verklaren wanneer men kijkt naar de Griekse filosofie, die zich altijd heeft gericht op eigenschappen die in de vormen zelf zaten, als ware het afleidingen van een hogere, perfecte vorm. Het beste voorbeeld hiervan is de Socratische methode. Socrates ging weliswaar in dialoog met de slaaf om zo tot inzichten te komen maar het was geen experiment in de zin dat hij iets een aantal keer ging herhalen totdat er regelmatige patronen ontstonden. De Grieken maakten dan ook geen onderscheid tussen mogelijkheid en kans.<sup>49</sup> Een wiskundige verklaring voor het feit dat zowel de Romeinen als de Grieken niet verder kwamen in het berekenen van kansen wordt gegeven door Kendall (1956, p. 10). Hierbij besteedt hij aandacht aan het gemis aan Arabische cijfers. Deze cijfer aanduiding had als voordeel dat de plaats van het cijfer een verschil in waarde kon betekenen; een 5 los is weliswaar hetzelfde als een V, maar de 5 in 519 betekent 500. Hierdoor was het mogelijk om complexere kansberekeningen te maken.

---

<sup>48</sup> Het feit dat Lydiërs volgens de legende zowel het muntgeld uitvonden als de direct competitieve spelvorm is een interessant gegeven wat wellicht iets over de oorsprong van het kansspel, of meer nog over de aard van geld, zegt. Doordat het kansspel een bepaalde inzet vereist was er allicht behoefte om de mate van inzet uit te drukken. Wanneer men deze gedachtegang volgt zou men kunnen stellen dat het wellicht niet zozeer de ruilhandel is die als de 'vader' van het geld met een numerieke waarde moet worden beschouwd, maar veeleer het kansspel.

<sup>49</sup> Sambursky, S. (1956). 'On the possible and the probable in ancient Greece', *Osiris*, 12, p.35-38.

Het lange voortborduren op berekeningen die in onze belevenis evident fout zijn kent waarschijnlijk ook een culturele verklaring. Sterker nog, in zowel de Griekse als de Romeinse tijd leek het normaal dat voor vrijwel iedere beslissing er een bepaald kansspel gespeeld moest worden. In deze tijd werd men voortdurend gewezen op het feit dat veel afhing van het noodlot.<sup>50</sup> Vrouwe Fortuna, de dochter van Zeus, kon net als haar Griekse tweelingzus Tyche op geen enkele manier gunstig worden gestemd, wat hen uiterst onvoorspelbare figuren maakte. Fortuna stond echter wel afgebeeld op de meeste muntstukken en was op grote schaal aanwezig in de vorm van verschillende beeldhouwwerken. Daarnaast werden de belangrijkste bestuursorganen ingevuld via loting: de Raad van 500 (de *Boulè*), de Volksrechtbank (*Heliaea*) en nagenoeg alle Magistraten (de *Arkhai*) (Van Reybrouck, 2013b). Dit impliceerde dat iedereen met dit gegeven leefde; de houding ten opzichte van de kans was gelaten.<sup>51</sup> De houding ten opzichte van kans was dan ook gelaten; blijkbaar kon men leven met het gebrek aan, of zeer discutabele, kansrekeningen, iets wat een onvoorstelbaar gemis zou opleveren in de huidige risicomaatschappij.<sup>52</sup> Deze lotsacceptatie heeft wellicht ook gevolgen voor de theorie van Sennett, die zich de aanwezigheid van onzekerheid over financieel succes in de jaren voor een toenemende chaos zorgde die verklaarde waarom het publieke domein in stand werd gehouden, ondanks lokalisering van de kapitalistische handel (1974, p. 135, zie § 3.2.2). Met de al genoemde lotsacceptatie in het achterhoofd is het de vraag of men destijds ook al zo veel last had van onzekerheden als zovelen in onze huidige risicomaatschappij. Wellicht is dit een te ‘postmoderne’ projectie op de manier waarop men destijds naar zekerheid streefde.

Toch verklaren deze gegevens uit de oudheid niet waarom kansrekening in de in cultureel opzicht sterk veranderde middeleeuwen, nog enige tijd na de introductie van de Arabische cijfers, onderontwikkeld bleef. Mensen die een structureel functionalisme aanhangen zouden zich wellicht tevreden kunnen stellen met het feit dat het onvoorspelbare gokken destijds een functie had, bijvoorbeeld het omgaan met juist deze onvoorspelbaarheid, die het ook in de middeleeuwen nog diende te vervullen. Het is echter onwaarschijnlijk dat dit de enige verklaring voor de gemiste omslag in het denken over kansen zou zijn. Tenslotte waren voor de meest basale berekeningen, zoals het correct noteren van alle uitkomsten van een dobbelsteen, nog helemaal geen Arabische cijfers nodig (Kendell, 1956, p. 10). Het argument van David (1962, p. 22), dat er nog geen betrouwbare dobbelstenen zouden zijn om empirische testen mee uit te voeren, dient te worden verworpen door historische vondsten van uitstekende dobbelstenen uit die periode (Ferentzy, 2013, p. 8). Wanneer men zich buigt over het lot van enkele ‘pioniers’ op het gebied van kansrekening, zoals Girolamo Cardano (1501-1576) en Galileo Galilei (1564-1642), ontvouwt zich een ontnuchterend verhaal.

#### § 4.2.2 Kansen en de katholieke kerk

Ondanks dat Pascal (1623-1662) en Galilei veelal worden gezien als de vaders van de kansberekening, noemt Kendall (1956) in zijn artikel een aantal oudere stukken waarin ook zaken worden benoemd die een, weliswaar veelal foutieve, aanduiding zijn van de verschillende uitkomsten in het dobbelospel.<sup>53</sup> De meest opmerkelijke lijkt het gedicht *De vetula* (over de oude vrouw) te zijn, waarschijnlijk

<sup>50</sup> Hierbij kan ook gewezen worden op het feit dat de Grieken ook veel ambten verdeelden via het lot.

<sup>51</sup> Vandaag de dag stelt de enorm populaire Botton (2006) dit gedachtegoed centraal in zijn filosofie.

<sup>52</sup> Zo dachten de Romeinen dat twee halve waarheden één hele waarheid maakten (50% kans + 50% kans = 100% kans), terwijl dit vandaag de dag volgens velen natuurlijk geen kwestie van optellen is ( $1 - 0.5 * 0.5 = 0,75/75%$ , Mlodinow, 2008).

<sup>53</sup> Kendall, M.G. (1956). Studies in the History of Probability and Statistics: II. The Beginnings of a Probability Calculus. *Biometrika*, 43, 1, p. 1-14



geschreven door Richard de Fournival (1201-1260). Deze lijkt dus geruime tijd voor Pascal en Galilei al een correcte opsomming te geven van de mogelijke kansspelen. Hoewel Kendall sceptisch is over de auteur die aan deze tekst gekoppeld wordt, naar zijn mening is het te vroeg, laat hij zien dat Galilei het wellicht heeft gepresenteerd als een creatieve vinding, maar dat het idee al meerdere malen eerder in de geschiedenis is opgedoken. Het lijkt er echter op dat het ook vrijwel even vaak verloren is gegaan.

Het was voornamelijk Girolamo Cardano die een kansberekening uitvoerde waar toekomstige generaties op voort zouden bouwen. Hoewel vol fouten, legde hij in zijn boek *Liber de ludo aleae* (boek over kansspelen, geschreven rond 1564 en pas honderd jaar later gepubliceerd) de grondbeginselen van de moderne kansberekening. Cardano was naast wiskundige iemand die we vandaag de dag waarschijnlijk een 'gokverslaafde' zouden noemen. Zijn leven was naar eigen zeggen miserabel, en dit was tevens zijn belangrijkste verklaring voor zijn ongezonde kansspelfascinatie.<sup>54</sup> Uiteindelijk werd hij gevangengenomen door de kerk op grond van Ketterij. Later werd hem verboden om nog les te geven en werd hem het recht om boeken te publiceren ontzegd. Hier ziet men een duidelijke invloed van de kerk op het werk van wetenschappers destijds. Schwartz (2006, p. 77), die in zijn historische weergave van het gokken ook Cardano noemt, vermoedt zelfs dat hij in zijn successen in het spel heeft gebagatelliseerd in zijn autobiografie om zo de kerk te vriend te houden. Galilei heeft, als reactie op het stuk van Cardano, tussen 1613 en 1623 een stuk geschreven over de combinaties die men kon maken met drie dobbelstenen, genaamd '*Sopra le Scoperte dei Dadi*' (Over ontdekkingen ontleend aan dobbelstenen).<sup>55</sup>

Uiteindelijk heeft Blaise Pascal, uitvinder van de moderne roulette (Patridge, 1903, p. 139), samen met zijn collega Pierre de Fermat, of eigenlijk Fermat samen met Pascal, de formule die al vaak geformuleerd was maar altijd verloren ging in een overzichtelijke driehoek gegoten. Deze staat vandaag de dag bekend staat als de 'driehoek van Pascal'.<sup>56</sup> De invloed van dit denkkader is zeer groot; Devlin (2008) stelt zelfs dat Fermat en Pascal verantwoordelijk zijn voor de start van de periode die wij nu de moderniteit noemen.<sup>57</sup> Schwartz (2006, p. 83) wijst ons dan ook op het godsbewijs dat Pascal vond nadat hij zijn wetenschappelijke carrière had opgezegd. Kort gezegd stelde hij dat een mens beter in god kan geloven, gezien de mogelijkheid op een 'afrekening'. Een ongelovige zal branden als er een god bestaat. Een gelovige is echter gelijk aan, of eigenlijk als hoopvol persoon beter af dan, een ongelovige mocht Hij niet bestaan. De rekensom lijkt dan snel gemaakt.

De instrumentaliteit waarmee Pascal hierboven het bestaan van god benadert, is wellicht de beste verklaring waarom de kerk een zeer actieve rol had in het verdrijven of vervolgen van statistici. Dit gedachtegoed strookt namelijk niet met het idee van een almachtige god die, volgens denkers als

---

<sup>54</sup> Schwartz (2006, p. 74) schetst een beeld van een persoon die naarstig op zoek was naar bevestiging; hij schreef een autobiografie waarin hij zijn bijdrage in allerlei gebieden overdreef en publiceerde ontdekkingen van andere wiskundigen ondanks dat hij aan hen beloofd had dit niet te doen.

<sup>55</sup> Het lot van Galileo Galilei is algemeen bekend; hij werd uiteindelijk gevangengenomen omdat hij zich niet volgens de richtlijnen van de pauselijke censuur had gedragen met zijn publicatie over het copernicaanse stelsel. Ook dit beroemde voorbeeld toont aan hoe groot de invloed van de kerk op basale wetenschap was.

<sup>56</sup> Ook hier kan weer betwist worden of Pascal en Fermat beschouwd worden als de 'vader' van deze 'metaconstructie'. Kendall wijst op het werk van Niccolò Tartaglia (1500-1557).

<sup>57</sup> De rationaliteit van het Verlichte denken en haar emancipatoire gevolgen zouden allemaal in gang worden gezet door één brief, op 24 augustus 1654. In deze brief schrijft Pascal over een revolutionaire oplossing voor een statistisch probleem. Stel men doet een wedstrijdje wie het eerst 6 keer munt gooit, en bij de stand 3 versus 5 moet het spel gestopt worden. Hoe moet de pot dan verdeeld worden?

Augustinus, niks aan kans overliet (David, 1962, p. 26; Ferentzy & Turner, 2013, p. 14). Hoewel Pascal zelf niet de verdrijving van zijn Jansenistische geloof meemaakte, is het opvallend hoe vaak de katholieke kerk in conflict kwam met de kansberekening. Dit wordt nog duidelijker als we bezien dat de meest beroemde statistici in hun jeugd zijn verdreven door de katholieken. Hierdoor brachten de statistici hun werkzame leven door in gebieden waar katholieken geen macht hadden. Hierdoor konden zij, wellicht ook als een vorm van verzet, hun kansberekeningen publiceren.<sup>58</sup> Het was dan ook geen toeval dat het destijds in katholieke gebieden verboden was om levensverzekeringen af te sluiten.<sup>59</sup> Frappant is dat men in de middeleeuwen nooit evenementen als loterijen effectief heeft weten te bestrijden (Schwartz, 2006, p. 33), maar wel de daarbij behorende kansrekening.<sup>60</sup>

### § 4.2.3 Secularisering

Tegenwoordig schrijven veel theoretici hele boeken over de veelal ongewenste overname van het 'risico denken'. Hierbij wordt het denken in termen van kans en risico beschouwd als een nieuwe religie, de absolute zekerheid. Wanneer men Sennetts analyses leest over de christelijke zoektocht naar het 'echte', is het verleidelijk om te stellen dat er geen reden was voor Christenen om de statistiek te bestrijden. Deze gaf immers ook een door velen tegenwoordig als 'religieus' beschreven zekerheid (zie § 6.2.4). Natuurlijk gaat deze naïeve gedachte voorbij aan de machtsdynamiek die gepaard ging met deze strijd; wellicht ging deze niet alleen over de zoektocht naar 'zeker-/waarheid', in zoverre dat al mogelijk is, maar bovenal om een mogelijk verlies aan invloed.<sup>61</sup>

Er is nog een ander interessant kenmerk van de statistiek dat ik naar aanleiding van deze strijd zou willen toelichten: het toeval. Want hoewel de erkenning van dit toeval ons de profetische vermogens heeft geschonken waarop wij vandaag de dag het meest vertrouwen, bijvoorbeeld dat de kans dat je '3' gooit met een dobbelsteen 1 op 6 is, moet iedere wetenschapper de premisse van deze kennis volledig erkennen: hij zal nooit, en voor hem geen enkel ander individu, met zekerheid vast kunnen stellen wat de volgende worp wordt. De paradoxale relatie tussen de acceptatie van feilbaarheid en de mogelijkheden om hierop voort te bouwen stellen het Verlichte project in een wat positiever daglicht dan door zoveel risicodenkers wordt beweerd, omdat het ook een verregaande acceptatie van de feilbaarheid van eigen kennis kent. Dit komt deels ook terug in het latere werk van Sennett, waarin hij uitgesproken positief is over Verlichte projecten als de utilitaristische calculus (1994, p. 376). Het denken in en calculeren van kansen heeft zeer veel invloed gehad op de secularisering van de samenleving. De invloed van het kansspel vormt daarmee een cruciale schakel tussen 'kans(spel)gerelateerde secularisering' en de beschreven afbreuk van een natuurlijke standenmaat-

---

<sup>58</sup> Zo heeft de familie van James Bernoulli, de schrijver van het eerste boek over de kansberekening als wetenschap, moeten vluchten voor de Spaanse Inquisitie. Ook Abraham De Moivre, de auteur van wellicht de meest beroemde regel in de kansberekening, moest als kind vanwege zijn protestantse geloof naar Engeland vertrekken, waar hij leefde van het geld dat hij verdiende door te schaken.

<sup>59</sup> Hoewel Kendall (1956) de genoemde vervolgingen wél typeert als 'toeval', vermoed ik dat hij hier een ironisch statement wilde maken jegens de kerk.

<sup>60</sup> Eenzelfde discrepantie vinden we in het nog strengere Islamitische geloof, dat zelfs het schaken verbiedt omdat het een vorm van kansspel zou zijn. In de Koran staat dat kansspelen onder exceptionele omstandigheden zekere voordelen kunnen hebben (Koran, hoofdstuk 5, vers 01). In dit licht is het ook goed om te weten dat de zeer conservatief Islamitische overheid van Iran een loterij gebruikt om geld in te zamelen (Mohseni, 2002).

<sup>61</sup> Hierbij zien we de noodzaak van genealogische methoden. Hoewel Sennett in FS qua thematiek niet ver afwijkt van Foucault (1975) bespreekt hij de sociale dynamiek meer als staande in een relatie tot het historische discours, een archeologie, dan dat hij aandacht besteedt aan de machtsdynamiek die hieraan ten grondslag ligt.

schappij; deze werd immers vervangen door een maatschappij waarin ieder zijn eigen kansen kon berekenen.

Sennett hecht bijzonder veel belang aan het verlies in het geloof van een natuurlijke, in uiterlijkheden te vatten standenmaatschappij. Hij gaat in zijn werk echter beperkt in op de reden voor deze ontwikkeling. Sennett erkent dat hij het lastiger vindt om de historische impact van deze stroming te bespreken dan de andere belangrijke ontwikkeling, die van het competitiever worden van de markt (1974, p. 150). Dit is natuurlijk logisch wanneer men de politieke boodschap die Sennett wil uiten combineert met de complexe thematiek van de 'publieke ruimte'. Deze laatste dient scherp afgebakend te worden wil men een boek schrijven dat niet al te zeer vervalft in historische beschouwingen waardoor men de boodschap mist. Onze beschouwing over het denken in termen van kans en toeval als alternatief voor de natuurlijke orde kan dus worden gezien als een belangrijke bijdrage aan de context van het verhaal dat Sennett houdt over het ontstaan van de publieke ruimte.

De intrede van de kansberekening heeft waarschijnlijk een grote invloed gehad op de 18<sup>e</sup>-eeuwse publieke ruimte. Sennett onderscheidt deze publieke ruimte van eerdere perioden waar vreemden elkaar ontmoeten, door te wijzen op de specifieke manier van uiten die in de 18<sup>e</sup>-eeuwse variant was toegelaten. Er was dus sprake van een nieuwe, publieke vorm van interactie. Deze nieuwe vorm van interactie heeft ook zijn sporen nagelaten in het kansspel, waardoor gesproken kan worden van een nieuw, publiek soort kansspel dat met het verval van de standenmaatschappij mogelijk werd. We hebben in deze paragraaf laten zien dat de kansrekening het voor het eerst mogelijk maakte om bepaalde gedragingen als dom, want slecht voor je kansen, te kwalificeren. De afstand die men daarmee creëert tot het *self* door niet langer te spreken van een zonde, maar in plaats daarvan te spreken over een bepaald dom *gedrag*, geeft de speler de reflexieve en instrumentele identiteit zoals Sennett die aan Goffman ontleent. Dit alles maakt aannemelijk dat er een belangrijke relatie bestaat tussen de introductie van de statistiek en de instrumentele afstandelijkheid tot het voorheen als natuurlijk beschouwde *self*.

We zullen in de volgende paragraaf zien dat dit resulteerde in een publiek kansspel, een spel dat los kwam te staan van de zonde die er voorheen aan kleefde. Voordat we gemakshalve omschakelen naar het perspectief van Sennett op de publieke ruimte, die start in de 18<sup>e</sup> eeuw, dienen we ons eerst af te vragen of dit publieke gedrag, en het daaraan gerelateerde publieke kansspel, al niet veel eerder plaatsvond. Bijvoorbeeld in een stad die veel eerder bloeide dan het 18<sup>e</sup>-eeuwse Parijs of Londen, namelijk Venetië. Het kansspel biedt een mogelijkheid om Sennetts these te ontcrachten; was er niet al veel eerder sprake van een grote mate van het publieke gedrag dat hij, wellicht onterecht, specifiek koppelde aan de grote steden?

### § 4.3 De Venetiaanse bron

De Venetiaanse *ridotti* waren hoogstwaarschijnlijk de eerste omgevingen die wij vandaag als casino's zouden aanmerken. Hoewel het gokken met enige regelmaat werd bestreden, werden er veelal uitzonderingen gemaakt voor de adel wanneer zij samen met hun invloedrijke gasten wilde kaarten. In 1567 zorgde een legalisering van het gokken aldaar voor een vorm van gokken die nog niet eerder gezien was; er kwamen plekken die bekend stonden om het gokken, en waarbij 'het huis' op stelselmatige wijze geld verdiende, dat vervolgens weer geld diende af te dragen aan de staat.<sup>62</sup> Het frap-

---

<sup>62</sup> Vermoedelijk was dit tevens de eerste keer dat de een staatsvorm op een wettelijke basis economisch profiteerde van een casinoachtig instituut.

pante van deze plaatsen was volgens Schwartz (2006, p. 94) dat de ‘professionele gokkers’ voor het eerst niet aan een adellijke stand gebonden waren, maar dat iedereen zich in feite een professionele gokker kon worden. En ook konden velen tegen een dergelijke gokker spelen. Een ander frappant feit was dat in deze eerste casino’s, iedereen verplicht was om een masker te dragen. Hier komt dus duidelijk een theateraal element in naar voren, wat er tevens voor zorgde dat het publiek weliswaar moest beschikken over enige valuta, maar voor de rest een unieke mix was uit alle lagen van Venetië (p. 96). Er ontstonden dan ook informelere regels omtrent de uiting van gevoelens die betrekking hadden op het gokken. Zo mocht niemand laten merken dat hij of zij baalde van verloren gelden. Fascinerend is dan ook het bestaan van een zogenaamde ‘Kamers van Zucht’, waar spelers hun intieme woede of verdriet konden uiten zonder zich publiekelijk te schande te maken.<sup>63</sup> Het uiteindelijke verbod op de *ridotti*, in 1774, leidde ertoe dat er kleinere, illegale *casini* ontstonden die een lokaal karakter kenden. Deze *casini* waren toegankelijker voor lagere klassen van de bevolking.

#### § 4.3.1 Publieke ruimte

De vraag is natuurlijk of hier reeds sprake was van een publiek kansspel (zie § 4.2.3 & 5.2.2). Hierbij gaat het om betekenisgeving, en niet over een linguïstische, functionalistische of biologische uitleg van het ontstaan van ‘het’ casino of ‘het’ masker (zie § 2.1, 2.3 & 2.4).<sup>64</sup> Daarom dienen we ook in te gaan op de betekenisgeving van bijvoorbeeld dit masker in het 16<sup>e</sup>-eeuws Venetië.<sup>65</sup> Door het gebruik van maskers heeft de vergelijking tussen de *ridotti* en Sennetts publieke theater een enorme aantrekkingskracht. Dit masker werd echter al in de 13<sup>e</sup> eeuw gebruikt in Venetië, en kan bij uitstek worden gezien als een product van één van de meest extreme klasse-maatschappijen die Europa in dat tijdperk kende (Johnson, 2011, p. 54), vergelijkbaar met Sennetts analyse van de 17<sup>e</sup> eeuw (1975, p. 65-66). Sterker nog: het was in dit vroege tijdperk voor mensen die maskers droegen zelfs verboden om te gokken (Akroyd, 2010, p. 201). Hoewel het Venetiaanse gebruik van maskers in het casino gezien kan worden als één van de meest theatrale bezigheden, is het nog maar de vraag of deze daadwerkelijk als *tekens* voor een publieke ruimte moeten worden gezien en niet zonder meer een specifiek *symbool* van die periode (zie § 3.2.2 & 3.2.3).

De relatie en invloed van het Venetiaanse masker op de publieke ruimte zal nog verder onderzocht moeten worden, maar we zijn wel al in staat te anticiperen op het antwoord op de vraag of de *ridotti* sennettiaanse publieke kansspelen zijn. Zo nee, dan gaan we ongestoord verder met het volgende hoofdstuk, dat zich louter op de steden zal focussen die Sennett voor ons geselecteerd heeft. Zo ja, dan ontstaan er twee mogelijkheden. Ten eerste dat er geen alles verklarende relatie bestaat tussen het institutionele kansspel en de publieke ruimte zoals Sennett die in de 18<sup>e</sup> eeuw zag ontstaan; er is meer voor nodig dan een gebouw en wat maskers om van een publiek kansspel te spreken. Wat ook zou kunnen is dat de Venetiaanse stad eerder een bepaald stadium heeft bereikt dan Londen en Parijs dat zouden doen. Ik denk dat beide deels het geval zijn. Venetië lag tijdens de opkomst van de *ridotti* in de meest welvarende streek van Europa, Noord-Italië, en hoewel de hoogtijdagen als meest welvarende stad van de eind 13<sup>e</sup>-eeuw achter haar lagen, bleef de stad één van de meest belangrijke

---

<sup>63</sup> Schwartz, 2006, p. 96.

<sup>64</sup> Hoewel zeker interessant, mag het feit dat het woord ‘*ridotti*’ hoogstwaarschijnlijk afstamt van het Italiaanse ‘*ridurre*’, hetgeen letterlijk ‘privaat maken’ betekent, niet op zichzelf een verklaring vormen voor de afwezigheid van publiek gedrag (Schwartz, 2006, p. 94).

<sup>65</sup> Ik duid hier expres niet op de hoge minimuminzet van de kansspelen, daar dit zou betekenen dat alleen gratis evenementen tellen als publieke ruimte in Sennetts ogen, iets wat zeker niet het geval is. Ik zal hier later nog op terugkomen.

ruil- en productiecentra van Europa. Daarnaast is het wellicht relevant dat Venetië bekend stond als één van de steden waar men gedurende de Katholieke Reformatie, ondanks aandringen van de kerk, geen enkele boete handhaafde op het aanhangen van een ketters geloof. Wellicht zijn dit tekenen dat in dit gebied men al op bepaalde punten verder in de ontwikkeling was dan Parijs en Londen. Ik denk echter ook, en dat is de tweede mogelijkheid, dat het kansspel en de publieke ruimte niet zonder meer in elkaars verlengde liggen, daar kansspelen, en meer nog, de spelers, soms een deviant karakter krijgen toegedicht. Sennetts in dit kader zeer relevante, latere analyse van Venetië (1994, p. 212-251) geeft aan dat de manier waarop men destijds met bepaalde bevolkingsgroepen omging juist afbreuk deed aan de publieke ruimte.

#### § 4.3.2 Het deviante kansspel

Sennett beschrijft het Venetië in de context van een bredere thematiek; die van de relatie tussen opvattingen over of ervaringen van het lichaam enerzijds en de gebouwde omgeving anderzijds. Het hoofdstuk over Venetië functioneert daarbij als een voorbeeld van hoezeer de 'lichamelijke architectuur' gebruikt kon worden om een bepaalde groepering, in dit geval de Joden, te verbannen en te stigmatiseren.<sup>66</sup> Zoals al eerder gezegd is er in *Flesh and Stone* (1994) weliswaar sprake van een belangrijke thematische relatie met de Foucault uit de jaren '70, maar doet de methodologie veel meer denken aan de archeologie van zijn eerdere werken. Dit verschil in perspectief maakt dat Sennett het label 'deviant' relateert aan de scheiding publiek versus privaat, terwijl late Foucault deze relateert aan de scheiding normaal en deviant. Dit wil niet zeggen dat het één het ander uitsluit, zoals ook de vroege en de late Foucault dat niet doen, maar wel dat er sprake is van een perspectiefwisseling; de late Foucault richt zich meer op onderwerpen als machtsmechanismen, machtsnetwerken en de daaruit resulterende uitsluiting. Door alleen het hoofdstuk van Sennett te bespreken waarin hij het deviante karakter van Venetië aantoont, zonder de archeologische context, geven we het werk weer in een genealogisch kader, een vervorming die als een foucaultiaans eerbetoon zou kunnen worden beschouwd.<sup>67</sup>

Sennett bespreekt een periode na 1500, waarin de christenen in Venetië letterlijk gebieden creëerden waar men de Joden ('s nachts) opsloot, inclusief externe bewaking. Volgens Sennett deed men dit omdat men de Joden de schuld gaf van de teruglopende rijkdom, welke feitelijk kwam door het verliezen van oorlogen, het opkomen van de pest en syfilis en het afnemen van hun handelsmonopolie op het gebied van kruiden. Er kwam een speciaal gebied voor joden en deze moesten speciale (gele) kleren aan. De keuze voor de joden (of buitenlanders in het algemeen), is volgens Sennett gelegen in het denken over de stad als een lichaam: deze was besmet, en kon alleen genezen door de 'virussen' onder curatele te laten stellen. Het joodse getto kan volgens Sennett worden beschouwd als een 'stadscondoom' (1994, p. 237). Joden aanraken werd zelfs strafbaar. Interessant is, en hier permitteer ik mij de vrijheid om de zaken in een andere volgorde uit te leggen dan dat Sennett dat doet, dat prostituees en pooiers letterlijk eenzelfde geel label kregen; ook zij werden (wellicht niet geheel onlogisch wanneer men kijkt naar de uitbraak van syfilis) beschouwd als een risicofactor op 'besmetting' in die tijd. Toch hadden degenen die prostituees in een afgebakend 'hoekje' wilden

---

<sup>66</sup> Andere critici merken al op dat de bespreking van Venetië inhoudt dat Sennett een 'uitstapje' maakt van de waar te nemen lijn in de bespreking van de steden; deze lijken naarmate de tijd vordert allen in het oosten van hun voorganger te liggen (Athene, Rome, Parijs, Londen en New York). Ik vermoed dat Sennett dit westerse perspectief heeft doorbroken om juist te wijzen op de zeer speciale deviante rol die architectuur in Venetië had destijds

<sup>67</sup> Zie § 3.3, met name voetnoot 44.

drukken weinig succes. Sennetts logica hiervoor is even simpel als onweerstaanbaar: de prostituees, en wellicht belangrijker, hun pooiers, hadden daar geen baat bij.

De vraag die na bovenstaande boude uitspraak opkomt is: de joden wel? Sennett geeft een aantal zeer overtuigende bewijsstukken waaruit blijkt dat de Joodse gemeenschap door de opsluiting juist beschermd bleef tegen meutes woedende christenen en hun eigen heiligdommen creëerden op de plekken waar ze naar verbannen waren (1994, p. 241-249). De isolatie werd deel van hun joodse identiteit, en men bleef in de joodse getto wonen, ook zonder de externe bewaking van degenen die hen labelden als deviant. Een soortgelijke visie zou ik ook willen toepassen op de gokkers in die tijd, die niet voor niets, net zoals de Joodse dokters, *verplicht* een masker moesten dragen en daarmee dus 'anders' waren dan de 'normale' niet gokkende mensen. Ik vermoed dat Sennett spijt heeft dat hij deze link niet heeft gelegd daar hij letterlijk zijn verbazing uitspreekt over het gokken in dergelijke getto's, zelfs door beroemde Joodse Rabbijnen (1994, p. 245). Dit is echter logisch wanneer men Sennetts eigen logica toepast op de individuele gokker: hij of zij wint namelijk iets bij uitsluiting.

#### § 4.3.3 Spel, ernst en inzet

De Venetiaanse relatie met het kansspel roept wellicht de vraag op waarom er überhaupt wordt gekeken naar de potentie van het deviante kansspel in plaats van het onschuldige spel zonder materiële inzet. In § 2.1 werd duidelijk dat Huizinga ernst als noodzakelijk, zelfs 'heilig' onderdeel zag van het kansspel. Daar zei hij wel bij dat de moderne professionaliteit een verkeerde vorm van ernst, door ons gewichtigheid genoemd, vormt die niet het spel zou moeten domineren (1950, p. 229; zie ook § 2.1). Hier valt iets voor te zeggen wanneer we kijken naar het moderne kansspel. De machinale manier waarop het kansspel en de gokker zich hebben ontwikkeld (zie de kافت van de scriptie) lijkt in niets meer op het spel zoals dat door Huizinga beoogt wordt (zie § 2.1). De vraag is of verstorende 'inzet', in de vorm van goederen (of diensten), wel nodig is om de publieke ervaring te krijgen die het kansspel biedt? Kan het niet gewoon alleen 'om de eer' gaan?

Bovenstaande suggestie is om diverse redenen naïef te noemen. De in de vorige paragraaf genoemde problematiek kwam voort uit het deviante oordeel over het spel. Dit is primair 'een reactie op', en heeft dus in beginsel geen relatie met 'de aard' van, het spel (in zo ver we daar al iets nuttigs over kunnen zeggen, zie § 2.4). De bovenstaande suggestie getuigt dus van een naïeve houding ten opzichte van de historische context van het kansspel; historisch gezien is de (materiële) inzet immers lang niet altijd als negatief beoordeeld. Integendeel, de positieve waarderingen van het kansspel in zowel het Griekse als het Romeinse rijk laten dit goed zien (zie § 4.2.1). Daarnaast zou men kunnen wijzen op het feit dat de reden dat wetenschappers van enkele Christenen niet over kansspelen mochten schrijven, allerm minst vanwege de aanwezigheid van inzet leek te komen (zie § 4.2.2). Integendeel. Niet voor niets spreekt Huizinga van een heuse ban (als in, in de ban zijn) van het spel; de niet-participanten staan erbuiten. Juist dit algemene deviante karakter kan het publieke karakter van ieder (kans)spel doen verminderen, en, zo zullen we nog zien in het volgende hoofdstuk, van het kansspel een heuse vijand van de publieke ruimte maken.

Ook werd in het tweede hoofdstuk beschreven dat Huizinga de gewichtigheid als cruciaal onderdeel beschouwt van het spel; het is onmogelijk dat er niets op het spel staat (Huizinga, 2009, p. 136). Deze inzet vormt een zeer pragmatisch argument voor het gebruik van kansspelen voor de stimulatie van publieke ruimte in plaats van 'normale' spelen. Immers: wat komt er terecht van de publieke effecten van het spel als er niemand is om (mee) te spelen? Hoewel dit een valide argument is binnen

beide perspectieven, verschillen die van Sennett en Huizinga hier enigszins. Huizinga lijkt zich te richten op de bijdrage dat het spel levert aan de cultuur. Hij geeft daarbij voorbeelden van grote, sociale gebeurtenissen als de *potlatch* (1950, p. 90), maar noemt ook het kind dat in zijn eentje 'treintje' speelt (p. 35). Voor Sennett draait het echter alleen om de (publieke) situatie wanneer twee of meer mensen zich in een spelsituatie begeven (1974, p. 317-318). Sennett zou daarbij niet het voorbeeld kunnen geven van een persoon die in zijn eentje publiek gedrag vertoont. Hoewel ook Huizinga de rol van deze gewichtigheid cruciaal acht om tot spelen te komen, is de *motivatie* die uit inzet voortkomt bij uitstek iets wat zich door het theoretisch kader van Sennett (en Goffman, zie § 2.2) laat verklaren. De risico's van een dergelijke gewichtigheid voor de cultuur die worden gegeven door Huizinga kunnen eenvoudig vertaald worden naar risico's voor de publieke ruimte. Zo is er het gevaar dat het kansspel een handeling *sui generis* wordt, en net als bijvoorbeeld een kansspelautomaat geen bijdrage meer levert aan de publieke ruimte. Daarnaast kan men het Victoriaanse kansspel zelfs als een publiek peurilisme definiëren. De scheiding tussen gokker en niet-gokker zorgt er immers voor dat men 'warmloopt op een woord (gokker), onverdraagzaam is tegenover niet-gokkers en mateloos overdrijft in blaam' (zie p. 12). Zoals gezegd zal dit element in het volgend hoofdstuk sterk terugkomen.

Tot slot kan men zich ook zonder in bovenstaande pragmatische debatten verzeild te raken afvragen of een bepaalde activiteit tot de voorwaarde voor 'het goede', 'het natuurlijke' of in dit geval de ahistorische sleutel tot 'het publieke' gebombardeerd dient te worden. Voor een dergelijk romantisch betoog is helaas geen plek wanneer uitgegaan wordt van een kader dat rekening tracht te houden met historische contingenties.<sup>68</sup> Wel kunnen we ze uiteraard meenemen als mogelijke theoretische visies, die in plaats van op zichzelf, naast andere zullen functioneren.<sup>69</sup>

Sennetts perspectief maakt het mogelijk om gokkers niet zonder meer zelig of juist kwaadaardig te noemen. Hoewel het de samenleving is die gokkers uitsluit door het gokken alleen te legaliseren in de daarvoor bestemde casino's, om zo de samenleving 'gezond' te houden, zijn de gokkers hier waarschijnlijk zelf ook mee gebaat; ze gokken liever op een plek waar ze niet gestoord worden en waar ze hun eigen 'heiligdommen' kunnen creëren zonder de invloed van de al genoemde moralisten in de vorm van geestelijken of (tegenwoordig) mensen die iets weten van statistiek. Sennett zou echter laten zien dat dergelijke 'getto's' leiden tot een ongelimiteerde speculatie over wat er zich daar afspeelt, waardoor de kloof tussen getto, of in dit geval casino, en omringende stad, steeds verder groeit (1994, p. 247). Ook in de volgende hoofdstukken komt het deviante karakter van het kansspel, in verhouding met de veelal als minder deviant bestempelde publieke ruimte, terug.

---

<sup>68</sup> Sennett bespreekt Rousseau uitgebreid (1974, p. 115-122).

<sup>69</sup> En in een spelrelatie tot elkaar staan, zie § 6.2.3.

## § 4.4 Conclusie

Door het kansspel te voorzien van historische betekenis, in plaats van een (biologisch) gegeven, hebben we ingrijpende veranderingen gevonden in de manier waarop men kansspelen definieerde.<sup>70</sup> Zo deden de Grieken niet aan kansberekeningen en hadden de Romeinen varianten die in de huidige risicomaatschappij nauwelijks voorstelbaar zijn. Hun cijfertelling, cultuur en materiaal geeft hiervoor een mogelijke verklaring. Dit verklaart echter niet waarom de nu zo gebruikelijke statistische inzichten pas zeer laat in de middeleeuwen bij het grote publiek bekend werden. Met name de analyse van de statistiek heeft een interessante machtsdynamiek blootgelegd. Deze zou een belangrijke verklaring kunnen zijn voor het verlies van geloof in een voorheen als natuurlijk ervaren klassen maatschappij. Bekeken vanuit het perspectief van Sennett, zou de ontwikkeling van de statistiek daarmee een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de mogelijkheden voor een afstand tot het natuurlijke *self*. Er zijn echter ook nieuwe inzichten uit de kansspelwereld die mogelijk botsen met de ideeën die volgens Sennett aan de grondslag staan van de publieke ruimte. We zagen reeds in § 4.2 & 3 dat het accepteren van toeval in de levensloop een zeer belangrijke rol in het verleden speelde, terwijl Sennett een relatief moderne opvatting hiervan projecteert op de late middeleeuwen.

In het volgende hoofdstuk wordt vastgesteld dat de beleving van het kansspel vóór de 18<sup>e</sup> eeuw, onder meer door de afwezigheid van een besef van statistiek, wezenlijk verschilt van de manier waarop die daarna wordt ervaren. De laatste kan worden gezien als een *publiek kansspel*. Dit dient niet te worden verward met de ontwikkeling van het institutionele kansspel, dat volgens velen begon in 16<sup>e</sup>-eeuws Venetië. Men zou kunnen stellen dat er bepaalde elementen in het zo welvarende Venetië aanwezig waren die pas twee eeuwen later in steden als Londen of Parijs, de plekken waar als een resultaat van een vergelijkbare rijkdom een specifieke vorm van publieke ruimte zou ontstaan, te vinden waren. Het feit dat in plaats van een actieve publieke ruimte, een deviante labelling van een bepaalde bevolkingsgroep (waaronder de deelnemers aan het kansspel) ontstond, maakt het echter aannemelijk dat er in Venetië sprake was van een vorm van kansspel die zich niet zomaar laat vergelijken met de publieke vormen die we in de volgende hoofdstukken zullen aantreffen.

De elementen die volgens Sennett leiden tot een cultuur van uitsluiting in Venetië geven ook een mogelijke verklaring waarom de *ridotti* tot eenzelfde 'niet-publieke' resultaten leiden. Net als bij de ontwikkeling van de statistiek zien we ook hier een zeer grote rol voor ouder, veelal christelijke gedachtegoed, ditmaal van de stad als het lichaam dat gezuiverd dient te worden van extern besmettingsgevaar. Een relatie tussen een holistische opvatting van de gemeenschap, iets wat men ook terug ziet komen bij het al besproken monotheïsme, lijkt in de weg te staan van de relatie tussen publieke ruimte en kansspel, omdat de laatste als deviant wordt gelabeld. Het wegnemen van materiële inzet voorkomt deze problematiek niet.

---

<sup>70</sup> En daarmee de vraag hebben openlaten of we het kansspel, spel, of 'de kans' als een antropologische basis-categorie dienen te beschouwen.



## Hoofdstuk 5: De 18<sup>e</sup> eeuw

In dit hoofdstuk zullen de ontwikkelingen die kansspelen hebben doorgemaakt in de 18<sup>e</sup> eeuw worden besproken. Hierbij zullen de ontwikkelingen van kansspelen in steden waar Sennett onderzoek naar doet, Parijs en Londen, een centrale rol krijgen. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar de interessante parallellen tussen het Palais Royal zoals we dat van Sennetts gelijknamige roman kennen, en het Palais Royal als de grootste en meest populaire verzameling casino's van de wereld. Na een globale beschrijving van de algemene participatie aan kansspelen in deze gebieden, zal bij zowel Parijs als Londen dieper worden ingegaan op de manier waarop er over kansspelen werd gesproken in de 18<sup>e</sup> eeuw. Hierbij zal ten slotte ook ruimte worden gemaakt voor een kritische analyse van het onderscheid dat Sennett maakt tussen het publieke koffiehuis en de private club.

### § 5.1 Parijs en Londen

Zowel het 18<sup>e</sup>-eeuws Parijs als Londen speelt een belangrijke rol in Sennetts werk, omdat beide steden volgens hem de plekken zijn waar de publieke ruimte het beste gefunctioneerd heeft. We zagen in het vorige hoofdstuk dat dit tevens een periode was waarin de kansberekening via mensen als Pascal een opmars begon te maken. Ongeveer gelijktijdig met deze eerste constructieve stappen op het gebied van kansberekening begon een commerciële expansie van kansspelen (Swiss Institute of Comparative Law, 2004, p. 24). De toename van de (internationale) handel zorgde voor de aanwezigheid van veel geld in de maatschappij. Goudar (1757) noemt hierbij de plotselinge opkomst van de aandelenmarkt, waarbij het idee dat je met geld meer geld kon verdienen, gangbaar werd. Gedurende de laatste 140 jaar van het ancien régime nam de populariteit van het kansspel sterk toe in Parijs.<sup>71</sup> Hoewel heel Frankrijk, van de hoogste geestelijken tot de allerarmsten, destijds in enig kansspel verwickeld was, bleef het gokken in casino-achtige omgevingen lange tijd verboden. In Frankrijk werden deze regels echter nooit strikt gehandhaafd, zeker niet voor de adel. Over het algemeen gold dat het gokken in zogenaamde *académies* werd gedoogd. Uit memoires blijkt dat de status als een *académie* vrijwel alleen gestoeld was op de invloed van degene die er toevallig speelden. De rest van de bevolking was daarmee in grotere mate afhankelijk van de grillen van de desbetreffende koning, hoewel vrijwel niemand zich hier wat van aantrok. Dit had vermoedelijk te maken met de houding van degene die de wet oplegde. Zo gebeurde het onder verschillende koningen dat een bepaald kansspel werd bestraft met de dood, terwijl dezen het zelf zeer fanatiek bleven spelen (Steinmetz, 2013, p. 51-55). Na verboden van de overheid ontstonden al snel zeer veel illegale, kleinere complexen, vergelijkbaar met de Italiaanse *casini*, die in het vorige hoofdstuk ter sprake kwamen. De 'maniakale' verslaving zoals die tijdens de genoemde 140 jaar opkwam beperkte zich hoogstwaarschijnlijk tot de stedelijke gebieden (Dunkley, 1985, p. 26-27). Met het oog op de analyse van Sennett is het interessant dat, ook internationaal gezien, vooral Parijs bekend stond om zijn *enfes* (wat letterlijk het meervoud van 'hel' betekent). Zoals de naam doet vermoeden waren dit plekken waar het er vaak erg heftig aan toe ging (Schwartz, 2006, p. 102).

Ook in Engeland zijn er pogingen gedaan door de Staat om het gokken te stoppen, en ook hier leken deze geen enkele invloed te hebben (Strutt, 1830, p. 305 & McLean, 1983, p. 102-103). Net zoals in Frankrijk wilden verschillende staatshoofden ondanks verboden niet stoppen met gokken; tot 1772 was het zelfs gebruikelijk dat één dienstbode werd benoemd tot *Groom Porter* van het koninklijk huis. Deze moest ervoor zorgen dat de koning kon dobbelen en kaarten wanneer hij dat wilde, en

---

<sup>71</sup> Onder ancien régime versta ik iets anders dan Sennett, die een ongebruikelijk kort tijdspad aan deze periode toekent.

besliste in tijden van dispuut. Ondanks deze gelijkenissen lijkt er een belangrijk verschil te zijn met de manier waarop men de verboden handhaafde. Deze kansspelen werden bestreden op een manier die ongekend is in Europa. Dit had te maken met het draconische beleid van Oliver Cromwell, die bijvoorbeeld ook kerstmis verbood en agenten huizen in stuurde om de ham en kalkoen in beslag te nemen (Schwartz, 2006, p. 115). Toen Cromwell werd afgezet en de koning, die naar Frankrijk was verbannen, terugkeerde in 1660, ontstond er een korte liberalisatie, waarbij de participatie aan kansspelen net als in Parijs ook hier als het ware explodeerde. Het is dan ook niet vreemd dat enkelen beweren dat de kroon in haar verbanning naar Frankrijk 'besmet' was geraakt met het gokvirus en dit naar Engeland had overgebracht (p. 115-116). Hun benaming als 'hells' is dan ook waarschijnlijk afkomstig van de Franse 'enfers'. Net als in Parijs gold ook hier dat de plaatsen waar gokkers de meeste invloed hadden, de "golden/silver hells", over het algemeen niet of minder lastig werden gevallen door de politie. De "lower hells", ook wel "copper hells", konden niet rekenen op de politieke invloed van hun leden. Dit werden dan ook uiterst schimmige plekken, alleen voor de armere bevolking, waarbij het altijd de vraag was of men betaald kreeg wanneer men iets won (Munting, 1996, p. 21). De gevolgen die dit zou hebben voor het publieke karakter van het kansspel zullen in § 5.3 besproken worden. Eerst zal kort worden stilgestaan bij een zeer opvallende gelijkenis tussen de onderwerpen van Sennetts werk en de plaatsen waar het kansspel zich het meest succesvol manifesteerde.

## § 5.2 Het Palais Royal

Sennett heeft een periode in zijn leven gekend waarin hij louter romans publiceerde. In zijn werk *Palais Royal* spelen twee broers, een 'mislukte' architect en een afvallige priester, de hoofdrollen. Beiden komen oorspronkelijk uit Londen maar brengen in het roerige Parijs het grootste gedeelte van het verhaal door. Vanzelfsprekend sluit de beroepskeuze van de twee broers mooi aan bij twee centrale thema's in Sennetts eerdere werk: architectuur en secularisering. Hoewel men nog veel meer over dit werk zou moeten zeggen om een goed beeld voor de lezer te creëren draait het in deze scriptie voornamelijk om het thema van het boek: het Palais Royal.<sup>72</sup> Het in 1828 ernstig vervallen Palais Royal was (en is nog steeds) een voormalig koninklijk paleis in Parijs. Het verval stoorde de eigenaar, die het opnieuw wilde ontwerpen volgens het design van Londens Burlington Arcade. Dit zou inhouden dat er veel commerciële aanbieders komen, veel glaswerk en open ruimtes; inderdaad vrijwel alles waarvan Sennett in zijn gehele oeuvre over de stad zou stellen dat het heeft geleid tot 'het uitrukken van het hart uit het lichaam van de stad' (1986, p. 241).<sup>73</sup> Kort door de bocht zou men kunnen stellen dat Sennett in zijn roman de verandering binnen het Palais Royal gebruikt om een ontwikkeling van het 'theatrale' naar het 'persoonlijke' te illustreren in de 19<sup>e</sup> eeuw. Het Palais Royal was in haar vervallen status echter ook 's werelds grootste casino, een element waar Sennett in zijn roman aan voorbij lijkt te gaan.<sup>74</sup> Zo stelt Barnhart:

---

<sup>72</sup> Zo bevat het boek louter brieven/aantekeningen van de personages, bevat de beschreven relatie tussen 'mislukken' en de stedelijke ervaring natuurlijk een zeer persoonlijk element van Sennetts carrière als musicus en zijn er talrijke interessante tegenspelers wier rol hier niet benoemd kunnen worden.

<sup>73</sup> Het is frappant dat Sennett hier al spreekt van het lichaam van de stad, en aan dit thema zijn volgende boek (1990) zou wijden.

<sup>74</sup> Mogelijk was het ook de plek waar de roulette voor het eerst gespeeld werd (Barnhart, 1988). Dergelijke historische mijlpalen maken het des te onbegrijpelijker dat de historicus Sennett hier vrijwel geen notie van maakt in zijn weliswaar persoonlijke, maar toch ook anekdotische roman.

*“[...] the gambling houses were unquestionably the main economic engine that propelled the Palais Royal, and as the chief attraction, they opened at noon and went full blast until midnight.”*  
(1992, p. 160).

### § 5.2.1 Het grootste casino

We zullen in de bestudering van het Palais Royal voornamelijk afgaan op het onderzoek van Barnhart (1992). Hoewel Sennett vooral geïnteresseerd is in het publieke verval van het Palais Royal, van 1828 tot ongeveer 1860, gaat het Barnhart ook om de periode daarvoor, waarin dit gebouw ‘het Mekka van de kansspelen’ zou zijn geweest. De manier waarop het Palais Royal deze status heeft verkregen is tekenend voor de Franse maatschappij zoals we die al in de vorige paragraaf tegenkwamen (Lurine, 1844, p. 194-203 & Rice, 1976, p. 13-18).

Het paleis werd in 1785 geërfd door de notoire gokker Louis Philippe Joseph I, die zich met een jaarlijks inkomen van 7 miljoen franc (destijds een nog veel groter bedrag dan nu) de rijkste man van Frankrijk op de koning zelf na mocht noemen. Niettemin kreeg hij het voor elkaar om voortdurend in de schulden te zitten, zodat hij op een dag besloot zijn paleis om te bouwen tot het eerste grote ‘pretpark’.<sup>75</sup> Reeds in 1791, twee jaar na de voltooiing, stond het geheel, ondanks de officiële verboden, vol met meer dan honderd (!) casino’s, een gegeven waar Sennett opvallend weinig aandacht aan besteedt in zijn roman. Deze casino’s ontstonden via de *clubs* (zie volgende paragraaf), die weliswaar klein begonnen, maar langzaam uitgroeiden tot casino’s met een voor die tijd ongekende omvang.<sup>76</sup> De Franse Revolutie droeg natuurlijk bij aan dit ideaal, Louis zou in 1793 onthoofd worden waarna het bord ‘Staatseigendom’ op de voorkant van het gebouw zou prijken.<sup>77</sup> Terwijl de adel sneuvelde leefde het gokken in het Palais Royal op (Madelin, 1922, p. 445). Dit kwam deels omdat de nieuwe autoriteiten nog meer van gokken hielden dan het *ancien régime*. Het zal echter ook verband houden met het plotseling wegvallen van een standenmaatschappij en haar karakteriserende kledij (Sennett, 1974, p. 64-72 & 161-176). Deze omslag bood speelmogelijkheden aan hen die voor het eerst over ‘nieuw’ geld beschikten. Een welvarende middenklasse ontstond die voorheen zelden participeerde in het kansspel; zij voelde zich onveilig in de Franse achterkamertjes van lokale *enfes* maar kon ook niet in de Franse paleizen terecht (Isambert, 1896, p. 193-197 & Barnhart, 1992, p. 153). Het Palais Royal was voor hen een heel nieuwe vorm van vermaak, waar zij massaal aan toegaven.

Ook buiten het Palais Royal kwamen er steeds meer illegale *enfes* en *académies*, zodanig dat mensen in de lokale kranten klaagden dat het aantal *académies*, het aantal scholen reeds ver gepasseerd was (Barnhart, 1992, p. 158 & Aulard, 1903-1909, vol. 2, pp. 344-345). Toen Napoleon in 1799 terugkwam, en zich officieel liet kronen in 1804, werd hij geconfronteerd met deze netelige situatie. Hij nam toen het historische besluit om een aantal casino’s in Palais Royal te legaliseren, wat in de praktijk vrijwel geen verschil maakte met de vorige handhaving. Na zijn nederlaag bij Waterloo kende het Palais Royal een ongekend succes, omdat vanuit heel Europa mensen naar dit ‘pretpark’ trokken. Uit

---

<sup>75</sup> Let wel, dit is nog niet het project waar de fictieve architect van Sennett zijn tanden in mag zetten. Hij zou het immers ombouwen.

<sup>76</sup> Met het oog op hetgeen wat Sennett beweerd over de club, is het goed om te zien dat mensen als Isambert opmerken dat het politieke debat in dergelijke clubs juist zeer liberaal was (1896, p. 190).

<sup>77</sup> Natuurlijk is dit andersom ook het geval; enige afschuw, maar zeker ook jaloezie naar aanleiding van berichtgeving over het gokken van de Franse adel zullen ongetwijfeld hun bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van deze revolutie. Ook dient vermeld te worden dat de idealen van de revolutie uiteraard beperkt bleven wanneer iemand geen geld had om te gokken.

het stuk van Bernhard (1992) zijn vooral de analyses van de Londenaren die op bezoek kwamen vanuit sennettiaans oogpunt interessant. Hieruit blijkt dat de Engelsen geschokt waren over de intensiteit waarmee Fransen hun boosheid over verlies uitten. Daarnaast viel hen op dat iedereen mocht meespelen, en dat er een totaal gebrek aan rangorde was in de eerst zo hiërarchische Franse Staat. Hoewel hij het niet zou relateren aan kansspelen, moet Sennett dit verschil ook opgevallen zijn. Zo laat hij een religieus personage in 1836 stellen:

*“In my Country [Engeland, Londen], Madame, Tact and Discretion are supreme virtues-”*

*“As they are here [Frankrijk, Parijs].”*

*“But not in the same way. [...] Yours is a city, Madame, in which the coins of social life are more freely exchanged in public than they are in London.”* (1986, p. 126).

### § 5.2.2 Een gelijktijdig begin, een gelijktijdig einde

Het is frappant dat Sennett bovenstaande karakterisering in 1836 laat plaatsvinden, exact hetzelfde moment dat de moralisten het in Frankrijk van de economen wonnen. Vervolgens wordt, ondanks de enorme opbrengsten van het gokwezen, besloten om in 1837 de laatste casino's te sluiten. Dit heeft rampzalige gevolgen voor het Palais Royal, dat ineens een stuk minder populair wordt. Vrijwel alle bars moeten sluiten vanwege een gebrek aan klandizie. Er blijven enkel nog winkels over die verzamelobjecten verkopen, waardoor het er steeds stiller wordt, een ontwikkeling die ook centraal staat in Sennetts werk over dit epische gebouw. Op het einde laat Sennett een hoofdpersoon door het inmiddels verlaten gebouw lopen en zich beklagen over de fantastische tijden die hij hier heeft mee gemaakt. Sennett besteedt echter vrijwel geen aandacht aan de rol die het kansspel in deze ontwikkeling heeft gehad, terwijl deze toch onbetwistbaar lijkt te zijn.<sup>78</sup> Het gebrek aan kansspel lijkt daarmee een enorme impact te hebben gehad op het publieke karakter van het gebouw. Het hier genoemde gemis in Sennetts verhaal kan enerzijds worden verklaard door de fixatie op een nieuwe invloed in het werk en leven Sennett, die van zijn goede vriend Foucault. Dit zien we onder andere terugkomen in de opvallend anti-humanistische 'ontdekkingen' die hij zijn personages laat maken en de historische gebeurtenissen als de pestuitbraak, die vanwege hun zeer kenmerkende reacties onder de bevolking net zo goed in een werk als *Surveillir et Punir* (1975) hadden kunnen staan.<sup>79</sup>

De parallellen in de ontwikkelingen van het kansspel binnen het Palais Royal en het zijn van een publieke ruimte zijn opmerkelijk te noemen, en worden deels verklaard door, of verklaren deels, het meer publieke karakter van Parijs in vergelijking met Londen. Zowel de opkomst als de neergang van het Palais Royal als publieke ruimte is te verklaren door naar de kansspelactiviteiten te kijken. Andersom heeft het kansspel zich alleen zo snel kunnen ontwikkelen dankzij de nivellering van de standkledij en de opkomst van het 'nieuwe geld'. Het kansspel is in deze setting zeer belangrijk geweest voor het ontstaan van publiek gedrag in het Palais Royal. Om te begrijpen hoe deze relatie is ontstaan wordt in de volgende paragraaf de cruciale perspectiefwisseling binnen de moraliserende literatuur uitgewerkt.

---

<sup>78</sup> Misschien op één toespeling na: *“there was a famous game of backgammon here in the winter of '31, continuing day after day, player succeeding player in a sort of relay, even woman joining in.”* (p. 251)

<sup>79</sup> Vandaag de dag wordt het gebouw gebruikt als een plek waar overheidshuishouding wordt neergezet. De ironie hiervan kan niet beter worden omschreven dan door Barnhart zelf, die overigens Sennett noch Foucault noemt in zijn artikel: *“So while sitting outside in the garden, instead of the happy or outraged shouts of gamblers, from the second-floor windows one hears only the silence of bureaucrats thinking.”* (1992, p. 165).

## § 5.3 Moraliserende teksten

In de 18<sup>e</sup> eeuw onderging het beeld van kansspelen een belangrijke verandering. Ik zal mij hierbij met Dunkley (1985) voornamelijk richten op de tekst van Jean Barbeyrac (1674-1744), en deze afzetten tegen het eerdere werk van Jean Frain Du Tremblays (1641-1724) en in de volgende paragraaf tegen het latere werk van Jean-Joseph Dussaulx (1728-1799).<sup>80</sup> Hoewel veel van deze moraliserende teksten onsuccesvol waren in hun pogingen om het gokken te verminderen, is het voor onze hedendaagse beeldvorming zeker nuttige studiestof uit de voor Sennett zo cruciale periode.

### § 5.3.1 Van zonde naar gedrag

Barbeyracs (1709) geschrift is te beschouwen als het belangrijkste breekpunt met de voormalige katholieke opinies, die erop neerkwamen dat al het gokken zondig is (Dunkley, 1985, p. 119). Deze christelijke opinie kwam ook terug in de wetgeving; waar het steeds grotere commerciële risico op bijvoorbeeld de aandelenbeurs werd gezien als een mogelijkheid om in iemands karakter te investeren, werd elk kansspel nog steeds beschouwd als een zondige bezigheid (Ibid., p. 223). Barbeyrac deed daarentegen een beroep op de redelijkheid van de mens. Hij verwachtte dat deze dan zelf zou inzien dat het kansspel meer nadelen dan voordelen zou hebben. Dit is een radicaal ander betoog dan bijvoorbeeld dat van Frain Du Tremblays *Conversation morales* (1685), waarbij het op zijn minst ongepast zou zijn om de mogelijke voordelen van een kansspel op te nemen in het betoog. Hier tekenen zich vergelijkbare ontwikkelingen als de secularisering zoals die door Sennett wordt omschreven. Men laat het idee van een vaststaande natuurlijke orde los. Dunkleys analyse laat mooi zien dat hier een ideaal van rationalistische ordening voor in de plaats kwam.<sup>81</sup> Barbeyracs werk staat symbool voor de houding ten opzichte van de speler die het grootste gedeelte van de 18<sup>e</sup> eeuw zou overheersen; wanneer je mensen voldoende uitleg gaf over hun kansen, zou een redelijk mens tot het inzicht komen dat het kansspel onzinnig was. Dit was een zeer praktische, instrumentele afwijking op basis van de grootste hoeveelheid individueel geluk. Teksten van onder andere Jean-Baptiste Thiers (1663-1703) en Jean La Placette (1629-1718) bevatten bewijs dat Barbeyracs afkeuring van de domme vreugde die ontstaat wanneer verveelde mensen iets winnen met een kansspel, wijdverbreid was (zie Dunkley, 1985, p. 68). Kavanagh (1993 & 2005) merkt dan ook terecht op dat in de 18<sup>e</sup> eeuw er voor het eerst de opvatting ontstond dat het kansspel iets was waar men weliswaar zijn tijd mee kon verdrijven, maar waar men toch tegelijkertijd kritisch tegenover diende te staan. We zullen in het volgende hoofdstuk zien dat Dostojevski (1957 [1866]) eenzelfde visie beschrijft.

Gokken werd door tegenstanders uit de 18<sup>e</sup> eeuw vooral gezien als iets ijdels en gierigs. Hoewel deze fenomenen eenvoudig als tegenstrijdig aan Sennetts analyse zijn te kwalificeren (hij zou immers stellen dat er tijdens deze periode juist niet op onveranderlijke persoonlijkheidstrekken werd gewezen) wil ik het tegendeel beweren. Het gebruik van deze begrippen geschiedt op een wijze die juist tegenover Sennetts gebruik van narcisme staat. Narcisme is volgens Sennett namelijk gericht op het vinden van het 'echte *self*'. 'Gierig' (heb ik dit wel nodig?) of 'ijdel' (hoe presenteer ik mijzelf?) duiden juist op een zeer instrumentele kijk. Juist het instrumentele is wat hedendaagse mensen volgens Sennett missen (1974, p. 323-333). Het is dan ook niet vreemd dat auteurs als Barbeyrac (1709, p. 225) stel-

---

<sup>80</sup> Voor het bestuderen van het gokgedrag in 18<sup>e</sup>-eeuws Parijs heb ik zeer veel gebruik gemaakt van het uitstekende voorwerk van Dunkley (1985). Hij is ook degene die het onderscheid tussen de verschillende periodes maakt (hij noemt deze 'vroeg' en 'late' moralisten).

<sup>81</sup> Hierbij moet men ook denken aan de introductie van het rechtspositivisme uit die periode; het debat over kansspelen werd al snel een zeer wetstechnisch debat in vergelijking met de moreel beladen teksten uit de periode daarvoor (Dunkley, 1985, p. 60).

len dat een beetje gokken geen kwaad kan. Men verbindt er namelijk (nog) geen identiteitskwes- tie aan. Het is slechts een manier van handelen in de publieke ruimte. Het feit dat men gokken alleen verbod wanneer men gedrag vertoonde waaruit bleek dat men de kritische reflectie op het eigen handelen kwijt was, een moment waarvan men grote schande sprak, maakt dat we kunnen conclu- deren dat voor zover dit niet het geval was, in principe iedereen mocht participeren. Er was in het kansspel een ruimte waarbinnen men kon gokken, of wellicht beter gezegd ‘spelen’, zonder de, toen nog private, schaamte te voelen bij de handeling zelf; het ging immers om de reactie, het theater. Juist het risico op schaamte is voor Sennett kenmerk van het 18<sup>e</sup>-eeuwse publiek gedrag.<sup>82</sup> Het gok- ken was een vorm van publiek gedrag, vandaar ook dat de term ‘publiek kansspel/gokken’ een ge- schikte karakterisering is voor de participatie aan het kansspel in de 18<sup>e</sup> eeuw. In de volgende para- graaf zullen we echter zien dat de betekenis van het publieke gokken verschuift naar één die zich minder eenvoudig laat vertalen naar een werkwoord.

Ondanks de publieke elementen zien we, net als bij de publieke ruimte van Sennett, hier al elemen- ten terugkomen die de aanzet vormen voor een latere romantisering en psychologisering van boven- staande vreugde. Zo wordt er voor het eerst melding gemaakt van de kwalijke effecten van het kans- spel op kinderen (Dunkley, 1985, p. 72), iets wat Sennett reeds noemde (1974, p. 93). Bijzonder relevant is dat een oude man/vrouw die zich overgaf aan het kansspel de grootste schande liep. Deze moest immers met al zijn of haar levenservaring hebben geleerd dat dit een onzinnig spel zou zijn (Dunkley, 1985, p. 73). Hier is er duidelijk een relatie tussen het ideaal van het ‘pure’ private leven en de leerzame publieke ruimte die deze puurheid onder controle moest houden.<sup>83</sup> Sennett heeft ons laten zien dat het idee van een leerzame publieke ruimte de reden was dat de publieke ruimte bleef bestaan in de tegenwoordige vorm. Wellicht vormt deze ideologie ook een verklaring waarom we ondanks de religieuze en logische bezwaren vandaag de dag nog steeds legale, maar grotendeels uitgeholde kansspelen hebben.

### § 5.3.2 Van gedrag naar (onopgevoed) persoon

Tot Dussaulx (1779) werden er geen uitgebreide stukken over kansspelen geschreven die Barbeyracs visie weerspraken, waardoor Barbeyracs visie op kansspelen de 18<sup>e</sup> eeuw zou domineren. Men be- gon zich gedurende deze eeuw steeds meer te fixeren op het idee dat iemand het gokken moest kunnen verantwoorden naar zichzelf, in plaats van op basis van de angst voor de hel moest beslissen (Dunkley, 1985, p. 127). Toch veranderde er langzaam ook wat binnen deze visie; door de gedeelte- lijke herintroductie van de passies door Hume en Diderot, werd het spel gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor een goede ontwikkeling van de persoonlijkheid. Volgens mensen als Dussaulx was de vorm van het kansspel echter een verkeerd leerinstrument. Mensen raakten verslaafd en de po- pulaire zwijgzame kaartspelen zouden de sociale functie van het kansspel hebben verdreven. We zien hier sterke parallellen met de al besproken conceptie van de *Homo Ludens* van Huizinga. Het publie- ke kansspel wordt gerelateerd aan de natuur van de spelende mens, en daar komt wellicht ook het idee vandaan dat het, net zoals de publieke ruimte, zowel behouden als bestreden moet worden. Hoe bekend is immers vandaag de dag de gedachte dat mensen, wanneer zij niet legaal kunnen gok- ken, dit dan wel ergens anders illegaal gaan doen?

---

<sup>82</sup> “The public and the idea of disgrace were closely allied” (1974, p. 23). Zie ook § 6.2.

<sup>83</sup> Deze laatste opinie werd volgens Dunkley (1985, p. 89) nog het meest gedeeld wordt door Diderot en Rous- seau. Juist deze twee figuren zouden in het werk van Sennett een grote rol spelen (1974, p. 110-115 & 115- 122).

Deze laatste zin zou echter ook door Barbeyrac geschreven kunnen zijn. Het verschil zit echter in de reden. Voor Barbeyrac zou deze zijn dat er wellicht mensen zijn die zich dan gaan vervelen. Wanneer de hobbels om toe te treden echter te hoog worden zullen zij wel degelijk met het kansspel stoppen. Voor iemand als Dussaulx zou het verbieden van kansspelen betekenen dat vooral zij die in hun jeugd beoedeld zijn met kansspelen onvermijdelijk op zoek zullen gaan naar illegale varianten daarvan (Dunkley, 1985, p. 146). Het zal niemand verbazen dat Dussaulx een aanhanger was van de door opvoeding gefascineerde Rousseau. In dat licht is het ook begrijpelijk dat Dussaulx de Staat als de grootste veroorzaker van dit kwaad zag, en niet de individuele mensen die volgens hem als kinderen gecorrumpeerd waren en hun inmiddels verdorven natuur/persoonlijkheid volgden.

We zagen in § 3.2 al dat Sennett dacht dat het gebrek aan publieke ruimte leidde tot een politiek waarbij acteurs alleen door te shockeren mensen konden overtuigen. In dit licht kan worden gewezen op een zeer emotioneel citaat over een *enfer* van Dussaulx zelf:

*“La plupart y étoient attirés tous les soirs, par des motifs honteux, & souvent par la faim: comme on voit, au déclin du jour, les animaux carnassiers sortir des bois, rôder autour des camps & des champs de batailles, pour s’élancer sur les cadavres.”* (1779, p. 117).

Dunkley laat ons niet alleen zien dat dergelijke betogen ondenkbaar waren in de tijd van Barbeyrac, maar ook dat deze shockerende betogen noodzakelijkerwijs ontstonden uit de veranderende publieke sensitiviteit.<sup>84</sup> In een weergaloze analyse van drama en theater, waarin meer parallellen zitten met Sennetts analyse dan ik in deze scriptie kan noemen, overtuigt Dunkley ons van de plotselinge wisseling van mensen die naar theaters gingen waar moralistische boodschappen over kansspelen werden geuit:

*“When it called out against a popular pleasure, audiences fixed their attention on the stage as if it existed in isolation from the world beyond. They enjoyed the play and, predictably, ignored the moral.”* (p. 187).

Natuurlijk moet de in dit hoofdstuk besproken overgang van gedrag naar persoonlijkheid niet worden gezien als een overgang van gewenst naar ongewenst. Zo staat Barbeyrac bekend om gering-schattende opvattingen over vrouwen. Dussaulx daarentegen, waardeert zijn vrouw als onderdeel van het natuurlijke gezin; hij stelt zelfs dat zij degene is die hem van zijn gokverslaving heeft afgeholpen (1779, p. 73-74). Sennett zou dan ook nooit beweren dat de ruimte voor persoonlijke waarden alleen maar kwaad in de wereld heeft gebracht. Door het romantiseren van de natuur kwam er ook een einde aan diverse vormen van kansspelen als honden- en hanengevechten of *bear-* en *bullbaiting*, waarbij gewed werd op het aantal honden dat een stier/beer zou doden voordat hijzelf het loodje legde (Schwartz, 2006, 169-173).

Vanwege de opmerkelijke parallellen in de in § 5.2 geschetste populariteit van het kansspel enerzijds en de fixatie op gedrag anderzijds, is het verleidelijk om te stellen dat de twee een vergelijkbare ontwikkeling hebben doorgemaakt. We zagen echter al in § 4.3 dat dit niet noodzakelijkerwijs het geval hoeft te zijn. De *ridotti* van Venetië, de eerste institutionele kansspelen, gingen juist samen met een cultuur waarin een bepaalde groep mensen, in dit geval Joden, prostituees en gokkers, op structurele basis werd buitengesloten op basis van hun identiteit (1994, p. 222-241). Hierbij ontstond een situa-

---

<sup>84</sup> Zie Sennett (1974, p. 219-255) die tot een vergelijkbare conclusie komt.

tie waarin de Joden en gokkers, in tegenstelling tot de prostituees, zichzelf begonnen af te schermen van het publiek. Ik zou dit laatste mechanisme in wat meer detail willen bestuderen daar dit een belangrijk onderdeel vormt van de relatie tussen kansspel en publieke ruimte. Ook denk ik dat het ons beeld van 'deviant persoon/gedrag' kan verrijken.

## § 5.4 Van adellijk paleis, via publiek koffiehuis, naar elitaire club

Hoewel het tot 1775 duurde voordat in Parijs de publieke gokhallen officieel erkend werden als legale vestigingen voor kansspelen, heeft er tot 1838 weinig tot geen effectieve handhaving plaatsgevonden, waardoor in het bijzonder de adel in Parijs gewoon haar gang kon gaan (Steinmetz, 2013, p. 61).<sup>85</sup> Terwijl het grootste gedeelte van de bevolking bleef doorspelen in 18<sup>e</sup>-eeuws Frankrijk werden er in Engeland hardere maatregelen getroffen. Net als in Parijs is er geen twijfel over mogelijk dat de populariteit van het kansspel in Londen piekte in de 18<sup>e</sup> eeuw. Het gokken was destijds zo populair dat het samen met alcohol gezien werd als de grootste bedreiging voor de gezondheid. De meest gangbare verklaring voor deze populariteit is de plotselinge economische onrust in de moderne samenleving die mensen van hun dagelijkse bezigheden verjoeg, het kansspel in (Plumb, 1950, p. 13). Om aan te geven hoe groot de rol was die het kansspel speelde in die tijd: Bath, voorheen weinig meer dan een klein dorp, werd door haar kansspelindustrie de plek het op één na belangrijkste sociale centrum van Engeland (ibid., p. 19). In het belangrijkste sociale centrum van Engeland, Londen, speelde het (illegale) gokken zich voornamelijk in clubs af. Sennett zet deze clubs af tegen koffiehuisen en bars, plaatsen die hij vanwege hun toegankelijke karakter wel als publiek beschouwt. Daar hij vrijwel geen notie maakt van het kansspel bij deze indeling behoeft deze enige verfijning.

### § 5.4.1 Een transformatie

*The name of "hells," applied in our day to gambling-houses [...]. A few years ago there were more of those infamous places of resort in London than in any other city in the world. (Timbs, 1855, p. 9).*

Door de ongekeerde populariteit kwamen er in de loop van de 18<sup>e</sup> eeuw steeds strengere maatregelen tegen gokken in Engeland. De handhaving van de politie was, vergelijkbaar met de genoemde periode onder Cromwell, niet mals. Er werden voortdurend invallen gedaan, mensen opgepakt en ter plekke werden de casinotafels vernield en de hanen of beren doodgeschoten. In Londen waren spelers dan ook voortdurend bezig met het geheim houden van de goklocatie. Dit had verregaande gevolgen voor de publieke ruimte, aangezien men vanaf 1730 voornamelijk bars en inderdaad, Sennetts geroemde koffiehuisen begon te gebruiken als een plek om te gokken. Hierdoor transformeerden veel van deze publieke koffiehuisen tot private clubs, waarvan men lid moest zijn om naar binnen te mogen en toegangsgeld moest betalen. De afscherming van de club of de vereniging, een ontwikkeling die Sennett voornamelijk op de ontwikkeling van het '*self*' stoelt, wordt logisch wanneer men bedenkt dat de primaire bezigheid daar illegaal was, namelijk gokken.<sup>86</sup> Net als in Venetië is de situatie in Engeland te beschouwen als een voorbeeldsituatie waarbij kansspelen het publieke karakter van een bepaalde ruimte niet bevordert, maar juist tegenwerkt. Vergelijkbaar met § 4.3 is er sprake van een duidelijk verband tussen het deviante karakter van het spel, zoals gezegd was er in Engeland

---

<sup>85</sup> Toen men de wetgeving wel begon te handhaven, ontstonden er al snel (meer) casino's in oorden die meer afgelegen lagen en een veelal elitair karakter hadden. Hierdoor werden ze als een minder groot gevaar beschouwd dan de voormalige casino's in de grote steden (zie ook § 6.1.2).

<sup>86</sup> Het illegale kansspel vormt tevens een betere verklaring dan het goedkoper worden van de thee (1974, p. 82).



sprake van een harde handhaving, en de mate waarin het kansspel verstoring in plaats van bevorderlijk werkt. Dit maakt dat we het 19<sup>e</sup>-eeuwse Britse kansspel, net als het 16<sup>e</sup>-eeuwse Venetiaanse kansspel, als een vorm van publiek puerilisme kunnen kwalificeren (zie § 4.3.3).

Wellicht zullen sommige lezers stellen dat er een verschil is met de situatie in Venetië. Daar was sprake van een situatie waarin de Italiaanse bevolking expliciet joden begon te mijden en op te sluiten. Pas later zouden ze deze normen internaliseren. In het huidige scenario lijken degenen die zich in verenigingen en clubs organiseerden zichzelf buiten te sluiten; zij initiëren de handeling. Dit is natuurlijk onjuist. Maar niet zozeer om de reden dat er ook in deze situatie een actor, de staat, was die het gokken veroordeelde, hetgeen dit ook weer een 'tegenreactie' zou maken. De reden is eerder dat de tweedeling tussen samenleving en devianten typisch een 'modern' onderscheid is waar juist Sennett zich tegen zou verzetten. Degenen die van het publieke domein 'buitengesloten' worden, zullen dit in sommige gevallen als 'fijn' beschrijven omdat ze het gevoel hebben dat zijzelf niet passen binnen de publieke sfeer (ze voelen zich verheven of juist te laag) of omdat ze anders niet hun gang kunnen gaan/'zichzelf' kunnen zijn. Juist de afwezigheid van het publieke conflict, dat vermeden wordt door mensen die niet meer hun publieke 'rol' kunnen/willen gebruiken en in plaats daarvan ervaren dat ze hun deviante 'self' verbergen, maakt van de deviante gokker iemand die in een complex samenspel met zijn 'veroordeelaars' staat. Hij is niet te beschouwen als 'slachtoffer', omdat degenen die het kansspel of Jodendom veroordelen net zo goed 'gevangen' zitten in deze foucaultiaanse machtsrelatie. Het deviant maken van de gokker lijkt afbreuk te doen aan de publieke functie die het kansspel kan hebben, in zoverre dat het deviante kansspel juist bijdraagt aan het segmenteren van de maatschappij. Naast deze interessante relaties tussen het werk van Sennett en het kansspel is het ook goed om het beeld van de club dat Sennett voor ons schetst iets te verfijnen. Sennett stelt namelijk dat veel van deze private clubs niet goed functioneerden vanwege het hoge 'publieke' gehalte uit de 18<sup>e</sup> eeuw (1974, p. 84).

#### § 5.4.2 Een verfijning

Zoals gezegd had het kansspel een beruchtere status in Engeland dan in Parijs, vooral voor hen die zichzelf niet konden rekenen tot de elite. Maar waar door de hypocriete houding van het ancien régime in Parijs, de adel volledige vrij spel had, zou ook de elite steeds meer gedwongen worden om het spel in private clubs te spelen. Het is verleidelijk om dergelijke clubs als elitair te beschouwen vanwege hun deurbelid. Ik zou echter willen beweren dat deze qua mentaliteit, wanneer men eenmaal binnen was, niet veel van koffiehuisen verschilden. Ook hier was men in principe een gelijke, en ook hier, zo wil ik beweren, vond net als in het koffiehuis, een selectie plaats. Dit staat lichtelijk haaks op wat Sennett beweert over het koffiehuis. Hiermee raak ik aan een punt waar veel critici van Sennett zich aan storen (zie § 3.3). Dit heeft te maken met de stijl waarmee Sennett over deze koffiehuisen schrijft. Deze leest wellicht hinderlijk maar is niet noodzakelijkerwijs fout.

Sennett vergelijkt het publieke koffiehuis, park en café met de private club. Hij besteedt daarbij weinig aandacht aan de gelijkwaardige situatie die eenmaal ontstond wanneer men binnen een club was. Dit kan als een kritiekpunt worden beschouwd, die eenvoudig aangevuld kan worden zodra kennis over de rol van kansspelen wordt toegevoegd aan zijn analyse. Wat echter veel minder eenvoudig als een kritiekpunt kan worden beschouwd, maar wel vaak wordt genoemd, is dat Sennett het 18<sup>e</sup>-eeuwse koffiehuis verheerlijkt en weer terug wenst, en daarbij niet noemt dat bijvoorbeeld vrouwen en ongetwijfeld ook buitenlanders gediscrimineerd werden. Dit is echter incorrect. Ten eerste omdat Sennett geen perfecte kopie uit de 18<sup>e</sup>-eeuwse mentaliteit zou wensen, hij geeft dit

met nadruk aan (1974, p. 7). Ten tweede is het belangrijk om ons perspectief op de toegankelijkheid van dergelijke koffiehuisen in de context van die tijd te plaatsen. In dat perspectief denk ik dat het criterium van een lidmaatschap van een club, voornamelijk geld om te gokken, zeker niet zaligmakend of nastrevenswaardig is in ieder facet van de hedendaagse maatschappij, maar tegelijkertijd een vooruitgang was wanneer men deze vergelijkt met de adellijke positie die men nodig had om mee te kunnen spelen in de oude standenmaatschappij.

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat de private, illegale club zonder meer een graduele achteruitgang in publiek karakter was ten opzichte van het koffiehuis, maar dat het idee van een club niet moet worden neergezet als de enige relevante factor in het onderscheid tussen publiek en privaat. Een onderliggende factor, het al dan niet deviante karakter van het kansspel, maakt een meer verfijnd beeld mogelijk.

## § 5.5 Conclusie

De in het vorige hoofdstuk beschreven komst van het institutionele gokken in *ridotti* dient te worden afgezet tegen de komst van het publieke gokken in de *enfes* en *hells*, die in Parijs en Londen zijn opgekomen. Dit zijn exact dezelfde steden waarvan Sennett het ontstaan en functioneren van de publieke ruimte zou situeren. Het publieke gokken werd daarbij gestimuleerd door dezelfde ontwikkelingen die een publieke ruimte mogelijk hebben gemaakt. Door deze relatie te bestuderen hebben we belangrijke elementen weten te halen uit deze ontwikkelingen die opmerkelijk genoeg onbesproken bleven in de roman van Sennett over het Palais Royal, destijds het grootste casino van de wereld. Zo heeft de secularisering een belangrijke bijdrage geleverd aan de focus op het gedrag van de gokker in plaats van al het gokken te kwalificeren als zonde. Ook is het verval van ideeën over een natuurlijke rangorde en de bijbehorende statussymbolen en geldbedragen, waardoor er een plotselinge economische onrust en herindeling ontstond, belangrijk geweest voor de populariteit van het kansspel, de toegankelijkheid van het kansspel en de manier waarop het kansspel gespeeld zou worden in de 18<sup>e</sup> eeuw. Vanwege de historisch gezien unieke positie als gedraging met voor en nadelen, is het participeren aan kansspelen in de 18<sup>e</sup> eeuw als publiek gedrag te kenmerken.

Een belangrijk element voor het verkrijgen van een status als gedraging is de acceptatie van het rollenspel dat benodigd is. Negatief geformuleerd was er geen oordeel betreffende de essentie van de speler als deviant, welke ook in het vorige hoofdstuk is beschreven. Specifiek leerzaam is daarbij de positie van de volgens Sennett zo private club, waar de primaire bezigheid wederom het kansspel blijkt te zijn. Dit historische gegeven laat zien dat we devianten niet kunnen reduceren tot 'uitgestoten slachtoffers' of juist 'bewuste *Einzelgänger*'. Het uitsluiten/afzonderen van deze groeperingen moet worden gezien als een resultaat van opvattingen over het kansspel die door individuen in beide groeperingen als 'voordeel' kunnen worden beschouwd, maar die lang niet altijd het publieke gehalte ten goede komen. Zo heeft het deviante kansspel in de illegale club uit Londen bepaald geen stimulerende werking gehad op het publiek gedrag. Deze ontwikkeling kan begrepen worden door het bestuderen van de opvattingen van de vroege moralisten, die zich voor het eerst niet zouden richten op het kansspel als zondig, maar daarentegen spraken van kansspel als gedrag. Echter, een eeuw later zou dit gedachtegoed omslaan. Men ging het kansspel beschouwen als iets wat alleen een dom persoon zou doen. Deze belangrijke verandering is niet noodzakelijkerwijs een ontwikkeling van goed naar kwaad. Integendeel, juist door het gebruik van dergelijke romantische concepten is men meer mensen als mogelijke spelers gaan beschouwen, aldus Sennett. Tegenwoordig is de identiteit van de spelers echter zo belangrijk dat men het belang van het spel vergeten is.

## Hoofdstuk 6: Na de 18<sup>e</sup> eeuw

Sennett (1974) stelt op pagina 27 van *The Fall of Public Man* het volgende: ‘*The 19th Century is not yet over.*’ Hiermee bedoelt hij dat de wijzigingen die van 1800 tot 1900 hebben plaatsgevonden, een stempel op ons hedendaagse handelen hebben gedrukt. De ontwikkelingen in de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw, die in dit hoofdstuk worden besproken, hebben volgens Sennett wat betreft de publieke ruimte dus zeer veel actualiteitswaarde. Bij de bespreking van deze periode wordt eerst ingegaan op globale aspecten van onze moderne visie op kansspelen. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de privatiserende krachten die achter deze mechanismen schuilen. Daarna worden enkele voorbeelden van gevolgen van deze privatiserende krachten binnen de kansspelwereld uitgewerkt. Tot slot vindt er een discussie plaats over de mogelijke manieren om ons aan de privatiserende krachten te onttrekken.

### § 6.1 Een persoonlijke ontwikkeling

De perspectiefwisseling van het gedrag naar de persoon die gedraagt, welke in het vorige hoofdstuk is beschreven, vormt belangrijke basiskennis wanneer men wil begrijpen hoe de speler langzaam is getransformeerd naar de ziekelijke gokker in de 19<sup>e</sup> eeuw, gevolgd door de criminalisering van de gokverslaafde in de 20<sup>e</sup> eeuw. We zullen zien dat ook hier weer duidelijke parallellen te vinden zijn met de lijnen in het werk van Sennett. Sennett zou in *The Fall of Public Man* echter niet specifiek de 20<sup>e</sup> eeuw bespreken, waarschijnlijk omdat de periode nog gaande was toen hij zijn boek schreef.<sup>87</sup> De afwezigheid van een 20<sup>e</sup>-eeuws hoofdstuk zou ook kunnen betekenen dat hij de shift in de 19<sup>e</sup> eeuw simpelweg in een veel grotere mate tekenend achtte voor de samenleving waar hij destijds over sprak dan de ontwikkelingen in de 20<sup>e</sup> eeuw. Wellicht dat een onze bespreking van de kansspelthe-matiek ook hier weer een verfijning in kan brengen.

#### § 6.1.1 Van dom persoon naar zieke

In de 19<sup>e</sup> eeuw daalde het Europese aanbod van legale, commerciële kansspelen. De daling had deels te maken met de houding van de overheid, die gedurende deze periode een reeks van strenge maatregelen tegen het kansspelen nam. Deze maatregelen waren echter zeer selectief; verwacht werd dat ‘de rijken’ een sociaaleconomisch vangnet hadden en daarbij zichzelf wel konden bijsturen, terwijl ‘het gewone volk’ tegen zichzelf beschermd moest worden (Plumb, 1950, p. 23). Hier zien we een duidelijke parallel met het eerdere onderscheid tussen de verschillende *hells*.<sup>88</sup> Ferentzy (2013, p. 53) noemt in dit verband Flavin (2003), die tot eenzelfde inzicht in zijn boek *Gambling in the nineteenth-century novel* komt: het gokken van de middenklasse werd problematischer geacht dan het gokken van de aristocratie (p. 176-177). Ondanks de genoemde daling van het commerciële aanbod werd het gokken geportretteerd als een veel vaker voorkomend en ernstiger probleem dan in de 18<sup>e</sup> eeuw, als ware het een virus dat om zich heen greep. Bernard (2002) en Ferentzy (2013) gebruiken beiden de volgende veelzeggende quotes uit het einde van de 19<sup>e</sup> eeuw:

*“[...] and the habit grows until a desperate mania, or a horrible insanity, robs character of purpose, piety, and purity, and brings the end of a blasted life.”* (Breedon, 1899, p. 456)

---

<sup>87</sup> Hierbij zou men kunnen verwijzen naar enige trouw van Sennett aan Hegels beroemde passage over de uil van Minerva; deze ‘begint met de aanbreekende schemering aan haar vlucht’ (Hegel, 1821, p. 9). Men kan geen ontwikkelingen duiden als men er zelf een onderdeel van is.

<sup>88</sup> Tekenend is dan ook dat men zich in deze periode ging richten op de vrouw als zielig slachtoffer van het kansspel, die beschermd moest worden tegen de kwade krachten van het kansspel (Rowntree, 1905).

*“Gambling is a disease [...] when it is inoculated into the system of the child, the gambling germ grows and grows until when that child reaches the age of twenty-five, he loses his sense of right and justice and expands his sense of greed.”* (Stough, 1912, p. 99-100).

Het kansspel vergelijken met een ziekte deed men ook al in de 17<sup>e</sup> en 18<sup>e</sup> eeuw (Warner, 1994). Ferentzy (2001) wijst ons echter op een belangrijk verschil met de 19<sup>e</sup>-eeuwse metafoor van ziekte. In de teksten uit de 17<sup>e</sup> en 18<sup>e</sup> eeuw vergelijkt men niet alleen kansspelen met ziekte, maar ook vloeken en incest.<sup>89</sup> Pas vanaf 1800 wordt kansspelverslaving een specifiek medisch onderwerp (Ferentzy, 2013, p. 152). In Sennetts termen zouden we kunnen stellen dat men in de 19<sup>e</sup> eeuw begon te duiden op een persoonlijke verslavingsrelatie in plaats van onpersoonlijke gedragingen of zonden. Binnen deze transitie van zondaar/dommerik naar zieke zitten interessante bijzonderheden. Zo concludeert Collins (1996) dat het problematische gokken in het begin van de 19<sup>e</sup> eeuw nog vooral als een sociaal probleem wordt gedefinieerd, hoewel het medisch begrippenkader al wel gebruikt werd. Degene die veel gokt werd dus niet zozeer als ziek beschouwd, maar wel ontstaat het idee dat het vele gokken aanleiding kan zijn tot allerlei ziektes met depressie als meest waarschijnlijke. Later zou dit beeld verschuiven naar het kansspel als een autonome, en daarmee mysterieuze ziekte. De vergelijking met alcoholisme, dat nog eerder dan gokken als een ziekte werd beschouwd, heeft hier waarschijnlijk een zeer grote rol bij gespeeld (Ferentzy, 2013, p. 63). De relatie tussen alcohol en kansspel roept de vraag op of het kansspel wellicht geleid heeft tot eenzelfde proces als waar Sennett het alcoholgebruik uit die periode voor verantwoordelijk stelt.

Het stereotype beeld van iemand die alleen aan de bar zat en waarvan geaccepteerd werd dat men hem of haar met rust diende te laten, is volgens Sennett in 1840 ontstaan. Dit beeld verschilt sterk van het beeld van de ‘gezellige drinker’, waarbij arbeiders in staat waren zich te beklagen over de werkomstandigheden, onder het mom van ‘een drankje doen’. Later, toen het idee van het *self* ook de pub had bereikt, zou de alcohol juist bijdragen aan de stilte; iedereen werd geacht zich op zijn of haar drankje te richten. Wanneer de casino’s eenzelfde ontwikkeling doormaken als de pubs zou dat betekenen dat de eerst zo publieke gebruiken in 1840 via het narcisme tot stille casino’s leidden. Onderstaande bron doet een dergelijke verandering in het publieke spel vermoeden, exact in de periode waarmee Sennett zijn publieke domein zou laten uithollen:

*“Although the palmy days of public gambling were over, there were several private, very private, establishments at which the interesting games of roulette and French hazard were nightly played, and where the stakes varied from a five-pound note to a humble half-crown. Money was lost and won without display of excitement: I never saw anything approaching a “scene” in a London gaming-house. The greatest excitement was once, when about 2 AM., in the middle of play, after a sharp whistle outside which caused the croupiers at once to cut and clear away the strings dividing the table, and to cover it with a white cloth, swallowing, as some said, the dice - at all events, instantly hiding them - we heard a tremendous crash below, and found the police were breaking down the iron door with sledgehammers.”* (Yates, 1884, hoofdstuk over de periode 1847-1852).

Het deviante karakter maakte dat er in deze periodes minder publiek werd gegokt dan in de vorige periodes, waar de overheid coulanter was. Sennett zou stellen dat er grote belangen zaten achter het bestempelen van handelingen als drinken als deviant voor de gevestigde orde. Het strafbaar maken

---

<sup>89</sup> Hierbij moeten we uiteraard niet vergeten dat ook aan dergelijke symbolische uitingen veel waarde kan worden ontleend; denk hierbij aan het holistische model van de stad als lichaam in Venetië.

zorgde er immers voor dat de discussie stilviel en men het bestaande gezag kon laten voortduren zonder kritische reflectie. Hierdoor vormde de alcohol voor de staat geen gevaar meer, en droeg het zelfs bij aan de passivering van de samenleving (1974, p. 214-217). Exact dit punt zou Devereux niet aanhalen, maar de gelijkenis is er zeker: het deviante kansspel zou dan paradoxaal genoeg haar stagnerende functionaliteit ontlenen uit het feit dat het deviant is.<sup>90</sup>

### § 6.1.2 Van zieke naar crimineel

Zoals gezegd gaat Sennett in werken over de stad niet diep in op ontwikkelingen uit de 20<sup>e</sup> eeuw rondom de publieke ruimte.<sup>91</sup> Door zijn fixatie op de 19<sup>e</sup> eeuw mist hij enkele zeer relevante gebeurtenissen, die zijn opgemerkt door Ferentzy (2013). Ferentzy is met zijn historische studie naar *problem gambling* in de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw een belangrijke inspiratiebron geweest voor dit laatste deel van de scriptie. Toch is de insteek radicaal anders: waar Ferentzy uiteindelijk bij een zo correct mogelijke, universele duiding van de gokverslaafde probeert te komen, zal ik de ontwikkeling van het denken in dergelijke termen in een bredere context trachten te verklaren.

Ferentzy start zijn bespreking van de ontwikkeling in opvattingen over gokverslaving door een vergelijking te maken met drugsverslaving. De junkie is vandaag de dag niet alleen, net als de 19<sup>e</sup>-eeuwse alcoholist, verslaafd, ook is bekend dat hij of zij liegt om zijn of haar verslaving te voeden en te verbergen. Dit beeld heeft volgens Ferentzy niet zozeer te maken met een andere aard van deze verslaving, alsof heroïne of wiet je meer leugenachtig maken dan alcohol, maar veeleer met het deviante karakter van de drugs: het was en is simpelweg verboden in veel landen om drugs te gebruiken. Verslaafden werden en worden daarmee veelal automatisch leugenaars indien ze hun verslaving niet op willen of kunnen geven (2013, p. 85).<sup>92</sup> Deze relatie tussen de leugen en de verslaafde is zo interessant omdat zij bij uitstek een *privaat* oordeel vormt over *persoonlijkheid* in plaats van *gedrag*:

*"[...] the mental aspects of the disease [is treated] as extreme self-referential: addicts who may retain enough virtue, say, not to bear false witness against others would still be prone to lying about their own misdeeds [...]. We are left with a very "private" disease due as well to the emerging culture of privacy and the fact that addicts were more prone to lie about use once such use became unacceptable. [...] Addiction shifted from a learned condition (a pathological impression) to a flawed personality (psychopathic personality)." (Ferentzy, 2013, p. 90 & 95).<sup>93</sup>*

In de volgende paragrafen wordt dieper ingegaan op de vraag hoe deze omschakelingen naar persoonlijkheden zijn ontstaan.

---

<sup>90</sup> Het is verleidelijk om de populariteit van stille kaartspelen of gokautomaten hier aan te halen, maar deze hadden hun hoogtijdagen respectievelijk voor en (vanzelfsprekend) na 1840. Ook heb ik behalve bovenstaand citaat geen bronnen aangetroffen die erop wijzen dat er rond dit jaartal een significante stilte heerste in casino-achtige omgevingen. Aan deze conclusie is dus zeker enige voorzichtigheid gebonden. Verder onderzoek wordt aanbevolen.

<sup>91</sup> Al zou het kunnen dat hij dit alsnog in zijn nog te publiceren derde deel uit zijn *homo faber* reeks gaat doen. Het spreekt voor zich dat hij in zijn tussenliggende roman over de 18<sup>e</sup> eeuw (1980) evenmin ingaat op het moderne stadsleven.

<sup>92</sup> Uiteraard maakt deze kritische verklaring geen deel uit van het standaardpakket waarmee de junkie geanalyseerd wordt door burgers en politici.

<sup>93</sup> Zoals bij veel van de gebruikte kansspelliteratuur, is het ook hier weer opmerkelijk dat Sennett niet genoemd wordt gezien de kenmerkende rol voor de toenemende privatisering bij de ontwikkeling van het beeld van het kansspel en haar spelers.

## § 6.2 Het echte zelf

Bovenstaande ontwikkelingen zijn onbegrijpelijk wanneer men geen kennis heeft van de intrede van de psychoanalyse, welke een enorme invloed op het hedendaagse denken over verslaving heeft gehad. De effecten van dit gedachtegoed, die gerelateerd worden aan het gedachtegoed van Sennett, zullen we vinden in handboeken die professionals tegenwoordig gebruiken om verslaafde patiënten te behandelen. Alternatieve perspectieven van Dostojevski en Goffman zullen vervolgens centraal staan.

### § 6.2.1 De psychoanalyse

Een belangrijke stap in het denken over verslaving wordt gezet in de late 19<sup>e</sup>, begin 20<sup>e</sup> eeuw, wanneer het idee van het onbewuste een grote rol gaat spelen (Ferentzy, 2013, p. 58). De psychoanalyse wordt de seculiere rechtvaardiging voor het idee van controle over het zelf (Lears, 2003, p. 246). Toch is deze rechtvaardiging niet gelijk aan de christelijke variant, in de zin dat er in al die jaren dat de christelijke veroordeling gold, er geen ware *moral panics* ontstonden. Ferentzy concludeert na een uitgebreide studie van 19<sup>e</sup>-eeuwse gokverslavingswaarschuwingen dat dit te maken heeft met het onbegrijpelijke karakter van de gedragsstoornis in vergelijking met de 17<sup>e</sup>-eeuwse zonde (2013, p. 55-57). Dit is een waardevol inzicht wat we later als mystificatie zullen duiden. Ik zou daaraan willen toevoegen dat de stoornis als concept letterlijk een stuk eenvoudiger is dan de 18<sup>e</sup>-eeuwse dommigheid. Iemand heeft immers wel een stoornis of niet. Hierbij wordt de verslaving niet als een op zichzelf staande aandoening gezien, maar als een symptoom van een onderliggende persoonlijkheidsstoornis. Het door Freud geïnspireerde model (ook wel bekend als een symptomatisch model) zal dan ook niet snel spreken van 'verslaving'. Er is immers altijd een onderliggende oorzaak te vinden is, die zich 'fixeert'. Dit zorgt voor een gebrek aan een gradueel onderscheid, iets wat hiervoor wel mogelijk was: een persoon kan een beetje dom of wellicht zelfs een beetje gek zijn, maar geen enkel persoon heeft 'een beetje een stoornis' en is daarom 'een beetje verslaafd of gefixeerd'. Nu de gokverslaving is opgenomen als daadwerkelijke stoornis in de DSM 5 (zie § 1.3) is iedere verslaving tot een zeer persoonlijke fixatie geworden. De uitwerking van een dergelijke methodologie laat zich het beste zien door het werk van de onbetwiste vader van de psychoanalyse, Sigmund Freud (1856-1939) te bestuderen. Ik maak daarbij dankbaar gebruik van een eerdere vergelijking van Kingma (2002, p. 67-86). Niet geheel toevallig heeft juist Freud een analyse geschreven over diegene die wellicht als de 'vader van de kansspel literatuur' kan worden beschouwd, Fjodor Dostojevski (1821-1881).

In 1928 schrijft Freud een essay genaamd *Dostojevski and Parricide*, waarin Freud Dostojevskis gedrag duidt als een vervanging van zijn wil tot masturbatie.<sup>94</sup> Aan Dostojevskis rechtvaardigingen in zijn deels autobiografische werk *De Speler* hecht Freud bijzonder weinig waarde: dit zijn volgens hem slechts excuses voor een veel diepere drift die zich, uiteraard, in Dostojevskis jeugd heeft genesteld. Bergler, een trouwe student van Freud, zou eraan toevoegen dat Dostojevski helemaal niet wil winnen, en dat deze wens uiteindelijk een deel wordt van de identiteit van de gokker. De titel van Berglers derde hoofdstuk is tekenend: *Where Logic Ends, The Unconscious Takes Over* (1957, p. 15). Met de acceptatie van deze gedachtegang valt er geen waarde meer te halen uit verklaringen van het gedrag van een gefixeerd persoon als Dostojevski zelf, behalve dan op het gebied van freudiaanse

---

<sup>94</sup> Bergler (1958) zou later met andere verklaringen komen uit de psychoanalyse, waaronder anale regressie, kinderlijke megalomanie, psychisch masochisme enz.

versprekingen, droomduidingen en alles wat onder *vertonen* valt (zie § 3.2.3 & 3.3.3).<sup>95</sup> Zo bekeken is Berglers methode wellicht de meest effectieve wijze om een bepaalde groep mensen structureel de weg naar het publieke leven te ontzeggen, hetgeen een citaat van een zeer populaire behandelinstelling ook doet vermoeden:

*“The sick, self-seeking, self-centred, and self-enclosed world of the addict hardly qualifies as a way of [public?] life”* (World Service Office, 1976, p. 2).<sup>96</sup>

De ontwikkeling van onze omgang met het concept ‘verslaving’ lijkt gericht te zijn op het steeds verder privatiseren van bepaalde groepen mensen door ze uit de publieke ruimte te houden. Om te zien waarom de stoornis zich daar extreem goed voor leent biedt Sennetts boek een zeer relevant inzicht. Sennett (1974) beschrijft dat de impuls van winkeliers om winst te maken in combinatie met de unificatie van de producten zorgde voor een mystificatie van het product, iets wat Marx *Warenfetisch* zou noemen (1867). De stoornis vormt letterlijk een eenvoudig product, daar allerlei gedragingen worden gevat onder een beperkt aantal noemers. Door deze schijnbare eenvoud kan het onderscheid tussen wel of geen stoornis tot mystificatie leiden, hetgeen versterkt wordt doordat dit onderscheid alleen gemaakt worden door professionals. De vraag of er vandaag de dag sprake is van een vergelijkbare ‘stoornisfetisch’ zou verder onderzocht kunnen worden.

### § 6.2.2 Selfishness

Uit het bovenstaande komt duidelijk het beeld naar voren van de gokker als een deviant persoon. De gokker dient te weten dat winst geen optie is, waardoor het gokken alleen kan worden verklaard door een irrationele drift. Net als in de vorige casussen zien we ook vandaag de dag het mechanisme ontstaan wat Sennett zo minutieus in *Flesh and Stone* (1994) beschrijft. De speler internaliseert het stigma en draagt daarmee, net als degenen die stigmatiseren, bij aan een samenleving waarbij de publieke rol van een selecte groep mensen, de verslaafden, per definitie om zeep wordt geholpen (p. 222-241).

Eenmaal ‘genezen’ vinden veel verslaafden zichzelf voornamelijk egoïstisch, zo blijkt uit een citaat uit het *AA Big Book* (AA: Alcoholic Anonymus):

*“Selfishness – self-centeredness! That, we think, is the root of our troubles... the alcoholic is an extreme example of self-will run riot. [...] We alcoholics are undisciplined. So we let God discipline us.”* (2001, p. 62 & 88).

Genezen stond in de bovenstaande zin tussen aanhalingstekens, daar tegenwoordig velen volledig genezen van een verslaving voor onmogelijk houden. Hierdoor is een verslaafde voor eeuwig gok- of alcoholverslaafd. Rationele overwegingen op dit gebied wordt verslaafden ontzegd: wanneer men alcoholverslaafd is mag men nooit meer drinken, wanneer men gokverslaafd is nooit meer spelen. Sterker nog, juist in de rationalisering ligt het gevaar, aldus de therapeut, omdat daar de uitzondering op de gouden regel loert. De acceptatie van een dergelijke gouden regel, een regel die én een belangrijk deel van de bevolking per definitie uitsluit én ervoor zorgt dat er niet gediscussieerd kan worden over de inhoud van deze, staat haaks op het publieke karakter van het kansspel. Het is een regel die niet publiekelijk ter discussie staat, één waarvan iedereen dient te respecteren dat het een

---

<sup>95</sup> Uit het onderzoek van Kingma blijkt ook dat Freud zich louter baseerde op een dagboek van Dostojevski's vrouw en een verhaal van Stefan Zweig, een goede vriend van Freud (2002, p. 69).

<sup>96</sup> Beide citaten zijn geselecteerd uit de tekst van Ferentzy (2013, p. 90).

deel van iemands persoonlijkheid(sstoornis) is. Dit geldt ook voor de sociale omgang met ex-verslaafden. Nakken (1988, p. 10-15) maakt een onderscheid tussen *'natural/normal relationships'*, waarbij opvallend christelijke normen centraal staan, en *'addictive relationships'*. De natuurlijke relaties heeft men met familie, vrienden, God en 'jezelf', terwijl de andere illusies zijn, uitingen van 'vals bewustzijn', iets waar met name (ex-)verslaafden zich schuldig aan maken. Deze ex-verslaafden zullen dus een eeuwig risico vormen omdat zij zich al eens hebben blootgesteld aan het onnatuurlijke.

In het licht van het bovenstaande is het interessant om de brieven van Dostojevski te beschouwen. Deze geven een interessante indruk van zijn eigen visie op zijn kansspelverslaving. In de tijd van Dostojevski gold het schrikbeeld van verslaving in mindere mate. Kingma (2002, p. 70) citeert:

*"Ik zeg dat ik het geheim ken waarmee je niet verliest maar wint (...) [het] bestaat hierin, dat men zich elk ogenblik, in alle fasen van het spel moet kunnen beheersen, en niet opgewonden raken."* (1976 [1863], p. 169).

Kingma merkt op dat het deze Dostojevski alleen om het puur instrumentele doel van het kansspel te doen is, namelijk winst maken.<sup>97</sup> Voor dergelijke rationele doelstellingen is echter geen plaats binnen het kader van psychologen als Freud en Bergler, hoogstens als rationalisatie achteraf. Freud ziet het gokken als een bezigheid die per definitie verlies oplevert, en wat spelers dus spelen vanwege een bepaalde irrationele driftstructuur. Plezier beleeft Dostojevski echter niet van het spel, aldus Kingma (2002, p. 71). Deze classificering zou ikzelf als iets te voorbarig willen kwalificeren, het één zal samen zijn gegaan met het ander. Daarnaast zal ik betogen dat juist Dostojevski de noodzaak inzag van het beschouwen van meerdere perspectieven. Los van de classificering van Kingma is de instrumentali-teit waarmee Dostojevski en ('zijn') Alexis, de fictieve hoofdpersoon uit het boek *De Speler*, het spel benaderen, zeker moeilijk te rijmen met het gedachtegoed van Bergler en Freud. De fictieve Alexis lijkt zich bewust af te zetten tegen het idee dat deze instrumentaliteit een kenmerk van de armen is. De positie van Alexis is daarmee volgens Kingma een tussenpositie:

*"[Alexis] overziet zowel de elite (met antipathie) als het volk (met sympathie) vanuit een derde, door hemzelf ingenomen tussenpositie. In die positie identificeert hij zich met het gewone volk maar staat hij niet onverschillig tegenover de elite. Het kansspel verschijnt als een sociale arena, een ontmoetingsplaats voor hoog en laag. (2002, p. 74)"*

Tot nu toe zouden het leven van de fictiefiguur Alexis en van de schepper Dostojevski wat betreft kansspelen redelijk gelijk kunnen zijn. Maar waar Alexis uiteindelijk zichzelf te gronde richt, of dat in ieder geval aannemelijk maakt gezien zijn laatste uitspraken (1957 [1866], p. 203), stopt Dostojevski op een gegeven moment met het kansspel. Ook deze mogelijkheid lijkt binnen het freudiaanse perspectief lastig. Het is immers de veelal professionele ander, zoals een psychoanalyticus, die de stoornis moet duiden alvorens het gedrag gewijzigd kan worden.

De hedendaagse reductie van het publieke karakter van het spel komt niet alleen voort uit het buitensluiten van mensen. Dit gold waarschijnlijk ook voor het beleid van een koffiehuis zoals beschreven door Sennett.<sup>98</sup> Het is het definitieve karakter van de uitsluiting, de onmogelijkheid voor de actor om daar iets aan te veranderen, en bovenal de acceptatie van deze regels. Dit laatste is zo 'belang'

---

<sup>97</sup> Overigens was dit niet de enige beroemde schrijver die zo instrumenteel speelde, zie bijvoorbeeld Multatuli (1982 [1960]).

<sup>98</sup> Zie § 5.4.2.



rijk daar deze regels niet alleen door psychologen, die het stempel 'verslaafden uitdelen' worden geaccepteerd. Ook degenen die zijn bestempeld als 'verslaafden' en degenen die tot 'niet-verslaafden' zijn verworpen, accepteren deze gouden regel en brengen daarmee het publieke karakter van het kansspel in gevaar. Het tegenovergestelde, het kansspel beschouwen als een mogelijk winstgevend handeling waaraan iedereen altijd mag meedoen, lijkt eveneens een mythe te zijn. Niet omdat het onmogelijk is om winst te maken, maar omdat de roman van Dostojevski ons leert dat een te veel aan instrumentaliteit iemand als Alexis eveneens laat fixeren op één essentie van zijn persoonlijkheid. De productiviteit van het streven naar een 'tussenpositie' die volgens Kingma door Dostojevski verdedigd wordt, kunnen we tevens vinden in het al eerder besproken werk van Goffman.<sup>99</sup>

### § 6.2.3 Goffmans 'self'

Zoals we reeds in § 2.2 aangaven, lijkt Goffman in zijn theoretisch kader niet over 'verslaafden' te kunnen spreken. In plaats daarvan heeft hij het over een punt van 'fatefulness', het punt waarop men zich letterlijk verliest in een rol. De redenen voor de fixatie of de gevolgen van deze zijn voor dit hoofdstuk minder relevant.<sup>100</sup> Het gaat primair om het punt waarop men niet meer in staat is te wisselen van rol en zijn of haar publieke rol niet meer kan handhaven, zouden we met Sennett kunnen stellen. Voor Goffman is er, net zoals voor zijn leermeester Herbert Mead, geen 'zelf' dat los van de verschillende sociale contexten gezien kan worden. Er zijn meerdere 'selves', en wanneer iemand zichzelf reduceert tot 'verslaafde' lijkt dit in strijd te zijn met de vele mogelijkheden die hij of zij heeft om zichzelf te realiseren in het ritueel, zoals we dat ook al in de studie van Geertz (1972) zagen.

Sennett is zelf niet bijzonder positief over Goffman in zijn bespreking van deze veelzijdige auteur. Hij stelt op pagina's 35-36 van *The Fall of Public Man* dat Goffman voortdurend situaties schetst waarbij er geen ruimte is voor een daadwerkelijke ervaring van de scène. Goffmans acteurs zijn volgens Sennett niet meer dan ongevoelige acteurs die naar een bepaalde rust streven. Deze classificering is, zeker wat betreft Goffmans analyse van het kansspel, onjuist. In deze wellicht relatief onbekende tekst weidt Goffman (1967) juist uit over het emotionele plezier dat men kan beleven aan het deviante gedrag.<sup>101</sup> Wel terecht is de kritiek op de gemiste historische dimensie in het werk van Goffman (1974, p. 36).<sup>102</sup> Dit gemis leidt er bijvoorbeeld toe dat Goffman zich tot een zeer masculiene speluitleg beperkt.<sup>103</sup> Deze studie kan in die zin worden beschouwd als een aanvulling op die van Goffman.

Goffmans theoretisch kader biedt ruimte voor meer dan één perspectief op kansspelen. Het is verleidelijk om het psychoanalytische perspectief van bepaald gedrag als fixatie van een stoornis (of recentelijk: als een op zichzelf staande stoornis) op te nemen in het dynamische van Goffman, als ware het één visie onder de vele. Mede dankzij Sennett is echter duidelijk geworden dat juist dit beeld de andere noodzakelijkerwijs domineert door haar narcistische aanspraak op het 'echte self'. Dit zou moeten worden voorkomen, om zo de productiviteit en motivatie van meerdere 'selves' open te laten.

---

<sup>99</sup> Feitelijk betoogt Dostojevski niet zozeer een tussenpositie, maar veeleer een kritische positie om te voorkomen dat men opgaat in een één-voudig perspectief. Met oog op het dilemma van de speler is de benaming 'tussenpositie' echter beeldend.

<sup>100</sup> Kingma (2002) maakt een tweedeling in spelen voor het (verzelfstandigde) plezier en spelen voor de (instrumentele) winst, wellicht dat er nog andere redenen zijn om te spelen.

<sup>101</sup> Iets waar hij binnen de criminologie naar mijn weten nog onvoldoende voor geroemd wordt (zie § 2.3.1).

<sup>102</sup> Het is frappant dat de historische kritiek op Goffman voor een belangrijk deel overeenstemt met het werk wat Foucault destijds schreef, hoewel beiden nog niet samenwerkten en vermoedelijk nog niet elkaars werk kenden.

<sup>103</sup> Zie § 2.3.2.

De mogelijkheden voor het publieke gedrag die zo ontstaan, zouden ook het belangrijkste, hedendaagse kritiekpunt op het beeld van de speler van Goffman weerleggen; dat deze niet in staat zou zijn het bestaan van de ‘wezenloze, verslaafde gokker’ te verklaren.<sup>104</sup> Boven alles zou de dialoog mogelijk een einde maken aan het zeer private karakter van deze ‘wezenloze gokker’, wat eigenlijk een foute benaming is omdat deze vast zit in één specifiek soort wezen: het zo dominante private. Het lijkt mij dan ook beter om vanaf nu te spreken over een ‘private speler’, of een speler die zich bevindt in het ‘private stadium’ van zijn deviante carrière.<sup>105</sup>

## § 6.3 Essentie in het debat

In het eerste deel van deze paragraaf worden twee hedendaagse symptomen van de hierboven besproken problematiek weergegeven. In beide gevallen zal de relatie tussen deze problematiek en het werk van Sennett centraal staan. Vervolgens wordt een aanzet gedaan om de verloren publieke ruimte vorm te geven in de hedendaagse maatschappij, en meer specifiek welke rol het kansspel hierbij kan betekenen.

### § 6.3.1 Een persoonlijke taxatie

Zoals de lezer wellicht is opgevallen wordt in de titels van de paragrafen uit dit zesde hoofdstuk niet gesproken over ‘ziekte’ of ‘verslaving’, maar over ‘zieke’ en ‘crimineel’. Dit typerende effect van de hierboven beschreven *persoonlijke* invloed is ook terug te vinden in de moraliserende literatuur die vandaag de dag circuleert. Er bestaat een ongelofelijke hoeveelheid literatuur die minutieus tracht vast te leggen wie er nu precies verslaafd zijn of een stoornis hebben. In plaats van mensen te betrekken bij het kansspel, en er een publieke gelegenheid van te maken, wordt voornamelijk gekeken naar wie men dient uit te sluiten.<sup>106</sup> Dit verslavingsdebat krijgt een steeds centralere plek waardoor het betoog wat de vroege moralisten (zie § 5.3.1) hielden, onherkenbaar versmald is. Deze uitsluiting hangt naar mijn mening sterk samen met het vervormen van de kansrekening tot hét beleidsapparaat van vandaag de dag. Daarmee is één van de belangrijkste krachten achter de publieke ruimte verworpen tot een reden waarom deze niet meer functioneert; de zogenaamde risicotaxatie.

In de vorige paragrafen is aangetoond dat de kansrekening het mogelijk maakte om bepaalde gedragingen als dom (/slecht voor je kansen) te kwalificeren. De afstand die men met de kansrekening creëert tot het *self* door niet langer te spreken van een zonde of een door god gestuurd onheil maar in plaats daarvan te spreken over een bepaald dom *gedrag*, geeft de speler de reflexieve en instrumentele identiteit zoals Sennett die aan Goffman ontleent. Het op het *self* projecteren van de gedragingen die voorheen als ‘dom gedrag’ geduid werden, vindt men vandaag de dag terug in de risicotaxatie. Met dit instrument kan men van een individueel persoon vaststellen wat de kans is dat deze de fout in gaat op basis van verschillende persoonskenmerken. Er zijn inmiddels enkele kritische geluiden opgekomen tegen deze methodologie. Zo zouden dergelijke methodes veel te grof zijn om

---

<sup>104</sup> Ibid.

<sup>105</sup> Een alternatief perspectief bieden Keane (2005) en Berlant (1998). Zij merken op dat we de gedragingen die we nu als verslaving typeren wellicht eerder moeten beschouwen als al dan niet verregaande uitingen van *intimiteit*. Deze terminologie maakt het romantische onderscheid dat voorheen zo zwart-wit was (verslaafd of niet) veel dynamischer. Hiermee biedt het perspectief ook een mogelijke oplossing voor de passiviteit die voortkomt uit de publieke romantische idealen die Sennett noemt. De notie van publieke intimiteit zou wellicht een belangrijk alternatief kunnen vormen voor de zo private verslaving.

<sup>106</sup> Opvallend is ook de naam van het eerste grootschalige onderzoek naar ‘aard en omvang van de kansspel-problematiek’ in Nederland: ‘*Verslingerd aan meer dan een spel*’, wat duidt op een zeer eenzijdig beeld van het kansspel.

op individueel niveau uitspraken te doen.<sup>107</sup> Door te spreken over ‘kans’ in plaats van causale relaties, wordt de methode echter beschermd tegen alle mogelijke vormen van kritiek. De risicotaxatie spreekt immers louter over gemiddelden, die gekoppeld worden aan personen. Deze zeer subtiele fixatie op persoonlijkheid via het begrip van kansen kan direct worden gekoppeld aan het gedachtegoed van Sennett. De risicotaxatie creëert namelijk een nieuwe ‘natuurlijke’ orde, gebaseerd op uitkomsten van vaak zeer complexe berekeningen. De kansberekening is daarmee, net als het door Sennett beschreven ideaal dat men dient te leren van de publieke ruimte, te beschouwen als een oorzaak, maar ook als de ondergang van de publieke ruimte.

Een andere recente ontwikkeling die gerelateerd kan worden aan het gedachtegoed van Sennett is de toekenning van de door Sennett zo verachte karaktereigenschappen aan instellingen als casino’s. Hierbij spelen twee uitersten de hoofdrol die zijn te vergelijken met wat Sytze Kingma in zijn proefschrift ‘barthesiaanse mythes’ zou noemen; enerzijds het ‘pure spel/schone casino’, waarbij er geen benadeelde partij is, en het ‘malafide spel/casino’, waarbij er geen ruimte is voor onschuldig vermaak (2002, p.62). Het moderne idee van casino’s als instellingen die over een ‘ware aard’ beschikken zou een mogelijke verklaring zijn voor dit opmerkelijke fenomeen. Het kansspel is daarmee ofwel schadelijk/crimineel of niet, hetgeen in beide gevallen een net zo onhaalbaar ideaal is als voor een individu om ‘gewoon zichzelf te zijn’ (1974, p. 323-327 & Kingma, p. 65). De relatie tussen Sennetts gedachtegoed en de gewoonte om karaktereigenschappen toe te kennen aan instituties als casino’s is een zeer interessante ontwikkeling en zou onderwerp kunnen zijn voor verder onderzoek.

Zoals al bij § 5.4.2 gezegd wil Sennett niet terug naar een 18<sup>e</sup>-eeuws scenario. Sennett hecht wel degelijk waarde aan hedendaagse aspecten die dankzij het persoonlijke idee van het ‘self’ tot stand zijn gebracht. Op een vergelijkbare wijze kunnen we stellen dat de labels ‘verslaafde’ en ‘risicospeler’ productief zijn geweest voor sommigen, net zoals de duiding van ‘criminele’ casino’s. De vraag is echter of we deze labels niet een te grote rol laten spelen in de hedendaagse discussie. De historische samenhang tussen de ontwikkeling van het kansspel en de publieke ruimte leert ons dat de huidige omgang met kansspelen een zeer private is. Alvorens naar de discussie te gaan, worden enkele suggesties gedaan uit literatuur om ons te onttrekken aan deze privatisering.

### § 6.3.2 Self en ziel

Sennetts (1974) oplossing voor de door hem geschetste problematiek is de creatie van een moderne publieke ruimte. In voorgaande hoofdstukken is aangetoond dat het kansspel op bepaalde momenten in de geschiedenis als zodanig kon functioneren. In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de opkomst van de huidige privatisering in terminologie een dergelijk initiatief bemoeilijkt; de speler en het casino krijgen al gauw de stempel ‘ziek’ of ‘crimineel’. Een dergelijke bestempeling vernauwt het blikveld ten koste van de historische context. Dit kan niet worden verholpen door uit te gaan van een ideaal middelpunt of een ideale balans waarin kansspelen en de publieke ruimte organisch kunnen functioneren. Het spelconcept van Huizinga, niet voor niets ook genoemd door Sennett (1974, p. 317), is hier wellicht behulpzaam. Het spelconcept kan een mogelijk hulpmiddel zijn voor hen die neigen te denken in termen van ahistorische middelpunten of balansen. Hierbij staat het idee centraal dat perspectieven niet zodanig mogen domineren dat zij het spel tussen verschillende definities onmogelijk maken. Een modern gevaar hierbij is het al besproken perspectief op verslaving als op

---

<sup>107</sup> Zie ook Hart & Cooke (2013).

zichzelf staande stoornis.<sup>108</sup> Het afzweren van bepaalde termen die met name opgekomen zijn in de 18<sup>e</sup> eeuw zal er echter niet toe leiden dat er spontaan publieke ruimten zullen ontstaan. Ook in die zin is de vergelijking met het spel behulpzaam; er zijn regels die behulpzaam kunnen werken, maar diezelfde regels moeten ook gewijzigd kunnen worden. In plaats van eeuwige regels dient men bij de interpretatie van termen als 'identiteit' te begrijpen hoe deze gefabriceerd worden. De hiervoor noodzakelijke houding kan worden vergeleken met de manier waarop Herbert Mead het concept 'self' en Michel Foucault het concept 'ziel' interpreteren. Beiden gebruiken concepten die op het eerste oog niet anders dan essentialistisch gedefinieerd kunnen worden.

Voor Mead, niet voor niets de leermeester van de reeds besproken Erving Goffman, is het *self* per definitie iets wat alleen in de sociale context kan ontstaan, en daarom niet los kan worden gezien van de interactie. Vergelijkbaar met Meads kritiek op het gedachte-experiment van Descartes, zal men, wanneer men spreekt over 'het zelf', in feite alweer een nieuw soort 'self' creëren zonder dat men kan vertrouwen op een eeuwig vaststaande persoonlijkheid.<sup>109</sup> De keuze voor dergelijk taalgebruik is vrij, maar de interpretatie ervan is waar volgens mij een private stap wordt gezet.<sup>110</sup> Een auteur die essentialistische terminologie op een vergelijkbare productieve wijze gebruikt is Foucault, wanneer hij stelt dat zijn onderzoek gaat over 'de geschiedenis van de moderne *ziel* en van een nieuwe rechtsprekende macht'.<sup>111</sup> 'Ziel' wordt hierbij beschouwd als het geheel van denkbeeldige subjectiviteit, dat volledig gefabriceerd is door de hedendaagse, moderne instituties en hun methoden. Het wordt daarmee een zogenaamde *genealogie*, een analyse van het huidige juridische-wetenschappelijke complex waar de straffende macht op steunt. Zowel Meads als Foucaults interpretatie raakt direct de publieke constructie van de terminologie. De manier waarop gekeken is naar het spelconcept, als behulpzaam voor onze houding versus concepten als 'kansspel', 'publieke ruimte', maar wellicht ook tegenover zaken als de al genoemde verslaving,<sup>112</sup> raakt daarmee aan de mogelijke reden voor de geschiktheid van het kansspel als publieke ruimte. In de bijbehorende discussie zal echter altijd rekening moeten worden gehouden met het historische spel waarin dergelijke potentieel gevaarlijke classificaties hun dynamische rol kunnen behouden.

## § 6.4 Nieuwe publieke ruimten/kansspelen

Zoals we hebben gezien zijn publieke sector en kansspel onderling sterk verweven, met hoogtepunten in de door Sennett zo geprezen 18<sup>e</sup> eeuw. Zoals Sennett ons heeft laten zien is de publieke ruimte sinds de 19<sup>e</sup> eeuw steeds verder uitgehouden. Een vraag zou zijn wat de verwevenheid tussen het kansspel en de publieke ruimte precies betekent voor de problematiek die Sennett signaleert; kan men met kansspelen een ruimte weer 'publiek' maken in de moderne stad?

Door, net als Sennett, de oude Grieken en Romeinen te bestuderen middels 'proefboringen' is vastgesteld dat het kansspel in deze tijden een geheel andere betekenis had dan in de onze. Het is dus niet mogelijk om te bepalen dat 'het kansspel' de eeuwige oplossing is voor een bepaalde problematiek. Toch denk ik dat een aantal moderne opvattingen over kansspelen vandaag de dag nog steeds een vergelijkbare rol kunnen spelen als in de 18<sup>e</sup> eeuw wanneer we goed begrijpen wat de transities

---

<sup>108</sup> Wat weer was afgeleid van de freudiaanse fixatie van een onderliggende stoornis (zie § 6.2.1).

<sup>109</sup> Voor een goede beschrijving van de kritiek op Descartes zie Joas & Knöbl, 2004, p. 126-128.

<sup>110</sup> Hierbij verwijs ik graag terug naar de door mij geschetste casus in § 1.3.2; het ging hier niet om het woordgebruik van mijn gesprekspartner, maar om mijn essentialistische interpretatie ervan.

<sup>111</sup> Foucault, 1975, p. 36.

<sup>112</sup> Wellicht dat we in de toekomst toch kunnen spreken van 'een beetje verslaafd' (zie § 6.2.1).

zijn die zowel het kansspel als de publieke ruimte heeft doorgemaakt. Het is hier niet de plaats om deze ontwikkelingen te herhalen, dat gebeurt in het volgende hoofdstuk. Gelet op de in vorige hoofdstukken beschreven veranderingen is het duidelijk geworden dat de fixatie op een 'persoonlijke aanpak' ervoor heeft gezorgd dat denken in deviante beelden het kansspel is gaan domineren. Wanneer we kijken naar het verleden, dan zien we dat het kansspel bij uitstek een ruimte was waar men zijn publieke zelf mocht tonen. Er was dan geen sprake van een vertoning, omdat men op dat moment daadwerkelijk als een speler in het spel werd beschouwd, en niet als iemand die 'in werkelijkheid' voor het geld of voor het plezier gokte. Het idee dat men zich richtte op een bepaalde inzet in plaats van zich af te vragen wat er 'achter deze inzet zat' biedt ook mogelijk alternatieve perspectieven op de manier waarop vandaag de dag omgegaan wordt met de publieke ruimte. De instrumentaliteit die het kansspel heeft doen overleven vormt een vrij cynische les voor de humanistische projecten die volgens Sennett alle kansloos zijn en leiden tot een verdere fragmentatie van de stad. Wanneer men iets wil van een actor, bijvoorbeeld dat deze zich in het publieke domein dient te tonen, dan dient men te beseffen dat deze actor zich verbonden moet voelen met het actorschap. Deze inzet wordt in het moderne perspectief vaak gezien als 'nep' onderdeel, waardoor de kansen voor velen blijven liggen. Het idee van een publiek kansspel biedt dus ook nieuwe mogelijkheden voor opvattingen over de gedragingen die zich binnen het publieke domein zouden moeten voltrekken.

De impact van de zeer recente classificatie van het regelmatig gokken als zelfstandige 'stoornis' zal bovenstaand effect vergroten. Dit is geen pleidooi voor de speler als slachtoffer. Deze heeft immers belang bij een kwalificatie als 'verslaafde', daar hij nu geholpen kan worden met zijn zeer persoonlijk gemaakte problematiek. Ook kunnen veel spelers de publieke aanspraak op hun gedrag van mensen die in de huidige private situatie minder naar het casino gaan missen als kiespijn.<sup>113</sup> Het is echter wel een pleidooi voor een extra dimensie in de discussie over kansspelen; die van het kansspel als mogelijke stimulans, of mogelijk gevaar, voor de publieke ruimte. Het perspectief waarin elke speler automatisch recreatieve- dan wel risicospeler lijkt te zijn, en elk casino wordt gezien als organisatie die wel of niet 'oprecht' rekening houdt met de belangen van de speler, domineert het debat en doet elk ander perspectief oppervlakkig lijken. Dit terwijl juist andere perspectieven op het kansspel mogelijk-kerwijs ook vandaag de dag publieke deuren openen. Het hierboven besproken perspectief van Foucault en Mead kan hierbij worden gerelateerd aan de reden waarom gekozen kan worden voor het kansspel als publieke ruimte. Het interpreteren van termen als *ziel* en *self* op een niet essentialistische wijze, wat Sennett wellicht zou relateren aan een instrumentele houding, is iets waarin spelers van een kansspel zich historisch gezien veel mee bezighielden. Het bewustzijn van een rol, de inzet waarmee zij zichzelf op het spel zetten door los te komen van de mystificatie<sup>114</sup> en de dynamische

---

<sup>113</sup> Dit is relevant wanneer we kijken naar de mogelijkheden die de kansspelautomaat, en veel meer nog het internetgokken bieden om van de gokervaring een zeer private te maken. Hoewel sommige gokkers juist wel tegen 'hun' machine praten, merkt Sennett terecht op dat men geen dialoog kan hebben met een apparaat (1974, p. 283).

<sup>114</sup> Een radicale les die men voor de publieke sector zou kunnen trekken uit de ontwikkeling van kansspelen zou zijn dat om de publieke ruimte te laten floreren, deze ook als inkomstenbron dient te worden beschouwd. Uiteraard zou Huizinga zeggen dat hiermee het natuurlijke spel verziekt wordt. Maar wellicht hoeft de opbrengst niet direct in termen van 'geld' beschouwd te worden. Wat echter wel dient te worden voorkomen is dat de opbrengst zit in het feit dat de 'mensen er iets van leren'. Door de inzet gaan mensen actief participeren, er staat immers wat op het spel. Deze wel heel cynische les combineer ik met een Sennettiaans inzicht: dat de actor geen kunst meer kan bedrijven wanneer alles een uitdrukking wordt van de zo ongrijpbare 'intrinsicke' motivatie (1974, p. 263). Er is dus een heldere *inzet* nodig, die niet door mystificerende psychologie wordt

afspraken bij verschillende spelen hebben hierbij een rol gespeeld. De vraag resteert in welke vorm kansspelen ook vandaag de dag nog een publieke rol kunnen spelen kan hier niet beantwoord worden. Dat deze vraag gesteld dient te worden wanneer men kijkt naar de historische ontwikkeling van zowel het kansspel als de publieke ruimte is echter wel aangetoond.

## § 6.5 Conclusie

Vanaf 1800 wordt kansspelverslaving in toenemende mate een medisch onderwerp. Hoewel het medisch begrippenkader al wel gangbaar was in het begin van de 19<sup>e</sup> eeuw, werd het problematische gokken in beginsel als een sociaal probleem gedefinieerd. Later zou dit beeld verschuiven naar het gokken als een autonome ziekte of stoornis. Het uniforme van dergelijke (alcohol-/drugs-/gok)verslavingsstoornissen, maakt dat deze gevoelig zijn voor dat wat Marx' warenfetisjisme zou noemen. De stoornis werd gekoppeld aan een zeer persoonlijke, mystieke ervaring. De in de 18<sup>e</sup> eeuw gecreëerde afstand tussen de speler en zijn gedrag werd hiermee vervangen door een letterlijk eenvoudig concept.

Na de psychologisering heeft in de 20<sup>e</sup> eeuw een belangrijke tweede stap plaatsgevonden, namelijk de criminalisering van de verslaafde. Hiermee werd de houding ten opzichte van het kansspel nog persoonlijker; een verslaafde of 'junkie' was per definitie crimineel en leugenachtig. De mechanismen achter het steeds verder uit elkaar drijven van het kansspel en het publieke gedrag lijken te liggen in juist deze 'private' ontwikkeling. De introductie van het denken in termen van verslaving en criminaliteit als zijnde irrationele driften maakt dat er mensen per definitie worden uitgesloten van het publieke debat. De statistiek, die oorspronkelijk de afstand tussen de speler en het voorheen als zondig gekwalificeerde gedrag creëerde, maakt deze afstand vandaag de dag in de vorm van risicotaxaties extreem klein. Een dergelijke persoonlijke relatie komt ook terug in het spraakgebruik binnen het debat over kansspelen; men heeft het niet over gedragingen binnen casino's maar over 'betrouwbare' of juist 'malafide' casino's. Dit denken in private essenties belemmert de potentie van het publieke kansspel.

Goffman en Dostojevski laten zien dat er nog andere perspectieven mogelijk zijn buiten het genoemde psychoanalytische. Problematisch is echter dat het psychoanalytische perspectief noodzakelijkerwijs de andere domineert. Deze macht komt voort uit de claim dat alleen dit perspectief het juiste is, daar het recht doet aan de meest primaire driften van de mens, driften waar degene die eraan onderworpen worden niet over kunnen meepraten. Hiermee genereren humanistische projecten hun voor 'geholpenen' onweerlegbare logica. Gebruik van ongebruikelijke concepten uit de kansspelwereld als 'inzet' en 'speler' binnen deze projecten zouden dit patroon kunnen doorbreken. Nog belangrijker dan het gebruik van alternatieve concepten is echter de interpretatie ervan. Romantische concepten als 'ziel' en 'self/zelf' kunnen zodanig geïnterpreteerd worden dat in plaats van naar een essentie, naar de publieke constructie van de term verwezen wordt. Het spel dat vervolgens tussen perspectieven zal ontstaan, is volgens Sennett noodzakelijk voor een publieke ruimte. Dergelijke alternatieve perspectieven zouden van de steeds privater wordende kansspelen wellicht weer publieke gedrag kunnen veroorzaken. Rijk aan kansen, dat is denk ik een juiste benaming voor wat Sennett een geslaagde publieke ruimte zou noemen.

---

omhuld. Ik vermoed dat dit concept van *instrumentele inzet* in relatie tot handelen nog tot een (ander) filosofisch onderzoek zou kunnen leiden.

## Hoofdstuk 7: Samenvatting, conclusie en verder onderzoek

In dit hoofdstuk presenteer ik kort de inzichten uit de voorgaande hoofdstukken, gevolgd door een algemene conclusie.

### These en methode

Vanwege technologische ontwikkelingen heeft de manier waarop mensen participeren in kansspelen een aantal ingrijpende veranderingen doorgemaakt. De belangrijkste daarvan zijn wellicht het gebruik van de kansspelautomaat, de belangrijkste inkomstenbron van hedendaagse casino's, en het steeds groter wordende aandeel van het internetgokken. Een andere kenmerkende ontwikkeling is dat er tegenwoordig veel meer aandacht is voor gokken als een verslaving en zelfs een stoornis. De twee hier geschetste ontwikkelingen zijn intuïtief te karakteriseren als een verlies van Sennetts concept van publieke ruimte. Met 'het publieke' doelt Sennett op een ruimte die gebruikt kan worden voor mensen om zich te *tonen*. Het probleem is dat juist dit gedrag in de huidige maatschappij steeds meer wordt gezien als een *vertoning*, een uitdrukking van iemand die zich voordoet als iemand anders dan wie hij 'werkelijk' is. Daarmee wordt de door Sennett gewenste instrumentaliteit jegens het handelen een private, pathologische afwijking van wat normaal is. Dit romantische concept van een werkelijke identiteit noemt Sennett het private *self*. Hij merkt op dat de publieke ruimte is uitgehold door de dominerende private denkbeelden. Via een theoretische en historische analyse wil hij nagaan hoe ons gedachtegoed over de publieke ruimte zich heeft ontwikkeld. In deze scriptie is zowel Sennetts methode als zijn thema tegen het licht gehouden. De these van deze scriptie is dat de geschiedenis van het kansspel en de geschiedenis van de publieke ruimte zodanig met elkaar verweven zijn, dat erkenning hiervan belangrijke elementen toevoegt aan de hedendaagse discussie rondom zowel het moderne publieke domein als het moderne kansspel.

Sennett (1974) beschrijft eerst de meer theoretische inzichten over de publieke ruimte, om vervolgens de geschiedenis ervan in kaart te brengen. Drie perspectieven worden onderscheiden. Ten eerste is er de visie dat het kansspel tegengesteld is aan het pure spel zonder materiële inzet en resultaat. Huizinga's conceptie van de *Homo Ludens* speelt ook een rol in het werk van Sennett, die het vergelijkt met de publieke spelrelatie waarin actoren fungeren. Een heel ander perspectief is dat van de spelervaring. Goffman gebruikt het kansspel als een ritueel waarin zeer masculiene karaktertrekken geduid kunnen worden. Goffmans kansspelideologie komt voor een belangrijk deel terug in het leven en werk van Dostojevski. Een derde perspectief is dat van Devereux, die stelt dat het kansspel als zondebok fungeert voor het westerse kapitalisme. Van deze verschillende perspectieven kan worden gesteld dat zij minder rekening houden met de mogelijkheid dat het kansspel door de jaren heen een andere betekenis heeft gekregen, één die niet eenvoudig te reduceren valt tot een ahistorisch concept. De concepten van onder andere Huizinga, Goffman en Devereux kunnen echter wel een productieve rol spelen wanneer ze in relatie tot een historisch kader worden besproken.

### Oudheid - 19<sup>e</sup> eeuw

Hoewel Sennett zijn analyse van de publieke ruimte (1974) beperkt tot die van de 18<sup>e</sup> eeuw, zou hij deze later (1990) wel uitbreiden naar de Griekse en Romeinse tijd. Wat opvalt in de Grieks-Romeinse stad is dat hun goden nog vereerd werden op bepaalde geografische plekken. De 'christelijke ervaring' laat zich echter niet leiden door handelingen, maar is in plaats daarvan een 'persoonlijke' en 'magische'. Hierbij speelt ook mee dat het christendom maar één almachtige god kent, waardoor het idee van 'toeval' bestreden diende te worden. Dit idee van 'toeval' had binnen de Griekse en deels Romeinse cultuur letterlijk een plek binnen de maatschappij, zie bijvoorbeeld de talrijke afbeeldingen

van de godinnen Tyche en Fortuna. De acceptatie van toeval moet niet verward worden met kennis van de statistiek. De wetenschap van kansen kwam pas op in de late Middeleeuwen. Deze late intrede had te maken met het feit dat het sterk werd bestreden binnen de christelijke cultuur. Uitingen als het godsbewijs van de statisticus Pascal rechtvaardigen deze afkeer van de voornamelijk katholieke kerk enigszins; de instrumentele visie lijkt haaks te staan op de mystificatie van het christendom. De opkomst van de statistiek wordt door enkelen gezien als het belangrijkste deel van het seculariseringsproces en daarmee een belangrijke oorzaak voor het ontstaan van de publieke ruimte. Dit voegt een belangrijk element toe aan de ontstaansgeschiedenis van de publieke ruimte. Er zijn echter ook nieuwe inzichten uit de kansspelwereld die mogelijk botsen met de ideeën die volgens Sennett aan de basis liggen van de publieke ruimte. Zo speelde bijvoorbeeld het accepteren van toeval in de levensloop een zeer belangrijke rol in het verleden, terwijl Sennett een relatief moderne opvatting hiervan projecteert op de late middeleeuwen.

De beleving van het kansspel vóór de 18<sup>e</sup> eeuw verschilde wezenlijk van de manier waarop die daarna werd ervaren. Dit had te maken met de intrede van een besef van statistiek, waarmee een reflectie op de handeling werd gecreëerd. De komst van het idee dat iedereen een (weliswaar niet even grote) kans maakte, maakte dat ook armere bevolkingslagen zich waagden aan extravagante kledij die voorheen alleen voor de adel was. Kansspelen hebben aan de basis gestaan van deze statistische inzichten. Ongeveer gelijktijdig met de eerste constructieve stappen op het gebied van kansberekening en de komst van grote hoeveelheden geld begon een commerciële expansie van kansspelen. Sennett situeert de start van de publieke ruimte in exact deze periode, in een tweetal beroemde steden: het Londen en Parijs uit de 18<sup>e</sup> eeuw. Op dit punt en op deze plaatsen ontstond er een vergelijkbare theatrale helderheid, zonder claims over de identiteit van de acteurs, aldus Sennett. Dit vanwege de enorme trek naar de steden in deze periode, waardoor men steeds meer met vreemden in contact kwam. De populariteit van, en de grote hoeveelheid intermenselijk contact binnen, juist deze steden hing sterk samen met het feit dat juist deze steden bekend werden door hun gokpaleizen.

De gelijkenis tussen de piek van de kansspelen en het ontstaan van de publieke ruimten kan nog als toeval worden beschouwd. Dit geldt niet voor de relatie tussen publieke ruimte en kansspelen binnen het 'Palais Royal'. Niet alleen is het frappant dat 's werelds meest succesvolle casino uit de 17/18<sup>e</sup> eeuw bekend stond als dé publieke ruimte, ook is het veelzeggend dat deze exact op het moment dat de casino's er verboden raakte, haar publieke karakter verloor. Het is dan ook onbegrijpelijk dat Sennett deze reden voor het publieke verval van het Palais Royal in zijn roman vrijwel onbesproken laat. Door een analyse uit te voeren van het Palais Royal ontstaan allerlei parallellen met het werk van Sennett. Zo symboliseert het gedoogde gokken in het Palais Royal een belangrijk verschil met Londen, dat veel minder radicaal was in haar publieke karakter. In Frankrijk gokte de adel, en later de vervangende revolutionairen, op zodanige schaal dat eventuele verboden niet of nauwelijks bijdroegen aan het deviante karakter van kansspelen. Men zag het handelen dus in mindere mate als intrinsiek crimineel maar stelde keer op keer de verhouding tussen henzelf en de medespelers vast. Zowel de opkomst als de neergang van het Palais Royal als publieke ruimte is te verklaren door naar de kansspelactiviteiten te kijken. Andersom kende de ervaring van het kansspel dezelfde succesfactoren als de publieke ruimte; de opkomst van het 'nieuwe geld' en het verval van de standenmaatschappij waardoor in principe iedereen met wat geld mee kon spelen.

Negatief geformuleerd zou men kunnen stellen dat de manier waarop over kledij en spraak werd gedacht in deze periode wordt gekenmerkt door de afwezigheid van het idee dat er nog iets échts



achter de maskers school. Hierbij is de vergelijking relevant met het 16<sup>e</sup>-eeuws Venetië, dat ook rijk was en vergelijkbare geografische ruimtes kende. Ventiaanse maskers waren echter juist een teken van stand, het duidde op het karakter van degene achter het masker. Hierdoor kan ook het eerste institutionele kansspel, wat in Venetië is ontstaan, niet worden beschouwd als een zogenaamd *publiek kansspel*, waarbij de actoren zich tot elkaar verhouden zoals ze dat volgens Sennett in een publieke ruimte doen. Dit heeft ook te maken met de Christelijke cultuur die er op dat moment in Venetië overheerste. De Venetianen beschouwden hun stad als een lichaam dat gezuiverd diende te worden van deviante elementen als Joden, prostituees en gokkers. Juist dit deviante karakter kan het publieke van het spel doen verminderen en van de spelers van het kansspel heuse vijanden van de publieke ruimte maken. Uiteindelijk zou dit leiden tot een situatie waarin de Joden en gokkers, in tegenstelling tot de prostituees, zichzelf begonnen af te schermen van het publiek. Een relatie tussen een holistische opvatting van de gemeenschap, iets wat men ook terug ziet komen bij het al besproken monotheïsme, lijkt in de weg te staan van de relatie tussen publieke ruimte en kansspel, omdat de laatste als deviant wordt gelabeld.

Bovenstaande ontwikkelingen dienen in verband te worden gebracht met het 18<sup>e</sup>-eeuwse perspectief waarop men naar het gokken keek. In teksten als die van Du Tremblays (1685) worden alle kansspelen simpelweg als zonde beschouwd. De zo invloedrijke Barbeyrac (1709) bezag voor het eerst het kansspel als gedrag. In de 18<sup>e</sup> eeuw ontstond de opvatting dat gokken iets was waar men weliswaar zijn tijd mee kon verdrijven, er zaten voordelen aan, maar waar men toch tegelijkertijd kritisch tegenover diende te staan, zoals feitelijk bij al het andere gedrag. Wat verder opvalt, is dat Barbeyrac ook het leerzame ideaal noemt als een mogelijk voordeel van het kansspel. Daarmee vertoont de houding ten opzichte van het kansspel een opvallende parallel met wat Sennett als de reden zag voor het voortkabbelen van de publieke ruimte in een betekenisloze vorm: het 'pure' private leven en de leerzame publieke ruimte, die deze puurheid onder controle moest houden. In de teksten van Dussaulx (1779) zien we de eerste sporen van de uitholling van het kansspel. Dussaulx is sterk door Rousseau geïnspireerd wanneer hij stelt dat de Staat verantwoordelijk is voor de gokkers, die door hun mislukte opvoeding altijd zullen blijven gokken. Het publieke kansspel komt in gevaar daar men dit, net als in het christelijke Venetië, niet langer als een gedraging beschouwt.

## 19<sup>e</sup> eeuw - heden

In de 19<sup>e</sup> eeuw werd de balans tussen privaat en publiek verstoord door onder andere de mystificatie van het massaproduct, waardoor het een persoonlijk vraagstuk werd of een product wel bij een persoon paste. De secularisering zorgde ervoor dat mensen hun persoonlijkheid als een natuurlijk fenomeen gingen beschouwen. De 19<sup>e</sup> eeuw kenmerkt zich ook door een plotseling opleven van doctrines waarin zijn of haar afkeur uitte over mensen die participeerden in het kansspel. Hieraan gerelateerd is het vanaf 1800 ontstane idee dat problematisch gokken een medisch onderwerp is. Eerst werd aangenomen dat gokken zou leiden tot ziektes, en later werd gokken zelf als ziekte beschouwd. Als een gevolg van de al genoemde secularisering en kapitalisering noemt Sennett dat het normaal werd dat men in het publieke domein de uitingen onderdrukte. Op eenzelfde manier kan naar verslaving worden gekeken; wat is het nut immers om te praten over iets waar iemand niets aan kan doen? Dit geldt in een nog sterkere mate voor de latere criminalisering van de speler als een leugenachtig wezen. Deze relatie tussen de leugen en de verslaafde vormt bij uitstek een privaat oordeel over persoonlijkheid in plaats van gedrag, hetgeen gekoppeld kan worden aan de intrede van de psychoanalyse, een veel mystiekere variant dan de 17<sup>e</sup>-eeuwse zonde en een veel eenvoudiger dan het 18<sup>e</sup>-eeuwse gedrag. Freud, en later Bergler, zouden stellen dat gokverslaving grotendeels verklaard kan

worden door zeer mystieke driften die aan de basis staan van iemands persoonlijkheid. Zo verklaart hij ook het gokken van Dostojevski. De eigen verklaringen van de patiënt worden waardeloos geacht, daar die van hem louter complexe rationalisering zijn van een vrij simpel en eenzijdig driftenspel. De psychoanalyse wordt de seculiere rechtvaardiging voor het idee van controle over het zelf. Juist tegen deze rechtvaardiging lijken Dostojevski en Goffman zich te verzetten.

Een onderzoek naar boeken over verslavingsproblematiek wijst uit dat deze bovenal een aanspraak doen op een terugkeer naar een natuurlijk *self*, als iets wat verpest is door het onnatuurlijke gokken. Het is verleidelijk om dergelijke perspectieven van een persoon als onnatuurlijke verslaafde op te nemen in het dynamische van Goffman, als ware het één visie onder de vele. Mede dankzij Sennett is echter duidelijk geworden dat juist dit beeld de andere noodzakelijkerwijs domineert door haar narcistische aanspraak op het 'echte *self*'. De gevaren van private oordelen binnen het kansspel komen tot uiting in de roman *De Speler* van Dostojevski. Binnen Goffmans perspectief is er geen ruimte voor een *self* dat geduid wordt als één soort wezen. In plaats daarvan kan wel gesproken worden van een 'private speler', iemand die gevangen zit in het grotendeels private beeld dat gecreëerd is. We zagen al dat historisch gezien criminalisering het private gokken versterkte, een waardevol inzicht voor de hedendaagse kansspeldiscussie.

De invloed van het private domein op de discussie over kansspelen ziet men terugkomen in wat Sytze Kingma in zijn proefschrift 'barthesiaanse mythes' zou noemen; enerzijds het 'pure spel/schone casino', waarbij er geen benadeelde partij is, en het 'malafide spel/casino', waarbij er geen ruimte is voor onschuldig vermaak (2002, p.62). Het moderne idee van casino's als instellingen die over een 'ware aard' beschikken vormt een verklaring voor dit opmerkelijke fenomeen. De relatie met het private veld geeft aan dat de ontwikkeling van de publieke ruimte zoals die geschetst is door Sennett zeer relevant is voor de hedendaagse kansspeldiscussie. Een ander relevant inzicht is dat, net als bij de ontwikkeling geschetst door Sennett, de elementen die het kansspel een succes maakten, tevens de oorzaak zijn voor haar publieke ondergang. Zo gaf de afstand die men met de kansrekening creëerde tot het *self* door niet langer te spreken van een zonde of een door god gestuurd onheil maar in plaats daarvan te spreken over een bepaald dom *gedrag*, de speler de reflexieve en instrumentele identiteit zoals Sennett die aan Goffman ontleent. Tegenwoordig kan men echter via risicotaxaties een zeer subtiele fixatie op persoonlijkheid leggen het begrip van kansen. De kansberekening creëert een nieuwe 'natuurlijke' orde, gebaseerd op uitkomsten van vaak zeer complexe berekeningen en is te beschouwen als een oorzaak, maar ook als de uitholling van de publieke ruimte. Daarmee is het te vergelijken met de manier waarop het 'persoonlijk leertraject' functioneerde in het publieke spel van Sennett. Het (illegale) kansspel is echter nooit met uitsterven bedreigd omdat de spelers in tegenstelling tot de publieke ruimte gefascineerd bleven door het spel van inzet en uitkomst, terwijl het publieke spel reeds lang haar inzet verloren had. Wel is het kansspel op een vergelijkbare wijze 'uitgehold'; van een publiek kansspel is geen sprake meer. De instrumentaliteit die het kansspel heeft doen overleven vormt een vrij cynische les voor de zo opvoedkundige projecten die volgens Sennett allen kansloos zijn en leiden tot een verdere fragmentatie van de stad. Wanneer men iets wil van een actor, bijvoorbeeld dat deze zich in het publieke domein dient te tonen, dan dient men te beseffen dat deze actor zich verbonden moet voelen met het actorschap. Deze inzet wordt in het moderne perspectief vaak gezien als 'nep' onderdeel, waardoor de kansen voor velen blijven liggen. Het idee van een publiek kansspel biedt dus ook nieuwe mogelijkheden voor opvattingen over de gedragingen die zich binnen het publieke domein zouden moeten voltrekken.

Om te voorkomen dat het moderne beeld van de speler het publieke spel gaat domineren, dienen we voorheen als *privaat geïnterpreteerde concepten als publiek te duiden*. Het onderscheid *publiek-privaat* van Sennett maakt het mogelijk om verbanden te leggen tussen de concepten 'ziel' en 'self' van Foucault en Mead. In beide gevallen raakt hun interpretatie direct de publieke constructie van de terminologie. Daarmee zijn deze interpretaties te vergelijken met een spelrelatie, als tegenstelling tot een poging om concepten in ahistorische essenties te duiden. Wanneer men spreekt over zaken die zich in het publieke domein afspelen, en het kansspel is daar historisch gezien één van, zal men concepten binnen een spelrelatie dienen te interpreteren.

## Conclusie

In deze scriptie is de historische ontwikkeling van de publieke ruimte vergeleken met de historische ontwikkeling van kansspelen. De 18<sup>e</sup>-eeuwse vorm van participeren in een kansspel is historisch gezien gestimuleerd door ontwikkelingen die andere publieke ruimten mogelijk hebben gemaakt. Zo heeft de secularisering ervoor gezorgd dat het kansspel als meer dan alleen zondig werd gezien. Ook is het wegvallen van het idee van een natuurlijke rangorde (inclusief bijbehorende statussymbolen en geldbedragen), waardoor er een plotselinge economische onrust en herindeling ontstond, belangrijk geweest voor de populariteit, de toegankelijkheid en de manier waarop het kansspel gespeeld zou worden in de 18<sup>e</sup> eeuw. De relatie tussen het kansspel en de publieke ruimte gaat echter verder dan alleen vergelijkbare oorzaken. Zo leidde het verdwijnen van het kansspel uit het Franse Palais Royal en de Engelse koffiehuisen tot het verlies van hun publieke status. Het kansspel heeft op bepaalde plekken in de 18<sup>e</sup> eeuw gefunctioneerd als publieke ruimte.

Dat de aanwezigheid van het kansspel correleert met de aanwezigheid van de publieke ruimte kan met het oog op de parallelle ontwikkelingen in casinosteden als Parijs en Londen, nauwelijks worden betwist. Maar wat deze invloed is geweest, kon alleen worden bepaald door te kijken naar de mechanismen die achter het publieke succes van een kansspel schuilden. Een belangrijk kenmerk van een kansspel dat functioneert als een publieke ruimte, oftewel een publiek kansspel, is de bredere acceptatie van het kansspel als zijnde een (noodzakelijkerwijs ernstig) spel. De machtsdynamiek die schuilgaat achter dit inzicht zagen we reeds in Venetië, in de 19<sup>e</sup>-eeuwse club in Engeland en in de hedendaagse verslavingsklinieken ontstaan, waar delen van de bevolking zich vereenzelvigden met hun status en zich onttrokken aan de publieke ruimte. Intensieve participatie aan het kansspel leidt juist vandaag de dag tot een zeer persoonlijk oordeel. Het karakter van de invloed die de aanwezigheid van kansspelen zou hebben op de publieke ruimte lijkt historisch gezien verbonden met de al dan niet deviante perceptie van het kansspel. De oordelen over en van spelers van het kansspel binnen het nog altijd dominerende psychoanalytische perspectief maken dat de relatie tussen kansspel en publieke ruimte steeds negatiever geworden is.

Het vergelijken van de ontwikkeling van kansspelen met de ontwikkeling van de publieke ruimte heeft ook geleid tot nieuwe inzichten die bijdragen aan begrip van de ontstaansgeschiedenis van de publieke ruimte. Zo is de intrede van de kansberekening zeer belangrijk geweest voor de secularisering van de samenleving, een cruciaal proces voor de publieke ruimte. Daarnaast is gebleken dat de legaliteit van het 18<sup>e</sup>-eeuwse kansspel een belangrijke reden is geweest voor het al dan niet publiek zijn van een club of koffiehuis, hetgeen hierboven ook al werd aangestipt. Ook is de criminalisering van bepaald gedrag een belangrijk 20<sup>e</sup>-eeuws onderwerp gebleken voor het publieke karakter van het kansspel, ondanks dat dit niet behandeld werd in het boek van Sennett (1974). Begrip van de

ontstaansgeschiedenis leidt tot acceptatie van enkele voor de publieke ruimte productieve termen uit de kansspelwereld als 'inzet', 'spel' en 'speler'.

De conclusie van het onderzoek is dat de kansspelen en de publieke ruimte historisch gezien in een wederzijdse relatie tot elkaar staan. Afhankelijk van de context zal deze relatie positief of negatief zijn. Afwijken van het gangbare essentialistische perspectief is historisch gezien nodig geweest om van een positieve relatie, oftewel een publiek kansspel, te kunnen spreken. De noodzaak en mogelijkheden voor een alternatief perspectief maakt dat we de stelling bevestigen: de historische ontwikkeling van de publieke ruimte is in zoverre verbonden met de historische ontwikkeling van kansspelen dat erkenning hiervan belangrijke elementen toevoegt aan de hedendaagse discussie rondom zowel de moderne publieke ruimte als het moderne kansspel, in zoverre deze domeinen elkaar niet reeds overlappen.

## Verder onderzoek

Er reesteren nog enkele openstaande kwesties die betrekking hebben op het hedendaagse kansspelbeleid. Deze kwesties wilde ik in eerste instantie zelf onderzoeken, ware het niet dat mijn scriptiebegeleider mij terecht wees op het feit dat mijn historische materie in principe voldoende was om een volledige scriptie aan te wijden. Dit neemt niet weg dat er nog onderzoek kan worden gedaan naar de specifieke rol die verslavingsdeskundigen spelen in het debat over zaken die het publieke karakter van het kansspel bepalen. Daarnaast zou het interessant zijn in hoe Sennetts terminologie van publiek en privaat zich verhoudt tot de 'privatisering' (als in: particulier worden) van Holland Casino en andere instituties uit de kansspelwereld. Ook is het interessant om de invloed te bestuderen van het gokken op internet op de afstand die iemand kan nemen van het romantische idee van één *self* en de invloed van de ontwikkeling van publiek naar privaat op onze mythologische beeldvorming rondom 'betrouwbare' of 'onbetrouwbare' casino's. Een discoursanalyse van de concepten die gehanteerd worden in het debat over kansspelen zouden mogelijk productief kunnen zijn, en kunnen uitwijzen in hoeverre het concept van intimiteit een productieve rol kan spelen (Keane, 2005 & Berlant, 1998).

Hierboven is een eerste aanzet gedaan voor de lessen die het beleid met betrekking tot de publieke ruimte kan trekken uit de historische ontwikkeling van kansspelen. Verder onderzoek is echter noodzakelijk. Bij onderzoek naar de publieke ruimte wordt de *inzet* van degenen die uiteindelijk middels hun gedrag van een willekeurige ruimte een publieke moeten maken, zelden gezien als een *spel*, en daarnaast onvoldoende in verband gebracht met de acceptatie van de *rol* die zij moeten spelen. Vanuit de vergelijking met het kansspel kunnen mogelijkerwijs praktische verbeteringen worden geleverd. Wellicht zal er een nieuwe vorm van expliciet rollenspel nodig zijn. Het gebruik van het Venetiaanse masker in de publieke ruimte is fascinerend, en maakt de laatste jaren een opvallende comeback middels de hackersbeweging *Anonymous* en films als *V from Vendetta* (2006). De historische relatie met en invloed van het Venetiaanse masker op de publieke ruimte zal nog verder onderzocht moeten worden, hierbij kan het recente werk van Johnson (2011) als een basis fungeren.

Tot slot zijn er nog enkele andere relevante kwesties die bij het doen van dit onderzoek naar voren kwamen. Zo stuitte ik op de mythische status van de Lydiërs. Historisch onderzoek zal moeten uitwijzen of zij daadwerkelijk de uitvinders waren van zowel het muntgeld als het kansspel. Wanneer dit het geval is zou de verklaring voor de samenloop van beide ontwikkelingen ons mogelijk iets vertellen over het karakter van de oorsprong van het kansspel en, wellicht nog interessanter, geld. Daarnaast zou de mystificerende werking van het kapitalisme, iets wat Marx *Warenfetisch* zou noemen (1867), kunnen worden vergeleken met de huidige kritiek op de DSM 5, waarin steeds meer gedragingen als een stoornis wordt geduid. Ook zal in meer detail onderzocht kunnen worden of er daadwerkelijk sprake was van een stilte binnen de voorheen zo luidruchtige casino's in 1800-1900, vergelijkbaar met de stilte in de pubs die Sennett (1974) beschrijft. Vervolgens dient de rol van (met name de Britse) overheid in het verbod onderzocht te worden middels genealogisch onderzoek. Kan worden afgeleid dat zij het verminderde publieke karakter van het kansspel als een bewust doel, dan wel als een positief bijeffect zagen van hun restrictieve beleid? Als laatste zou ik de aandacht willen vragen voor onderzoek naar mogelijke alternatieven voor de psychoanalytische kaders waarmee verslaving vandaag de dag geduid wordt. Daarbij viel mij een parallel op tussen de manier waarop Foucault over ziel sprak en Mead over *self*. Tussen deze auteurs bestaan mogelijk nog meer gelijkenissen die interessante openingen bieden voor verder filosofisch onderzoek. Een studie die zich expliciet richt op de mogelijkheid om een historische spelrelatie te behouden tussen verschillende perspectieven zou wenselijk zijn.

## Literatuurlijst

- Alcoholics Anonymous (2001). *The Big Book. Fourth Edition*. New York: Educational Services.
- American Psychiatric Association (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, III*. Washington D.C.: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association (nog te publiceren). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th edition*. Washington D.C.: American Psychiatric Association.
- Barbeyrac, J. (1709). *Traité du jeu, où l'on examine les principales questions de droit naturel et de morale qui ont du rapport à cette matière*. Amsterdam: P. Humbert.
- Barnhart, R.T. (1988). The invention of Roulette. In: William R. Eadington (red.) *Gambling research: Proceedings of the Seventh International Conference on Gambling and Risk Taking*. Reno: University of Nevada. P. 541-562.
- Barnhart, R.T. (1992). Gambling in revolutionary Paris - The Palais Royal: 1789–1838. *Journal of Gambling Studies*, 8, 2, p. 151-166.
- Bentham, J. (1789). *The Theory of Legislation*. Garden City, NY: Doubleday.
- Bergler, E. (1958). *The Psychology of Gambling*. New York: Hilt & Wang.
- Berlant, L. (1998). Intimacy: A Special Issue. *Critical Inquiry*, 24, 2, p. 281-288.
- Bernecker, S. (2006). *Reading epistemology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Breeden, H. (1899). Gamblers and gambling. In: W.C. King (red.). *Portraits and principles of the world's great men and women with practical lessons on successful life by over fifty leading thinkers*. Springfield: King-Richardson. P. 551-557.
- Bruin, D.E. de, Meijerman, C.J.M., Leenders, F.R.J. & Braam, R.V. (2006). *Verslingerd aan meer dan een spel*. Boom Juridische Uitgevers: Meppel.
- Bieleman, B., Biesma, S., Boendermaker, M., Kruize, A., Nijkamp, R., Zimmerman, C. & Bak, T. (2011). *Gokken in Kaart*. Intraval: Groningen-Rotterdam.
- Binde, P. (2007). Gambling and Religion: Histories of Concord and Conflict. *Journal of Gambling Issues*, 20, p. 145-165.
- Botton, Alain de (2000). *The Consolations of Philosophy*. Londen: Hamish Hamilton.
- Burns, T. (1992). *Erving Goffman*. London: Routledge.
- Caillois, R. (1962). *Man, Play and Games*. Londen: Thames & Hudson.
- Cosgrave, J. F. (2008). Goffman Revisited: Action and Character in the Era of Legalized Gambling. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*. 1, 1, p. 80-96.
- David, F.N. (1955). Dicing and gaming (a note on the history of probability). *Biometrika*, 42, p. 1-15.

- Devereux, E.C. (1949). *Gambling and the social structure: a sociological study of lotteries and horse racing in contemporary America* [Volume 1&2]. Cambridge: ongepubliceerde scriptie.
- Devlin, K. (2008). *The Unfinished Game: Pascal, Fermat, and the Seventeenth-Century Letter that Made the World Modern*. New York: Basic Books.
- Dostojevski, F.M. (1866 [1957]). *De Speler*. Amsterdam: G.A. Van Oorschot bv.
- Dostojevski, F.M. (1976). *Verzamelde Werken. Deel XI. Brieven*. Amsterdam: G.A. Van Oorschot bv.
- Downes, D.M., David, M.E., Davies, B.P. & Stone, P. (1976). *Gambling, work and leisure: a study across three areas*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Downes, D.M., David, M.E., Davies, B.P. & Stone, P. (2006) In: Cosgrave J.S. (red.). *The Sociology of Risk and Gambling Reader*. New York: Routledge. P. 112-134.
- Dunkley, J. (1985). *Gambling: a social and moral problem in France, 1685-1792*. Oxford: The Alden Press.
- Dussaulx, J. (1779). *De la passion du jeu, depuis les temps anciens jusqu'à nos jours*. Paris: Garnier.
- Ebisch, G.A. (1978). The Fall of Public Man. *Ethics*, 3, 88, p. 276 – 279.
- Epstein, R.A. (1967). *The Theory of Gambling and Statistical Logic*. New York: Academic Press.
- Ferentzy, P. (2001). From sin to disease: Differences and similarities between past and current conceptions of chronic drunkenness. *Contemporary Drug Problems*, 29. P. 363-390.
- Ferentzy, P. (2013). *The history of problem gambling. Temperance, Substance Abuse, Medicine and Metaphors*. New York: Springer.
- Fischer, C.F. (1978). The Fall of Public Man. *Contemporary Sociology*, 2, 7, p. 163-165.
- Flavin, M. (2003). *Gambling in the nineteenth century: A Leprosy is o'er the Land*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir, Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Freud, S. (1928). Dostoevsky and Parricide, in: James Strachey (red.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXI (1927-1931)*. Toronto: Hogarth Press. P. 177-194.
- Frey, J.H. (1984). Gambling: A Sociological Review. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 474, p. 107-121.
- Fuller, P. & Halliday, J. (1974). *The Psychology of gambling*. Londen: 1974.
- Goethe, J.W. von (1982). *Faust, Goethes Werke: Hamburger Ausgabe. vol. III*. Hamburg: Christian Wegner.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.

- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two studies in the Sociology of Interaction*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon and Schuster.
- Goffman, E. (1967). *Where the Action is*. Garden City: Anchor Books.
- Goodman, R. (1995). *The Luck Business. The devastating Consequences and Broken Promises of America's Gambling Explosion*. New York: The Free Press.
- Goudar, A. (1757). *Histoire des Grecs, ou de ceux qui corrigent la fortune au jeu*. Luik: La Haye.
- Grunberg, A. (2012). *De man zonder ziekte*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Haan, I. de (2010). Lof van het ongemak. In: R. Sennett (red). *De mens als werk in uitvoering*. Amsterdam: Uitgeverij Boom. P. 11-35.
- Hart, S.D. & Cooke, D.J. (2013). Another look at the (im-)precision of individual risk estimates made using actuarial risk assessment instruments. *Behavioral Sciences and the Law*, 31, p. 81-102.
- Harvey, J.B. (1977). The Fall of Public man. *Journal of Applied Behavioral Science*, 13, p. 236-239.
- Hegel, G.W.F. (1821). *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Berlin: Nicolai.
- Hoorn, S. van (2013). De ernst in het spel: Johan Huizinga's Homo Ludens. *Wijsgerig Perspectief op Maatschappij en Wetenschap*, 3. P. 43-47.
- Huizinga, J. (2009 [1933]). *De hand van Huizinga*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Huizinga, J. (1950 [1938]). Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur. In: J. Huizinga, *Verzamelde werken V (Cultuurgeschiedenis III)*. Haarlem: H. D. Tjeenk Willink, pp. 26-246.
- Isambert, G. (1896). *La vie à Paris pendant une année de la révolution, 1791-1792*. Paris: F. Alean.
- Joas, H. & Wolfgang, K. (2010 [2004]). *Social Theory. Twenty Introductory Lectures. [oorspr. Sozialtheorie. Zwanzig einführende Vorlesungen.]* Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, J. H. (2011). *Venice Incognito: Masks in the Serene Republic*. Californië: University of California Press.
- Jones, J.P. (1973). *Gambling yesterday and today. A complete history*. Newton abbot: David & Charles.
- Kavanagh, T.M. (1993). *Enlightenment and the Shadows of Chance: The Novel and the Culture of Gambling in Eighteenth-century France*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Kavanagh, T.M. (2005). *Dice, Cards, Wheels: A Different History of French Culture*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.



- Keane, H. (2005). Disorders of Desire: Addiction and Problems of Intimacy. *Journal of Medical Humanities*, 25, 3, p. 189-204.
- Kendell, M.G. (1956). Studies in the History of Probability and Statistics: II. The Beginnings of a Probability Calculus. *Biometrika*, 43, 1, p. 1-14.
- Kerssemakers, R. (1992). *Als de knikers het spel bepalen*. Amsterdam: De Brink.
- Khansari, M.H. (2012). *Changing form of city life and public domain in our time: Debating The Fall of Public Man*. Stockholm: Royal Institute of Technology.
- Kincaid, H. (1990). Assessing Functional Explanations in the Social Sciences. In: A. Fine, M. Forbes & L. Wessels (red.), *Proceedings of the 1990 Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, 1. East Lansing: Philosophy of Science Association, p. 341–354.
- Kingma, S.F. (2002). *Het Gokcomplex; verzelfstandiging van vermaak*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Kusch, M. (1991). *Foucault's Strata and Fields*. Kluwer Academic Publishers: Boston.
- Lears, J. (2003). *Something for nothing: Luck in America*. Viking: New York.
- Leau, C.T. (2011). *De discipline van Foucault; een lezing van Foucaults Surveiller et Punir en een plaatsing binnen het criminologische perspectief*. Ongepubliceerde scriptie, Erasmus Universiteit Rotterdam: Rotterdam.
- Lurine, L. (1844). *Les rues de Paris*. Paris: G. Kugelmann.
- Madelin, L. (1922). *The French revolution*. London: W. Heinemann.
- Malcolson, R.W. (1973). *Popular recreations in English society, 1700-1850*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mead, G. H. & Morris, C. W. (1934). *Mind, self & Society from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: Chicago University Press.
- McLean, T. (1983). *The English at play in the Middle Ages*. Londen: Kensel Press.
- Mul, J. de (2002). *Cyberspace Odyssee*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Multatuli (1982 [1870-1871]). *Volledig werk. Deel 14*. Amsterdam: G.A. Van Oorschot.
- Mumford, L. (1961). *The City in History*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Munting, R. (1996). *An economic and social history of gambling in Britain and the USA*. Manchester: Manchester University press.
- Nakken, C. (1988). *The Addictive Personality: Roots, Rituals, and Recovery*. Center City: Hazelden Press.
- Otterspeer, W. (2010). De speelse mens. In: W. Otterspeer (red.). *Homo Ludens: Proeve eener bepaling van het spel-element der Cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press. p. 3-7.

- Oosterling, H.A.F. Nietzscheans transhumanisme. Van autonoom subject naar soevereine individuen. In: H.A.F. Oosterling & A.W. Prins (red.), *Humanisme of antihumanisme? Een debat*. Rotterdam: RFS 12. p. 23-36.
- Parsons, T. (1968). *The Social System*. New York: The Free Press.
- Partridge, E.A. (1903). On the Mathematical Theory of the Geometric Chuck. *Journal of the Franklin Institute*, 155, 2, p. 139-146.
- Plumb, J.H. (1950). *England in the eighteenth century*. Harmondsworth: Penguin.
- Reith, G. (2007). Gambling and the Contradictions of Consumption: A Genealogy of the "Pathological" Subject. *American Behavioral Scientist* 51, p. 33-55.
- Reynolds, G.W.M. (1845) *The Mysteries of London*. Londen: George Vickers.
- Rice, H.C. Jr. (1976). *Thomas Jefferson's Paris*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosati, A.G., Hare, B. (2013). Chimpanzees and Bonobos Exhibit Emotional Responses to Decision Outcomes. *PLoS ONE* 8, 5, p. 1-14.
- Schiller, F. (1967). *On the Aesthetic Education of Man in a Series of Letters*. Oxford: Clarendon Press.
- Sedgwick, E. (1992). Epidemics of the Will. In J. Crary & S. Kwinter (red.), *Incorporations*, p. 582-595. New York: Zone Books.
- Sennett, R. (1974). *The Fall of Public Man*. Londen: Faber and Faber.
- Sennett, R. (1987). *Palais Royal*. Londen: Faber and Faber.
- Sennett, R. (1990). *The Conscience of the Eye*. Londen: Faber and Faber.
- Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone*. Londen: Faber and Faber.
- Steen, M. van der, Twist, M. van, Chin-A-Fat, N. & Kwakkelstein, T. *Pop-up publieke waarde; overheidssturing in de context van maatschappelijke zelforganisatie*. Den Haag: NSOB
- Stough, H. (1912). *Across the dead line of amusements*. New York: Fleming H. Revell Company.
- Strutt, J. (1830). *The sports and pastimes of the people of England*. Londen: W. Tegg.
- Swiss Institute of Comparative Law. (2004). *Cross-border gambling on the Internet: Challenging national and international law*. Zürich, Switzerland: Schulthess
- Timbs, J. (1855). *Curiosities of London*. Londen: Dav. Bogue.
- Veer, A. van 't (1998). *Spelregels*. Deventer: Gouda Quint.
- Warner, J. (2002). *Craze: gin and debauchery in the age of reason*. New York: Random House.
- World Service Office, Inc. (1976). *Another look*. Van Nuys: World Service Office, Inc.

Wykes, A. (1964). *Gambling*. Londen: Spring Brooks.

Yates, E. (1884). *Edmund Yates, His Recollections and Experiences*. Londen: R. Bentley & son.

### **Krantenartikelen**

Calvert, G. (21-06-1999). *Don't Give Up the Right to Gamble*. Washington Times, p. 18.

### **Film**

Boer, L. de (2012). *Ik wil mijn geld terug/I want my money back*. Nederland: Pieter van huystee Film & TV Leo de Boer.

Mohseni, R. (2002). *Iranian lottery*. Iran: AzersamFilms.

### **Elektronische bronnen**

Sennett, R. (1991). Anti-Intellectualism in American Life? Richard Sennett, reply by Robert M. Adams and Nicholas Adams. *The New York Review of Books*. Geraadpleegd op 2 augustus 2013 via: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1991/may/30/anti-intellectualism-in-american-life/?pagination=false>.

Reybrouck, D. van (2013a). Populisme en wat we ervan kunnen leren. *De Correspondent*. Geraadpleegd op zaterdag 26 oktober 2013, via <https://decorrespondent.nl/239/populisme-en-wat-we-ervan-kunnen-leren/712403791-d9c5a7cd>.

Reybrouck, D. van (2013b). De sleutel tot een stabiele democratie? Loting!. *De Correspondent*. Geraadpleegd op zaterdag 14 december 2013, via <https://decorrespondent.nl/239/populisme-en-wat-we-ervan-kunnen-leren/712403791-d9c5a7cd>.

### **Foto's voorzijde**

De bovenste foto van het hanengevecht op de voorzijde is afkomstig uit de Filipijnen en is beschikbaar in haar originele format via de volgende link: <http://www.flickr.com/photos/15693951@N00/-516528653/>.

De onderste foto op de voorzijde is afkomstig van de site 'SWcasinocritic.com', en is beschikbaar in haar originele format via de volgende link: <http://swcasinocritic.com/wp-content/uploads/2013/04/mohegan-sun-pocono-downs-slots-by-apjpg-db6c01b11ac1b950.jpg>.

